А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко,
Г. Л. Бійчук, В. М. Тименко

Українська література

«Українська література (рівень стандарту)»
підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України

Видавництво Педагогічна думка

Київ 2018

УДК 821.161.2.09*кл10(075.3)
У45

Рекомендовано Міністерство освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 №551)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено.

Автор концепції підручника
А. М. Фасоля.

Автори розділів:

***А. М. Фасоля**, кандидат педагогічних наук* — Дружнє слово юним читачам; Вступ; Іван Нечуй-Левицький; Панас Мирний; Театр корифеїв; Іван Карпенко-Карий; Модерна українська проза; Образне слово поетичного модернізму; Леся Українка; Повторення, узагальнення, осмислення вивченого;

***Т. О. Яценко**, доктор педагогічних наук* — Модерна українська проза; Ольга Кобилянська; Василь Стефаник; Образне слово поетичного модернізму; Микола Вороний; Олександр Олесь;

***В. В. Уліщенко**, доктор педагогічних наук* — Іван Франко; Модерна українська проза; Володимир Винниченко; Образне слово поетичного модернізму;

***Г. Л. Бійчук**, кандидат педагогічних наук* — Театр корифеїв; Іван Карпенко-Карий; Леся Українка;

В. М. Тименко — Іван Нечуй-Левицький; Панас Мирний; Михайло Коцюбинський.

У45 **Українська** література. Рівень стандарту : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. / А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко, Г. Л. Бійчук, В. М. Тименко. — Київ : Педагогічна думка, 2018. — 192 с. : іл.

ISBN 978-966-644-475-5

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та чинній програмі з української літератури. Головне його завдання — зацікавити учня художнім твором як явищем мистецтва слова, специфічним засобом пізнання світу й себе в ньому, навчити самостійно здобувати й застосовувати знання, формувати предметну читацьку й ключові компетентності, керувати читацьким і особистісним саморозвитком. Методичний апарат підручника допоможе вчителеві організувати навчання української літератури на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного й діяльнісного підходів.

УДК 821.161.2.09*кл10(075.3)

ISBN 978-966-644-475-5

© Фасоля А. М., Яценко Т. О., Уліщенко В. В., Бійчук Г. Л., Тименко В. М., 2018
© Педагогічна думка, 2018

ЗМІСТ

ДРУЖНЄ СЛОВО ЮНИМ ЧИТАЧАМ 5

ВСТУП 7

РЕАЛІСТИЧНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА **12**

Іван Нечуй-Левицький 13
Знайомство здалеку і зблизька 13
Художній світ прози І. Нечуя-Левицького 16
«Кайдашева сім'я» — історія боротьби людини за свій життєвий простір 19

Панас Мирний 27
Знайомство здалеку і зблизька 27
Художній світ письменника 29
«Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — роман-епопея з народного життя 31

«ТЕАТР КОРИФЕЇВ» 38

Іван Карпенко-Карий 42
Знайомство здалеку і зблизька 42
Художній світ драматургії І. Карпенка-Карого 45
Комедія «Мартин Боруля» 46

ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ **50**

Іван Франко 50
Знайомство здалеку і зблизька 51
Художній світ лірики Івана Франка 56
Поема «Мойсей» 66
Художні шукання І. Франка-прозаїка 70
Іван Франко і модернізм 73
«Сойчине крило» 74
Драматургія І. Франка 77
Читацький самоконтроль 80

МОДЕРНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА 81

Михайло Коцюбинський 85
Знайомство здалеку і зблизька 85
Художній світ письменника 89
Поетика імпресіонізму в психологічній новелі «Intermezzo» 91
«Тіні забутих предків» — проникнення в дух часу й народу 94

Ольга Кобилянська 101
Знайомство здалеку і зблизька 101
Художній світ прози О. Кобилянської 105
Ліризм і музичність художнього нарису «Impromtu phantasie» 107
Новела «Valse melancolique» — «музично-пластична поема в прозі» (Леся Українка) 110

Василь Стефаник 114
Знайомство здалеку і зблизька 114
Художній світ прози Василя Стефаника 118
Експресіонізм новели В. Стефаника «Камінний хрест» 121

Володимир Винниченко 126
Знайомство здалеку і зблизька 126
Художній світ малої прози Володимира Винниченка 132
Новела «Момент» — перлина творчості В. Винниченка 133
Драматургія В. Винниченка 136
Перший український науково-фантастичний
роман «Сонячна машина» 137
Володимир Винниченко — художник 138

ОБРАЗНЕ СЛОВО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ 140

Леся Українка 145
Знайомство здалеку і зблизька 145
Художній світ поезії Лесі Українки 148
Драматична спадщина Лесі Українки 154
Драма-феєрія «Лісова пісня» —
вершина творчості Лесі Українки 156

Микола Вороний 163
Знайомство здалеку і зблизька 163
Художній світ поезії Миколи Вороного 167
«Блакитна Панна» — утвердження ідеї єдності
краси природи й мистецтва 169
«Інфанта» — зразок інтимної лірики 171

Олександр Олесь 173
Знайомство здалеку і зблизька 173
Художній світ творів Олександра Олеся 176
Неоромантичні та символістські тенденції у збірці
«З журбою радість обнялась...» 179
«Чари ночі» – шедевр української інтимної лірики 180
«О слово рідне! Орле скутий!» – осмислення ролі
рідного слова в долі народу 181
«По дорозі в Казку» — зразок символістської драми 183

ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ, ОСМИСЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО . . . 186
Читацький самоконтроль 189
Ваші читацькі проекти 190
Читацьке дозвілля 191

Дружнє слово юним читачам

Шановні друзі-читачі!

Ви вже десятикласники. За роки навчання чимало прочитано, відчуто, передумано — кожен твір залишав у душі свій неповторний слід.

Мандруючи дорогами літератури, ви відкривали і вчилися розуміти світ і себе, шукали своє місце у світі. Помічником був підручник із літератури.

Далі підемо разом. Ми, автори підручника, також читачі. Ми вболіваємо, хвилюємося, захоплюємося. Любимо різних героїв і різні книжки, серед яких є любовні романи, поезія, психологічні детективи. Читацький досвід надає перевагу лише в одному: спромозі розгледіти в тексті деталі, які одразу й не помітні, але дуже важливі для розкриття авторського задуму, зрозуміти, як вибудуваний текст, побачити його в контексті інших літератур і творів мистецтва, а значить — відчути щонайбільшу насолоду від читання.

Ми хочемо поділитися цими знаннями й уміннями, щоб і ви насолоджувалися читанням. І це — одне з найперших наших завдань! Інші — не менш цікаві, захопливі: допомогти скласти з окремих творів цілісну картину розвитку української літератури.

Історія вітчизняного письменства має постати перед вами не як хронологічна таблиця з переліком імен, дат, подій, героїв, а як відображення пошуку людиною іншого часу відповіді на свої, не менш актуальні, ніж сьогодні, питання, віднайдення митцем художніх засобів, здатних передати процес пошуку.

Ви також шукаєте, тож маємо надію, що набутий досвід допоможе вам. А це залежить від сформованості читацьких умінь.

Тому цей підручник не лише про розвиток і творення літератури, а й про те, як читати художній твір.

Ще одна особливість підручника: частина навчального матеріалу в ньому «схована». На це вказує позначка ⇨ Для того, щоб прочитати «прихований» текст, потрібно встановити на смартфон програму для читання QR-кодів і навести його на позначку.

Підручник містить такі рубрики:

Читацький путівник.
Перелік знань, умінь, навичок, які ви маєте опанувати під час вивчення теми, а також «підказки»: що і як опрацьовувати, аби досягти запланованого, — своєрідний дороговказ, як стати справжнім читачем.

Знайомство здалеку і зблизька.
Фрагменти спогадів, свідчень, біографічних матеріалів тощо допоможуть створити уявний психологічний портрет письменника, побачити і зрозуміти його як особистість через зовнішність, уподобання, звички, ставлення до природи, людей тощо.

Художній світ письменника.
Матеріали для формування загального розуміння творчої спадщини митця й усвідомлення глибини художнього твору, що вивчається текстуально.

Читацькі діалоги.
Теоретичний матеріал, поради для налагодження діалогу з текстом.

Читацький самоконтроль.
Завдання для перевірки рівня навчальних досягнень, рефлексії виконання запланованого, змін у читацькому й особистісному розвиткові.

Довідник читача.
Визначення літературознавчих термінів, понять тощо.

Культурно-мистецький контекст.
Матеріали, у яких висвітлено міжмистецькі та міжпредметні паралелі.

Запитання і завдання.
Для систематизації та закріплення навчального матеріалу, визначення рівня навчальних досягнень, самостійного виконання вдома.

Ваші читацькі проекти.
Варіанти навчальних проектів та поради щодо їх підготовки.

Читацьке дозвілля.
Інтелектуальні літературні ігри, підготовка буктрейлерів, рекламних оголошень, перегляд екранізацій художніх творів тощо.

Сподіваємося, що наше спілкування буде приємним, цікавим і корисним.

Бажаємо успіхів!

Автори

ВСТУП

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОГО Й КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

Суспільно-історичний контекст розвитку української літератури другої половини XIX століття. Це був складний і суперечливий період. Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876) забороняли друк українською мовою релігійних і навчальних книжок, зокрема перекладних художніх творів, текстів для нот. Також заборонялися україномовні театральні вистави, концерти, викладання українською мовою в початковій школі.

І все ж в Україні громадське життя розвивалося. Його рушійною силою стали учителі, юристи, письменники, студенти.

Громадсько-культурницький рух. Молода українська різночинська інтелігенція створює свої товариства — так звані ***громади***.

За прикладом «Київської громади» (1859—1863), біля витоків якої стояли В. Антонович, П. Чубинський, Т. Рильський та інші діячі, такі організації з'являються по всій Україні.

Громадівці опікувалися створенням недільних шкіл, виданням підручників, збиранням та публікацією фольклору.

Вивчення історії і культури українського народу засвідчувало їх витоки від найдавніших часів, утверджувало достойне місце серед інших європейських культур.

Після заборони громад центр культурного життя переноситься на західноукраїнські землі, де діяли, хоча й обмежено, політичні права і свободи.

У 1868 році у Львові засновується громадське товариство «Просвіта», яке ставило за мету підвищення загальнокультурного рівня народу, пробудження національної самосвідомості. Членами «Просвіти» були культурні діячі з усієї України.

У 70-х роках центром громадсько-культурного руху знову стає Київ. Західно- і східноукраїнська інтелігенція гуртується навколо відкритого з ініціативи П. Чубинського Північно-Західного відділу російського географічного товариства. Серед здобутків першого легального на східних теренах України українознавчого осередку — видання наукових праць з історії України, етнографії, мовознавства.

1873 року у Львові створюється наукове товариство імені Т. Г. Шевченка — своєрідна українська академія наук. Зусиллями М. Грушевського, І. Франка та інших її членів видавалися збірники «Записки Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка», «Пам'ятки українсько-руської мови та літератури», часопис «Літературно-науковий вісник». В умовах заборони українського книгодрукування у

Східній Україні тут побачили світ твори Панаса Мирного, М. Коцюбинського, Лесі Українки та інших наддніпрянських письменників.

Об'єднало «східняків» і «західняків» ще й, кажучи словами І. Франка, «почуття собачого обов'язку» служити Україні й рідному народові. Про цей період у розвитку української літератури М. Грушевський напише: «*Історія нашої літератури відродження є заразом історією нашого відродження національного й культурного... українське слово... вирятувало народ від видимої загибелі*».

Становлення української періодики. Пробудженню національної самосвідомості українського народу, розвитку літератури сприяла поява численних періодичних видань. Науковий місячник «Киевская старина», журнали «Правда», «Зоря», «Друг», «Житє і слово», газети «Діло», «Буковина» та інші часописи стали для письменників засобом донесення до читача своєї позиції, ознайомлення з творчими набутками власними й інших митців, зокрема зарубіжних, давали змогу оперативно реагувати на появу нових художніх творів, вести дискусію.

В умовах бездержавності української нації роль «поводиря» вимушено взяли на себе культурні діячі й письменники. І. Франко, М. Старицький, Б. Грінченко були одночасно громадськими діячами й видавцями, літературними критиками й перекладачами.

Розвиток культури й мистецтва. Друга половина XIX століття характеризується піднесенням культури й мистецтва. У цей час активно розвиваються живопис (М. Пимоненко, С. Васильківський, М. Самокиш, М. Мурашко та інші), музичне мистецтво (С. Гулак-Артемовський, М. Лисенко, М. Аркас, М. Вахнянин, П. Ніщинський та інші). На основі любительських труп постає професійний театр, творцями якого стали І. Карпенко-Карий, М. Старицький, М. Кропивницький, М. Заньковецька та інші діячі.

Художники, композитори, драматурги творчо засвоюють невичерпні багатства народного мистецтва, кращі надбання європейської і світової культури. Об'єктом уваги стають твори Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Котляревського, І. Франка та інших українських майстрів образного слова.

Однією з найприкметніших особливостей української літератури другої половини XIX століття є набуття ознак повноти, «повноцінності». Розвиваються: поезія, проза, драматургія, літературно-художня критика, публіцистика тощо. Розширюються змістово-тематичні обрії, оновлюється образно-стильова система. Провідним напрямом цього періоду є реалізм.

Реалізм як мистецький напрям сформувався на початку XIX століття. Якщо класицизм — це «література ідей», романтизм — «література образів», то реалізм — «література життя».

Характер, учинки героя пояснюються насамперед соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя. Критерієм художності стає точна відповідність реальності (міметичність, або *життєподібність*).

Водночас прихильники натуралізму (одна з течій реалізму) трактували людину насамперед як істоту біологічну. Її характер зумовлений фізіологічними особливостями, біологічними законами, спадковістю. Ознаки натуралізму наявні у творчості В. Винниченка («Записки Кирпатого Мефістофеля»), у бориславському циклі І. Франка, у романі Панаса Мирного «Повія».

Оскільки реалістичний тип світосприймання, раціоцентризм чужий емоційній і романтичній українській душі, український реалізм істотно вирізнявся наявністю потужного романтичного струменя. Це притаманне творам Л. Глібова, С. Руданського, О. Стороженка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького та інших. Наприкінці XIX ст. романтизм влився в наступний після реалізму напрям — модернізм.

Епічне освоєння народного життя. Зміни в суспільному й духовному житті народу спонукали до оновлення тематики, проблематики, жанрів і стилів української літератури.

Провідними в літературі цього періоду стають ***епічні*** жанри, які давали змогу всебічно й повно дослідити життя. Це повість: соціально-побутова («Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького), історична («Захар Беркут» І. Франка), роман (соціально-психологічний — «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного й І. Білика, сімейний роман-хроніка — «Люборацькі» А. Свидницького, історичний — «Князь Ієремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський» І. Нечуя-Левицького та ін.). Активно розвивається література «малих жанрів»: оповідання, новели, нариси, фейлетони, образки, замальовки тощо (І. Франко, Б. Грінченко, М. Павлик та інші).

Традиційна для української літератури тема села наповнюється новим змістом і смислом. Об'єктом художнього дослідження стає пореформена дійсність: соціальне розшарування, зубожіння й пролетаризація селянства, поява нових соціальних типів — глитая, безземельного селянина, інтелігента-просвітника, чиновника, заробітчанина, емансипованої жінки (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Олена Пчілка, І. Франко та інші). Новаторською для української, як і європейської, літератури стає тема організованої боротьби робітників за свої права («Борислав сміється» І. Франка).

Нового змісту набуває проблема взаємин народу й інтелігенції. На зміну образові «малої людини» приходить образ «людини нової», свідомої своєї місії, активної у відстоюванні власних і громадських інтересів, мрій і прагнень, людина-борець, носій протестних настроїв (Павло Радюк із роману «Хмари», Микола Джеря з

однойменної повісті І. Нечуя-Левицького, Чіпка з роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»).

Змінюється поетика прозового твору: напруженішим стає сюжет, урізноманітнюються прийоми образотворення й типізації. Поглиблюється психологічна характеристика героїв. Твір набуває багатоголосості. У ньому часто стикаються полярні характери, додається голос автора, а то й читача.

Розвиток і збагачення поезії. Відбувається проблемне й жанрово-стильове збагачення ***поезії*** (П. Куліш, І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський, В. Самійленко, Б. Грінченко, інші майстри поетичного слова). Наявні в поезії й традиційні мотиви: ідеалізації селянства, замилування картинами української природи, сумування за славною історією України, горювання над тяжкою долею народу. Ці мотиви найяскравіше представлені у «пізніх романтиків» — Я. Щоголева, С. Воробкевича, П. Куліша. Однак кожне наступне поетичне «покоління» відходить від них усе далі.

Поглиблюється гуманістична спрямованість поетичного твору, психологічна обґрунтованість почуттів ліричного героя, осмислюється роль поетичного слова. Усе це спонукало до пошуку адекватних новим умовам художніх засобів.

Розвивається громадянська, пейзажна, інтимна, філософська лірика. Освоюються такі поетичні жанри, як балада, легенда, притча, байка, казка, ліро-епічна поема (соціально-побутова, історична, історико-романтична, лірико-філософська). З'являється новий ліричний герой — самовідданий борець, готовий до самопожертви.

Прикметною рисою поезії цього періоду є свідома присвята поета служінню народу в першу чергу і реалізація естетичної програми — у другу. Особливо яскраво ці ознаки проявилися в І. Франка, М. Старицького, І. Манжури, П. Грабовського.

Однак уже «молоде покоління» (Леся Українка, М. Вороний та інші), віддаючи належне виконанню громадянського обов'язку, усе більше занурюється в глибини індивідуального, розробляє особистісні мотиви, дбає про естетичне дослідження дійсності.

Розвиток драматургії. Соціальну проблематику й нові жанри освоює ***драматургія***. Шлях пролягав від традиційних фольклорно-етнографічних і побутових п'єс до проблемних, соціальних, психологічних драм і трагедій, сатиричних комедій, створених на актуальному для того часу матеріалі. Вершинними здобутками жанру стали п'єси «Байда, князь Вишневецький» П. Куліша, «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Талан», «Не судилось» М. Старицького, «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Суєта» І. Карпенка-Карого, «Лимерівна» Панаса Мирного, «Серед бурі» Б. Грінченка, «Украдене щастя» І. Франка.

Перекладацька діяльність українських письменників. Становлення науки про літературу. У цей період відбувся вихід української літератури (І. Франко, М. Драгоманов, П. Грабовський, В. Самійленко, Леся Українка та інші) на європейські обшири й ознайомлення українського читача з вершинними творами інших літератур. Українська література збагачувалася й розвивалася, засвоюючи кращі європейські традиції, ідейно-естетичні й виражальні засоби.

Розвиток красного письменства в Україні стає в другій половині XIX століття об'єктом рефлексії і критичних оцінок. Відбувається становлення науки про літературу — ***літературознавства***. Аналізуються нові твори, визначаються методологічні засади розвитку літератури (розвідки й статті І. Франка, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки).

Таким чином, реалізм як основний напрям розвитку української літератури засвідчив свої великі потенційні можливості, вивів українську літературу на рівень розвинутих європейських літератур.

Водночас трактування літератури як «будителя народу», орієнтація на малоосвіченого читача обмежувало творчі пошуки митців. У статтях, листах молодшого покоління письменників (М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська, М. Чернявський, М. Вороний та інші) йшлося про необхідність розширення тематики, проблематики, художньо-виражальних засобів, а головне — право митця творити за власними законами, за надання літературі можливості виконувати найголовнішу її роль — естетичну. Наприкінці XIX — початку XX століття в українській літературі зароджується ***модернізм***.

Запитання і завдання

1. Уважно опрацюйте матеріал про особливості історичного розвитку України в другій половині XIX століття. Викладіть його у формі опорного конспекту (схеми, таблиці).
2. Використавши матеріал шкільних підручників із зарубіжної літератури та всесвітньої історії, інформацію інших друкованих та електронних джерел, укладіть порівняльну таблицю «Громадське й культурне життя в Україні та за її межами в другій половині XIX століття». Який висновок можна зробити на основі такого порівняння? Поділіться своїми міркуваннями з однокласниками й однокласницями.
3. Пригадайте вивчене в 9 класі на уроках української літератури про реалізм та його ознаки. Накресліть таблицю «Реалізм як художній напрям», створивши дві колонки: «Відоме» і «Нове». Опрацюйте поданий матеріал і заповніть таблицю. У процесі навчання доповнюйте її.
4. У парі перевірте рівень засвоєння пройденого матеріалу. Для цього сформулюйте 5–6 запитань і поставте їх співрозмовнику чи співрозмовниці. Обміняйтеся своїми міркуваннями щодо отриманих відповідей. Чи задоволені ви ними? Що, на вашу думку, було запорукою успіху?

РЕАЛІСТИЧНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА

Читацький путівник

Навчальні цілі теми «Реалістична українська проза»

Знання:

сутність і ознаки реалізму, **імена** представників реалістичного мистецтва в літературі, живописі, музиці; **історія** написання роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; **зміст** літературознавчих понять «соціально-побутова повість», «соціально-психологічний роман»; **художні засоби** змалювання комічного у творі.

Уміння:

виокремлювати засоби комічного у творі, пояснювати їхню роль; **характеризувати** прояви українського національного характеру в героїв повісті «Кайдашева сім'я»;

розповісти про внесок І. Нечуя-Левицького й Панаса Мирного в розвиток української прози; на основі порівняльного аналізу роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і повісті «Кайдашева сім'я» **визначати** спільне та відмінне у творчій манері І. Нечуя-Левицького й Панаса Мирного;

висловлювати власну думку про українську ментальність, національний характер, народну мораль і етику; **застосовувати** набуті знання для компаративного аналізу творів української та зарубіжної літератури; **зіставляти** специфіку розкриття теми в різних видах мистецтва; аргументовано **розкрити** власне розуміння понять честі, справедливості, людської гідності й можливих способів їхнього ствердження.

Ставлення:

усвідомлення основних рис української ментальності, розуміння важливості життєвого вибору для становлення й ствердження людини.

Читацькі діалоги

Як стати компетентним читачем

Потрібна праця, копітка, щоденна. Підготовлений читач не лише любить читати, уміє уявляти й переживати прочитане, здійснювати діалог із текстом, знаходити авторські і творити власні смисли тощо, він ***керує*** своєю читацькою діяльністю, читацьким саморозвитком: визначає цілі, планує, організовує й здійснює роботу, оцінює результат. Компетентний читач ***уміє розробляти*** індивідуальний навчальний план і працювати за ним.

Перелік предметних читацьких і загальнонавчальних знань і вмінь подано на форзаці 2. У «Читацькому путівнику» наведено перелік цілей — знань, умінь і ставлень — щодо конкретної теми. Цілі є орієнтовними. Найбільшою мірою це стосується підрубрики «Ставлення», адже зрозуміло, що кожен читач відкриває власні смисли твору. І все ж автори підручника вирішили зазначити ідеї, які вважають важливими як для осягнення авторського задуму, так і для вироблення морально-етичної позиції сучасного читача. Якщо наші пріоритети різняться, використайте проголошену тезу як привід для самоаналізу, обговорення, диспуту.

Визначте, якими знаннями й уміннями ви володієте. Укладіть перелік на наступний місяць (чверть, семестр). Оберіть найбільш значущі для себе цілі і сформулюйте власні. Подумайте, як досягатимете їх. Після завершення визначеного терміну проаналізуйте, наскільки успішним був ваш шлях. Обговоріть результати в класі, порадьтеся з учителем, рідними. Радимо так діяти щоразу, розпочинаючи вивчення нової теми.

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ
(*Іван Семенович Левицький*)
25 листопада 1838 — 2 квітня 1918

Художник повинен бути в своїх творах дзеркалом громади, але дзеркалом високої ціни, в котрому б одбивалась жизнь правдива, добре спорядкована й згрупована, освічена вищою ідеєю.

Іван Нечуй-Левицький

Творчість І. Нечуя-Левицького засвідчує появу нової концепції людини й дійсності... Увесь художній репертуар прози письменника зорієнтований на творення нового образу українства...

Інна Абрамова,
дослідниця творчості
І. Нечуя-Левицького

Іван Семенович Нечуй-Левицький — прозаїк, драматург, публіцист, етнограф, педагог, перекладач Біблії, критик, історик, фольклорист, мовознавець, педагог, рецензент — знакова постать в історії української культури, літератури й літературної мови другої половини XIX — початку XX ст.

Його творчість — значний внесок у розвиток реалістичного творчого методу української прози, у збагачення мовно-стилістичними засобами, створення типових характерів у типових обставинах, розкриття внутрішнього світу літературного героя.

Знайомство здалеку і зблизька

Портрет. *«Читаючи його оповідання, подивляючи широкий розмах його руки, широкі контури його малюнків, я уявляв собі їх автора сильним, огрядним мужчиною, повним життєвої сили й енергії. Тим часом я побачив невеличкого, сухорлявого, слабосилого чоловіка, що говорив теплим і щирим, але слабеньким голосом..., ходив помаленьку дрібними кроками...»* (***І. Франко***).

Вдача. Дуже скромний, чутливий, закоханий у життя. Йому були властиві високе почуття людської гідності, непримиренність до всякого насильства, глибока моральна чистота.

Був дуже пунктуальним — завжди дотримувався своїх звичок. Щодня за будь-якої погоди рівно о третій він виходив зі своєї квартири, йшов на Володимирську гірку, у руках — незмінна пара-

солька. О шостій годині спускався вниз на Хрещатик і повертався додому. Вечеряв, рівно о дев'ятій лягав спати.

Захоплення. Письменника цікавила історія. Знав і розумів музику. Добре грав на роялі, любив твори М. Лисенка, захоплювався театром. Його улюбленим музичним твором була «Апасіоната» Л. ван Бетховена.

Від Лисенкової пісні на слова М. Старицького «Туман хвилями лягає» з опери «Майська ніч, або Утоплена» письменник відчував радісне натхнення: «*Не загине Україна, не загине народ. Якась солодка радісна надія ворушиться в серці, оживає...*».

Захоплювався живописом: писав картини, дуже цінував полотно Архипа Куїнджі «Українська ніч».

Знав кілька мов, серед яких — російська, грецька, латина, німецька, французька, церковнослов'янська.

Сторінки життєпису. Іван Семенович Нечуй-Левицький народився 25 листопада 1838 р. на Черкащині в містечку Стеблеві, що розташоване на скелястих берегах річки Рось.

Батько — Семен Степанович Левицький, священик з діда-прадіда, був освіченою людиною прогресивних поглядів, свої проповіді виголошував рідною мовою. У домашній книгозбірні, як згадував письменник, «не було ні Пушкіна, ні Гоголя, але була «Історія Малоросії» Бантиш-Каменського й Маркевича, була «Літопись Самовидця». На власні кошти Семен Левицький влаштував школу для селянських дітей. Під впливом П. Куліша почав збирати народні пісні, переписувати які доручав і старшому синові Івасеві.

Мати — Ганна Лук'янівна, походила зі священицької родини. Від матері письменник успадкував м'який невимушений гумор та багату на прислів'я, приказки, влучні порівняння мову.

Чимало казок, приповідок, колядок, щедрівок, загадок він чув від своєї няньки, баби Мотрі, та від селян.

На сьомому році життя хлопця віддали в науку до дядька, який учителював у духовному училищі при Богуславському монастирі. У 1853–1865 роках він навчається у Київській духовній академії.

Архип Куїнджі. «Українська ніч» (1876)

Музей-садиба Івана Нечуя-Левицького в Стеблеві

Закінчивши академію зі званням магістра богослов'я, рішуче ламає родинну традицію і відмовляється від кар'єри священика.

Протягом двадцяти років учителює в Полтавській духовній семінарії (1865–1866), у гімназіях Каліша (1866–1867), Седлеця (1867–1872), Кишинева (1873–1885).

І пише... Літературний дебют був настільки вдалим, що молодому письменникові пропонують очолити кафедру української літератури Львівського університету. Однак І. Левицький із невідомих причин не відгукнувся на пропозицію.

Утомившись від постійного напруження на службі та остаточно повіривши у своє літературне майбутнє, у сорокасемирічному віці виходить у відставку. У 1885 р. переїздить до Києва, де присвячує себе виключно літературній творчості.

До кінця життя письменник жив майже в злиднях.

В умовах кайзерівської окупації Києва, самотній, у голоді та холоді, на 80-му році життя І. Нечуй-Левицький помер у Діхтярівській богадільні. Це сталося 15 квітня 1918 року.

Похований на Байковому кладовищі в Києві.

У Стеблеві в 1968 р. відкрито літературно-меморіальний музей письменника і встановлено пам'ятник.

Запитання і завдання

1. Яким постає Іван Нечуй-Левицький у спогадах сучасників?
2. Що вас зацікавило в особі письменника? Які риси його вдачі імпонують найбільше? Чому? Обговоріть це в класі, з рідними вдома.
3. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника й розповіді вчителя? Запишіть їх і поставте вчителеві, однокласникам і однокласницям. Чи задоволені ви одержаними відповідями?
4. У чому полягав уплив родинного оточення на формування світогляду майбутнього письменника?
5. Які події в біографії І. Нечуя-Левицького можна вважати життєвим успіхом?
6. Є бажання продовжити ознайомлення з творчістю письменника? Якщо так, скористайтеся матеріалом наступних розділів підручника, інших дру-

кованих джерел чи Інтернету. Якщо ні, спробуйте відповісти, чому особа митця не викликала зацікавлення. Дізнайтеся, чи є серед однокласників і однокласниць однодумці.

7. Прослухайте «Апасіонату» Л. ван Бетховена. Чому ця фортепіанна соната подобалася письменнику? Обміняйтеся думками з однокласниками й однокласницями. Чиї міркування вас зацікавили? Чому?
8. Відшукайте в мережі Інтернет пісню «Туман хвилями лягає». Чому, на ваш погляд, І. Нечуй-Левицький відчував «радісне натхнення», прослуховуючи її? А що відчували ви?
9. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти з життя Івана Нечуя-Левицького» та презентуйте в класі. Скористайтеся матеріалом «Довідника цікавих фактів і корисних знань» (сайт Dovidka.biz.ua).

Художній світ прози І. Нечуя-Левицького

Без Нечуя не можна собі з'ясувати Панаса Мирного, Грінченка, ба навіть Коцюбинського... Нечуй починає собою нові сторінки в літературі. Це не тільки свіжа сила, але й новатор, з новою манерою письма, з новим соціяльним горизонтом.

Є. Кирилюк, учений-літературознавець

Читацькі діалоги

Сповна осягнути творчість письменника можна лише «побачивши» її цілісно. Така цілісність визначається поняттям «художній світ».

Митець, як і кожна людина, сприймає навколишнє відповідно до своїх нахилів, уподобань, цінностей. На цій основі він певним чином трактує події, факти, людські характери, тобто створює художній світ.

Саме тому читачеві так важливо зрозуміти, хто і що вплинуло на вибір тих чи інших тем, ідей, образів, засобів. Також необхідно розглядати художній твір крізь призму часу написання й сьогодення. Усе це дасть змогу краще зрозуміти смисли автора, які він заклав у твір і «передав» нам, і зіставити їх із власними.

Письменник та його епоха. У 70-х роках XIX століття, всупереч намаганням великодержавних критиків довести, що українська література лише складова великоруської, попри переслідування основи розвитку будь-якої літератури — її мови, питання щодо існування української літератури уже не поставало. Водночас усебічно дослідити навколишній світ і духовні пошуки особистості із застосуванням лише накопиченого досвіду було неможливо. І насамперед таких змін потребувала проза, якій єдиній було під силу глибинне дослідження й узагальнення суспільних змін.

Оповідна манера, що домінувала в прозі першої половини XIX століття, — розповідь від першої особи, коли оповідачем був найчастіше представник селянства, — звужувала можливість об'єктивного й поглибленого аналізу. Етнографізм і докладне побутописання, доречні, коли письменник ставив за мету пробудити

інтерес і викликати співчуття до життя простого народу, у нових умовах утруднювали досягнення головної мети. Як і замилування селянством та його ідеалізація, що було притаманне попередникам, а почасти й сучасникам І. Нечуя-Левицького.

Окремої уваги потребувало змалювання нових соціальних прошарків і груп, які після реформи 1861 року в умовах класового розшарування й зародження капіталістичних відносин з'явилися в загалом однорідному селянському соціумі України.

Усе це зумовлювало необхідність розширення жанрової системи, пошук нових зображувально-виражальних засобів.

Довідник читача

Реалізм (лат. *realis* — «суттєвий», «дійсний») — стиль і напрям у літературі та мистецтві. Термін уперше вжито у Франції в 50-х роках XIX століття.

Спочатку реалізм перебуває під значним впливом романтизму й остаточно утверджується як самостійний напрям лише в другій половині XIX століття. Саме реалізм зміг відповісти на основні питання епохи панування науки: світ і людина пізнавані. Засобом пізнання є наукові методи: спостереження, вивчення й аналіз дійсності. Відповідно основною функцією мистецтва з-поміж багатьох є пізнавальна функція.

Визначальні риси реалізму: раціоналізм; правдиве, усебічне зображення типових подій і характерів у типових обставинах за правдивості деталей; принцип точної відповідності реальній дійсності усвідомлюється як критерій художності, як сама художність; характер і вчинки героя пояснюються його соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя; роль позасвідомих факторів недооцінюється; перевага епічних, прозових жанрів у літературі, послаблення ліричного струменя мистецтва; сприймання дійсності як цілісності, у якій поєднуються і переплітаються високе й низьке, трагічне й смішне, прекрасне й потворне.

Реалістичній літературі притаманний певний тип автора. Це завжди визначений погляд на зображуване, концепція автора, який пропонує власне бачення зображуваного, пояснює його.

Яскраві представники реалізму в літературі: П. Меріме, Ґ. Флобер (Франція), Ч. Діккенс, В. Теккерей (Англія), І. Гончаров, Ф. Достоєвський, Л. Толстой (Росія).

В українській літературі другої половини XIX ст. реалізм представлений трьома течіями:

1. *Побутово-просвітницький реалізм* (Марко Вовчок, А. Свидницький, Панас Мирний, І. Манжура, І. Нечуй-Левицький, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Старицький, Б. Грінченко, молоді І. Франко та М. Коцюбинський та інші).

Прикметними рисами творчості є зосередження на морально-етичній проблематиці. Досліджуються в основному родинні, виробничі, соціальні відносини героїв. Показуючи кричущі вади суспільства, письменники наголошували, що шлях до порятунку — це духовне вдосконалення, освіченість, культура, добропорядність. Яскравою ознакою цієї течії є, зокрема, *етнографізм* — особливо докладне змалювання національного колориту (побут, звичаї, обряди, вірування українців).

2. *Революційний реалізм,* якому притаманні пропаганда провідної ролі пролетаріату в суспільстві, ідей пролетарського інтернаціоналізму, насильницької збройної зміни суспільного ладу, фізичного знищення панівних

верств (П. Грабовський, М. Павлик, окремі твори Лесі Українки («Дим», «Напис в руїні», «Пісні про волю»), М. Коцюбинського («Fata morgana»), І. Франка («Товаришам із тюрми», «Тюремні сонети»).

3. *Натуралізм* (лат. *natura* — природа). Течія зародилася у Франції (термін належить Е Золя). Це були спроби відтворити дійсність із фотографічною точністю, зробити художній твір копією факту. При цьому автор мав відмовитися від оцінних суджень. Його функція, як і науковця, — бути об'єктивним і неупередженим.

Ознаки натуралізму наявні у творчості В. Винниченка («Гріх»), І. Франка («Boa constrictor»).

Орачем, сіячем, косарем. Одним із перших, хто взявся за ідейно-художнє оновлення української літератури, був І. Нечуй-Левицький. У його творах змальовуються правдиві картини часів панщини й характерні явища пореформеної епохи: боротьба за власність, за землю, поява заможної сільської верхівки та маси заробітчан, що йдуть на перші капіталістичні промисли й фабрики.

З його творами в українську літературу прийшли нові герої: наймані робітники, фабриканти, міщани, купці, чиновники, представники духовенства, інтелігенції.

Безсумнівною заслугою автора «Кайдашевої сім'ї» є збагачення жанрової системи української літератури. З-під його пера виходять повісті, новели, романи, нариси, казки, публіцистичні, літературно-критичні й мистецькознавчі статті.

З іменем І. Нечуя-Левицького пов'язаний перехід від оповідної розповіді від першої особи до об'єктивно-епічної, що відкрило можливості для поглибленого аналізу соціальних умов, психологічних характеристик, реалістичних описів побуту, інтер'єру, пейзажу, авторських відступів — ліричних, публіцистичних, філософських.

Таким чином, творчо використовуючи і спираючись на здобутки попередників, І. Нечуй-Левицький зробив значний крок у збагаченні й розвитку української літератури.

П'ятдесятирічний творчий доробок письменника становить понад 50 творів різноманітних жанрів.

Твори І. Нечуя-Левицького перекладено російською, білоруською, молдовською, польською, німецькою, чеською, угорською мовами.

Екранізовано повісті І. Нечуя-Левицького **«Микола Джеря»** (1927), **«Бурлачка»**, **«Кайдашева сім'я»** (1993). Комедія **«На Кожум'яках»**, перероблена М. Старицьким під назвою **«За двома зайцями»**, і однойменний фільм (1961) користуються незмінним успіхом глядачів.

Запитання і завдання

1. Чи змінилося ваше уявлення про митця після ознайомлення з його творчістю? Якщо так, у чому саме?
2. Створіть асоціативний портрет І. Нечуя-Левицького, використовуючи висловлювання сучасників про нього.
3. І. Нечуй-Левицький — прозаїк, драматург, перший літературний критик, реаліст, майстер пейзажу, на думку І. Франка, «колосальне всеобіймаюче око України», «артист зору». Чи погоджуєтеся ви з таким визначенням? Додайте власні ключові слова до характеристики митця.
4. Укладіть словничок до теми «Творчість І. Нечуя-Левицького», включивши до нього такі літературознавчі терміни: «реалістичне зображення», «портрет», «пейзаж»; «художній натяк», «художня деталь», «художній образ», «словесна картина». Наведіть приклади з творів. Обговоріть результати своєї роботи в групі.
5. Знайдіть в енциклопедії або на тематичних сайтах інформацію, фото- та відеоматеріали, що стосуються екранізації творів Нечуя-Левицького. Перегляньте фрагменти фільму «Кайдашева сім'я» (1993) режисера Володимира Городька, у головній ролі — Богдан Ступка. Напишіть постер.

«Кайдашева сім'я» — історія боротьби людини за свій життєвий простір

Силою і правдивістю художнього відтворення побуту селянства — безправного... пригніченого темрявою і неуцтвом, цей твір займає почесне місце серед інших творів світової літератури на селянську тему («Земля» Е. Золя, «Мужики» В. Реймонта).

Н. Крутікова, літературознавець

Шлях до читача. Повість «Кайдашева сім'я» вперше була надрукована 1878 року у львівському журналі «Правда». Автор двічі звертався до царської цензури, та дозволу на друк твору в Росії так і не отримав. Лише 1886 року було дозволено надрукувати «Кайдашеву сім'ю» з низкою обмежень: цензорами вилучено 25 уривків, автор, зокрема, змінив початок і кінець твору.

Життєва основа. Події, змальовані в «Кайдашевій сім'ї», пов'язані з реально існуючим селом Семигори (нині Богуславський район Київської області). Прізвище Кайдаш було досить поширене в Стеблеві.

Прототипами героїв стали члени родини Мазурів, відомі своїми бійками та колотнечами. Їхніми сватами дійсно були Довбуші.

Жанрові й стильові особливості твору. За жанром «Кайдашева сім'я» — перша *соціально-побутова повість* у новій українській літературі. Це повість-хроніка, у якій на матеріалі повсякденного життя селянства розкриваються характерні риси українського народу.

В основі конфлікту твору — зіткнення двох життєвих настанов: молоді Кайдашенки прагнуть бути господарями у власній хаті

й своєму господарстві. Старше покоління, «виховане» на інших традиціях, не в змозі зрозуміти і прийняти таке прагнення. Усіма силами батьки намагаються зберегти патріархальний родинний устрій. Однак у нових суспільних умовах традиційний уклад не сприймається як щось непорушне й обов'язкове, чому треба слідувати. При цьому кожен твердо переконаний у власній правоті й готовий відстоювати її будь-якою ціною, доводячи ситуацію до абсурду.

Автор ніби випробовує своїх героїв, а заразом — і читача. Судячи з незмінної популярності твору, навіть «абсурдні» сцени є життєвими й упізнаваними, а значить — типовими.

Довідник читача

Соціально-побутова повість — вид епічного твору, головна увага якого зосереджується на розкритті суперечностей і закономірностей суспільного життя, соціальній зумовленості дій і вчинків персонажів, зображенні їх у побутовому середовищі.

Прототип — конкретна особа, факти життя і діяльності якої покладено в основу літературного образу. Літературний образ не є копією прототипу.

Ідейно-тематичний зміст. Процес розпаду української патріархальної родини під впливом зовнішніх умов і суб'єктивних чинників (крайній індивідуалізм героїв) І. Нечуй-Левицький змальовує із сумом і гіркотою. Це — **тема** повісті.

З одного боку, він усвідомлює неминучість змін, з іншого — не приймає таких змін, коли нищаться основи людського співжиття: само- і взаємоповага, почуття гідності, домашнього затишку, прагнення порозуміння. Доведений до крайнощів індивідуалізм небезпечний, він руйнує людину й нищить усе, що оточує її, — таку **думку** автор прагне донести до читача.

Лєра Схємка. Ілюстарція до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

Розглядає автор й інші проблеми: виховання; стосунки батьків і дітей; кохання та сімейне щастя; віра в Бога та дотримання заповідей Божих; цінність народної моралі й національної етики.

Чи вдалося І. Нечуєві-Левицькому донести до читача цю думку й низку інших, не менш важливих?

Безумовно, так, про що свідчать популярність твору і його численні перевидання. Як це вдалося? Відповідь знайдіть у тексті твору.

Композиція і сюжет. Повість складається з дев'яти частин. Сюжет розгортається за принципом нагнітання епізодів і сцен, які є своєрідним нани-

зуванням сімейних сварок родини Кайдашів. **Експозиція** — опис природи села Семигори — розмова братів Кайдашенків про дівчат, про майбутнє одруження — залицяння Карпа до Мотрі — оглядини в Довбишів. **Зав'язка** — сватання та одруження Карпа. **Розвиток дії** — суперечки за власність між двома поколіннями — залицяння й сватання Лавріна до Мелашки — пригоди Кайдашихи під час поїздки в Біївці — постійні конфлікти між родичами — похід Мелашки на прощу до Києва — пошуки Лавріном Мелашки — повернення Мелашки в Семигори — смерть Омелька Кайдаша через пияцтво. **Кульмінація** — сварка за кухоль, через який Марусі Кайдашисі Мотря виколола око, — сварки за курку, півня, кабана, грушу (*кожна сварка має свою кульмінацію*). **Розв'язка** — груша раптово всохла, в обох садибах настав мир і злагода.

Такий крок був свідомим відступом митця від настанов **реалізму.** За першою версією — історія з грушею не закінчилася: груша розросталася вшир і вгору, родила дуже рясно, дратуючи і дорослих, і малих Кайдашів. С. Єфремов уважав, що річ не в груші, а в соціальних причинах, у письменницькому вмінні чи невмінні психологічно обґрунтовувати ті причини.

Запитання і завдання

1. Що можна порадити Кайдашам, щоб між їхніми сім'ями запанував мир?
2. Від чого або кого залежить лад у сім'ї? Таке питання мимоволі ставить собі небайдужий читач. Висловіть оцінне судження.
3. Визначте актуальність порушених автором проблем у наш час. Які шляхи їх вирішення ви бачите?

Образи-персонажі. Образи представників старшого покоління — Омелька Кайдаша і Марусі Кайдашихи — подані вже сформованими, вони статичні.

Старий Кайдаш — працьовитий, виснажений панщиною селянин. Чому він став м'яким і безхарактерним, не здатним керувати ні власним життям, ні сім'єю? Може, таким був і замолоду? Про це читач може тільки здогадуватися.

Характер Омелька Кайдаша, як, зрештою, й інших героїв, розкривається багато в чому через авторські характеристики. Узявши «на себе» функцію оповідача, І. Нечуй-Левицький докладно повідомляє життєву історію свого героя, коментує її. Складається інколи враження, що він не довіряє читачеві, не впевнений, чи в змозі той осягнути характер героя.

Ось одна з таких характеристик: *«Він був добрий стельмах, робив панам і селянам вози, борони, плуги та рала і заробляв добрі гроші, але ніяк не міг вдержати їх у руках. Гроші втікали до шинкаря. Панщина поклала на Кайдашеві свій напечаток»*.

Хоча помітне в повісті прагнення автора розширити палітру засобів характеристики образу. Як, наприклад, у цьому пейзажі, де письменник дає змогу читачеві самому домислити, чому на обличчі Омелька Кайдаша від споглядання краси навколишнього світу, «розливався якийсь смуток та жаль»: *«Кайдаш прийшов до церкви; церква була ще заперта. Він сів коло дверей на кам'яних східцях і поклав шапку коло себе. На горах за шпилями, вкритими лісом, пишно горів вечірній світ сонця. Над лісом розлився дивний спокій, а дзвін ґув та дрижав над шпилями, тричі одбиваючи свій згук. Кайдаш сидів, мов дерев'яний, і на його лиці розливався якийсь смуток та жаль»*.

Щедро, що притаманне донечуївському періоду розвитку української літератури, застосовано у повісті й інші засоби образотворення.

Портрет. *«Ніби намальований на чорному полі картини, сидів Кайдаш в білій сорочці з широкими рукавами... Широкі рукава закачались до ліктів; з-під рукавів було видно здорові загорілі жилаві руки. Широке лице було сухорляве й бліде, наче лице в ченця. На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки. Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною»*.

Мова. *«Старого неначе хто вщипнув. Він заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, невважаючи на святу п'ятницю, та й пішов у повітку»*.

У характеристиці **Марусі Кайдашихи** ці засоби «стоять» поряд: *«Вона була вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем. Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана, куди її взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарить і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів і набралась од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові й повага до панів. Вона любила цілувать їх в руки, кланятись, підсолоджувала свою розмову з ними.*

...Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природної звичайності української селянки в неї пристало щось вже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на ввесь рот».

Карпо і **Лаврін** успадкували від батька працьовитість, турботу про свою сім'ю, а заразом — й інтереси дрібного власника. Зовні вони також схожі на батька: *«обидва високі, рівні станом, обидва довгообразі й русяві, з довгими тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами»*. Це те, що їх об'єднує. Але кожен із них постає чітко окресленою індивідуальністю.

Старший син Кайдашів — Карпо — упертий, суворий і непривітний (*«Карпо ніколи не сміявся гаразд, як сміються люди. Його*

насуплене жовтувате лице не розвиднювалось навіть тоді, як губи усміхались»). Ці риси характеру були помічені у волості, і його обрали за десяцького (*«Чоловік гордий та жорстокий, з його буде добрий посіпака»*).

Анатолій Базилевич. Ілюстрації до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

Відповідно до свого характеру він добирає собі дружину, щоб була *«робоча та проворна та щоб була трохи куслива, як мухи в спасівку»*.

Душевна м'якість, поетичність, доброта і безкорисливість Лавріна контрастує з похмурою вдачею Карпа. Привабливість героя відображається і в його мові, поетичній, пісенній та лагідній. *«І де ти, красо, вродилась з твоїми шовковими бровами, коли б ти була зозулею в гаю, то я тебе і там упіймаю»*, — так він висловлює своє захоплення Мелашкою.

Однак у безперервних родинних сутичках за «моє» і «твоє» у Лавріна поступово зникають поетичні риси вдачі, черствіє душа. Мова, сповнена дотепних виразів, жартівливих слів, з часом також змінюється, стає брутальною і грубою. У кінці повісті брати мало чим відрізняються один від одного — обидва вони грубі, егоїстичні.

Характери героїв формуються на «наших очах»: зневажливе ставлення до батька, нехтування народною мораллю. Є в повісті ще один «натяк» на можливу відповідь щодо причини руйнації віковічних моральних устоїв. Після бійки за мотовило, коли Карпо вдарив батька, старий Кайдаш з болем говорить: *«Нема в тебе Бога в серці! Недурно ж ти до церкви не ходиш»*.

Набожність, що не виходить за межі обрядовості, притаманна й самому Кайдашеві. Часто з церкви він завертав у шинок запивати «давнє панщане горе», і читач розуміє приховану іронію авторської характеристики: *«Старий Омелько був дуже богомільний, ходив до церкви щонеділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говів два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись і постити; він понеділкував і постив дванадцять п'ятниць на рік...»*

Обидва покоління Кайдашів об'єднує крайній індивідуалізм. Як приклад його прояву можна навести розмову Карпа з батьком з приводу «каторжного горба», на якому поламався не один віз. Додамо, що, судячи з діалогу Омелька Кайдаша і його кума, на цю «хворобу» страждають не лише члени родини Кайдашів.

На думку І. Франка, саме «*під впливом індивідуальних змагань кожного... члена*» родини і розпадається український патріархальний устрій.

Ні Мотря, ні Мелашка не уникнули цього впливу, хоча за психотипом це зовсім різні натури.

Герої І. Нечуя-Левицького борються за свій життєвий простір, але обмежується він власним господарством, сім'єю, хатою. І цим персонажі «Кайдашевої сім'ї» поступаються такому ж селянину, що «вийшов» із кріпацької епохи», — Миколі Джері.

Читацькі діалоги

Цікаво дізнатися про походження прізвища головного героя.

1. Тюркське слово кайа означає скеля, даш — камінь.
2. У старослов'янській мові була міра довжини кай (трохи більше двох кілометрів).
3. Від татарського слова kajtal — стадо.
4. З арабського,через посередництво тюркського kajdani — зав'язка, пута.

Яка з поданих версій видається вам найбільш вірогідною?

Образи-пейзажі. У творах І. Нечуя-Левицького поєднується тенденція до **предметності, локальності** й **конкретності** — соціальної, етнографічної, географічної — із прагненням художника до поетизації кращих аспектів народного життя, до зображення селянського світу в рельєфних, пластичних образах: «*Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки*».

Художні засоби виразності стилю І. Нечуя-Левицького. Своєрідність стилю автора «Кайдашевої сім»ї» полягала в тонкому поєднанні реалістичної конкретності й точності описів, великій увазі до деталей портретів та особистісних характеристик, побуту, праці, особливостей мови й поведінки персонажів. Новизною відзначається й змалювання героїв, у яких точність портретних характеристик поєднується з увагою до внутрішнього світу особистості.

Мова творів І. Нечуй-Левицького яскрава й образна, наповнена метафора-

ми, фразеологізмами: *тиха вода греблі рве, дивитись в зуби, спав як убитий, втерти носа, спалахнути полум'ям* тощо.

Властиві **ідіостилю** письменника мовно-естетичні знаки національної культури несуть у своєму змісті архетипні ознаки ліричного, епічного, гумористичного мовомислення українського народу.

Повість «Кайдашева сім'я» багата на діалоги й полілоги, які стають прямим виявом людських характерів.

Довідник читача

Ідіостиль — сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, напряму, індивідуальну манеру письменника.

Засоби змалювання комічного:

1. Комічний герой — гіперболізація (перебільшення) певних рис, можливостей, якостей героя, що викликає сміх; надання чомусь чи комусь невластивих йому рис.

2. Комічна подія — сполучення реального й фантастичного, трагічного та смішного в одному епізоді, невідповідність змісту і форми, контраст дії і обставин.

3. Пародіювання — мовний суржик персонажів; змішування різних стилів; дитяча етимологія; макаронічна мова; урочистий тон під час зображення буденних подій; використання слова в одному реченні одночасно в прямому й переносному значенні.

4. Використання в тексті жартівливих народних приказок, прислів'їв, анекдотів, прізвиськ-характеристик.

5. Іронічні авторські коментарі — уживання займенників середнього роду задля висміювання, велика кількість зниженої лексики.

Макаронічна мова (від італ.*maccheroni* — макарони) — суміш слів чи висловів з різних мов або переінакшення їх на іноземний лад.

Архетипні образи — первинні образи-символи, що існують у підсвідомості кожної людини й передаються з покоління в покоління як особливо значущі.

Інтерпретація (від лат. interpreter — пояснення, трактування) літературна — тлумачення літературного твору з метою осягнення його змісту та ідейно-художньої концепції.

Запитання і завдання

1. Доведіть, що твір «Кайдашева сім'я» — соціально-побутова повість-хроніка.
2. Підготуйте й обговоріть у групах повідомлення про проблематику повісті «Кайдашева сім'я». Поділіться міркуваннями щодо проблем, які зацікавили особисто вас.
3. Як ви розумієте слова Омелька, що діти загнали його «на піч»? Хто саме з синів це зробив?
4. Чи спроможний був Омелько Кайдаш збагнути глибинну суть християнської релігії, стати на шлях очищення?
5. Які обставини життя зробили Марусю Кайдашиху егоїстичною, злою, лицемірною, заздрісною?
6. Укладіть таблицю «Засоби змалювання комічного в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Наведіть приклади вживання автором іронії, сарказму, гумору, сатири тощо.

7. Знайдіть в Інтернеті ілюстрації А. Базилевича і Лєри Схємки до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Чи однакову мету ставили перед собою ілюстратори? Чиї ілюстрації ближчі до вашого бачення персонажів?
8. Напишіть твір на тему, яку вважаєте особистісно значущою, або запропонуйте власну:
   - Зображення народного життя, побуту, звичаїв та обрядів українців у повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім`я».
   - Порівняльна характеристика образів Мотрі й Мелашки (повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім»я»).
   - Розмаїття характерів, особливість їхнього змалювання в повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім`я».
   - Авторська позиція в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім`я».

Культурно-мистецький контекст

Одним із художників-реалістів в українському живописі другої половини XIX ст. — початку XX ст. є пейзажист **Сергій Васильківський.**

Сергій Васильківський. «Весна на Україні» (1883)

Художник ознайомив світ із чудовим українським колоритом та неймовірною українською природою. У його творчості переважає реалістичне відтворення унікальних станів природи, щирості людських переживань та особливостей щоденного буття.

Запитання і завдання

1. Підтвердьте або спростуйте тезу: «Об'єктом уваги письменників і художників-реалістів XIX ст. було реалістичне зображення різних аспектів культурно-історичного буття українців».
2. Порівняйте пейзаж живописного полотна С. Васильківського з описом села Семигори у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Який пейзаж справив на вас сильніше враження? Чому? Обміняйтеся враженнями з однокласниками й однокласницями. Чи суголосні ваші сприйняття? Зробіть опис природи за картиною (усно або письмово).

ПАНАС МИРНИЙ
(*Панас Якович Рудченко*)
13 травня 1849 — 28 січня 1920

Моє невеличке серце ще змалечку пестила любов до тебе, мій обездолений краю, і вона оповила мою душу чарівними снами і підбурювала думки до роботи.
Панас Мирний

Тим, хто є для української поезії Шевченко, тим для української прози є Панас Мирний...
Мікулаш Неврлий,
літературознавець

Панас Мирний — письменник-новатор, який розширив межі й можливості реалістичного методу, тематично й жанрово збагатив українську прозу, поет, фольклорист, драматург, перекладач, громадський і культурний діяч, публіцист.

У спадщині митця романи, повісті, оповідання, новели, нарис, казка, драми, комедія, поезії, статті, кореспонденції. І найвище досягнення, яке увічнило його ім'я, — перший в українській прозі соціально-психологічний роман.

Знайомство здалеку і зблизька

Портрет. «...Був високого росту, голова лиса, з сивою і великою бородою, носив окуляри...» (***П. Репетін,*** *товариш Панаса Мирного*).

«Круглий чорний сукняний бриль навесні та восени, а влітку такого ж фасону солом'яний бриль; чорна смушева шапка взимку, звичайні пальта по сезону (взимку — зі смушевим коміром), а в спеку літню — чорна накидка. Незмінним супутником... був і взимку, і влітку чорний парасоль. Та ще всяк час товаришував йому рудий брезентовий складаний портфель» (***М. Корсунський,*** *колега Панаса Мирного*).

Вдача. «Мирним себе нарік він, і така була його дійсна натура, — надзвичайно лагідна, скромна, тиха, добра» (***Г. Коваленко,*** *художник, етнограф*).

«Найбільший осуд з його боку — це пильний і, можливо, трохи невдоволений погляд темно-карих очей. Про нього в народі говорили, що це *людина, яка вміє очима лаятися*» (***П. Латиш,*** *сусід Панаса Мирного*).

Сторінки життєпису. Панас Якович Рудченко народився 13 травня 1849 р. у м. Миргороді на Полтавщині.

Батько, Яків Григорович, — зубожілий дворянин, працював бухгалтером повітового скарбництва.

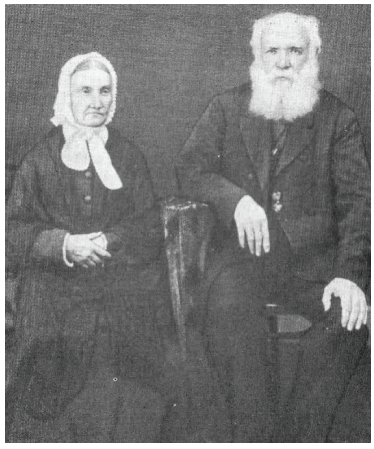

Батьки Панаса Мирного — Тетяна Іванівна та Яків Григоровича. Фото (1889)

Мати, Тетяна Іванівна, — дочка миргородського дрібного чиновника. Уміла по-народному лікарювати, й до неї по допомогу зверталися селяни з Гадяча та навколишніх сіл. Була талановитою оповідачкою: любила розповідати, влучно пересипаючи мову прислів'ями та приказками.

Основою виховання в родині були народні традиції. У сім'ї шанували українську мову, народну пісню, творчість Шевченка.

Навчався майбутній письменник у Миргородській церковно-парафіяльній школі, Гадяцькому повітовому училищі, де отримав п'ять похвальних листів як один із найкращих учнів.

Із чотирнадцяти років працював чиновником у повітовому суді і казначействі Гадяча, згодом — у Прилуках, Миргороді. З 1871 року Панас Рудченко жив і працював у Полтаві. Крок за кроком піднімаючись по службовій драбині, дослужився до рангу дійсного статського радника.

Ще з юнацьких років був пов'язаний із революційним визвольним рухом, брав участь у нелегальній роботі народницького гуртка «Унія». Входив до Полтавської громади.

Заснував у Полтаві журнал «Рідний край», товариство для наймолодших читачів «Зірка». Один з організаторів вечорів пам'яті Т. Г. Шевченка. 1914 року у відозві, написаній із приводу заборони вшанування пам'яті Кобзаря, протестує проти дій російської влади. У казенній палаті, де служив Панас Якович, його зусиллями була створена книгозбірня, що налічувала близько 3 тисяч книжок.

Коханням усього життя стала Олександра Шейдеман. Вона походила з німецької родини, знала німецьку і французьку мови, викладала музику в Полтавському інституті шляетних дівчат. Однак, залишивши родину, відмовившись від багатого нареченого з Петербурга, стає дружиною Панаса Мирного і народжує йому трьох синів: Віктора, Михайла й Леоніда.

У Першій світовій та громадянській війнах двоє синів загинули.

Помер Панас Мирний 28 січня 1920 р., похований у Полтаві.

Літературно-меморіальний музей і пам'ятник Панасу Мирному в м. Полтаві

Першу біографію Панаса Мирного було опубліковано в 1920 році, уже після його смерті.

У будинку, де жив письменник, з 1939 р. функціонує літературно-меморіальний музей. У 1951 р. в Полтаві урочисто відкрито пам'ятник Панасові Мирному.

Запитання і завдання

1. Яким постає Панас Мирний у спогадах його сучасників?
2. Чи зацікавив він вас як особистість? Чим? Якщо ні, чому? Запитайте про це в когось із однокласників і однокласниць. Якою була відповідь?
3. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника й розповіді вчителя? Зафіксуйте їх. Запитайте вчителя, однокласників. Чи отримали ви відповідь на свої запитання? Чи задовольнила вона вас?
4. Якби ви зустрілися з письменником, про що запитали б його? Як вважаєте, що він відповів би вам? А про що запитав?
5. У парі з однокласниками спробуйте себе в рольовій грі: учня-читача й Панаса Мирного. Обміняйтеся запитаннями й відповідями.
6. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти з життя Панаса Мирного» й оприлюдніть його в класі. Можете скористатися матеріалом «Довідника цікавих фактів і корисних знань» (сайт «Dovidka.biz.ua»).

Художній світ письменника

...Уся творчість Панаса Мирного, насамперед два завершених романи, знаменує повний відхід української прози від етнографізму та побутописання, зосередження уваги на злободенних соціальних проблемах.

В. Черкаський, дослідник творчості Панаса Мирного

Його епоха. Час приходу Панаса Мирного в літературу позначився складними й неоднозначними соціально-економічними процесами. Скасування кріпацтва не принесло селянинові справжньої свободи. Це була, за визначенням письменника, «голодна воля». Починається класове розшарування селянства, зароджуються буржуазні відносини, з'являються нові соціальні типи.

Зміни в суспільному житті потребували художнього осмислення, що зумовило активний розвиток прози, адже лише в широкому епічному творі автор отримував змогу з належною повнотою відтворити навколишню дійсність.

Тематика, проблематика, ідейне спрямування творчості. Перші твори (вірш «**Україні**» та оповідання «**Лихий попутав**»), підписані прибраним ім'ям Опанас Мирний, з'явилися у львівському журналі «Правда» в 1872 р. Одним із поштовхів до творчості був приклад старшого брата Івана, який віршував, збирав зразки фольклору й заохочував до цього Панаса. А ще — любов до рідного краю, яка, за словами самого автора, «*оповила... душу чарівними снами і підбурювала думки до роботи*».

Успіх надихнув на подальшу працю — над драмою «**Лимерівна**», переспівом українською мовою «**Слова про похід Ігорів...**». Один за одним з'являються нові твори: понад тридцять художніх полотен за 47 років творчої діяльності.

Наскрізною темою творчості митця є змалювання життя до- і післяреформеного села, ліквідація залишків кріпацтва, шляхи капіталістичного розвитку в умовах самодержавно-поміщицької Росії, народницький рух, засудження жорстокості й свавілля представників панівного класу, проблема «пропащої сили».

Своєрідні «**підтеми**»: тема розбійництва (**«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»**), історія збезчещеної дівчини-наймички (**«Лихий попутав»**, **«Повія»**), бідування селянської родини, возвеличення материнства й чистоти дитячої любові (**«Морозенко»**), викриття сутності лібералізму (**«Пригода з «Кобзарем»**), «демократизму» виборів до II Державної думи (**«Дурниця»**), висміювання кар'єризму (**«Лови»**), роздуми про соціальну правду і несправедливість (**«Казка про Правду і Кривду»**), мрії про майбутнє суспільство (**«Сон»**), оспівування краси природи і протиставлення їй суспільної несправедливості (**«Серед степів»**).

У творчості Панаса Мирного з'являються різні ***соціальні типи:*** селяни, міщани, поміщики, крамарі, чиновники різних рангів, дворяни, представники інтелігенції. Однак це вже не стереотипні герої. Це люди зі своїми переживаннями, своїм ставленням до подій, своїми поглядами, особистості, які можуть змінюватися, а то й ламатися під тиском обставин або, навпаки, ставати більш твердими, загартовуючись в екстремальних умовах.

Герой Панаса Мирного «виходить за межі родинного життя», починає мислити ширшими категоріями, дбати про «загальне добро», хоча часто не здатний піднятися до реального протесту проти існуючого ладу.

З творчістю Панаса Мирного пов'язане **жанрове збагачення** української літератури: психологічні оповідання, новела; соціально-

психологічна повість і роман; сатирична казка; злободенний художній нарис.

Особливості стилю Панаса Мирного: епічність мислення; енциклопедичність, панорамність зображених картин; осмислення і змалювання життя в історичних, соціальних, побутових аспектах; глибокий психологізм, відтворення життєвого шляху людини як сукупності соціальних умов і психологічних чинників; багатоплановість романів, густа «заселеність» людьми; поєднання розповіді з оповіддю; звернення до прийомів спогадів, сновидінь, марень для зміщення часових площин.

Основним критерієм художності письменник вважав життєву правду.

Твори Панаса Мирного перекладені російською, білоруською, естонською, латиською, литовською, молдовською, азербайджанською, чеською, словацькою, болгарською та іншими мовами.

Образ письменника відтворено в повісті І. Пільгука «Дуби шумлять», романі Р. Іванченко «Клятва».

Єдиною драмою Панаса Мирного, поставленою на сцені, була «Лимерівна» (1892). У 1955 році п'єсу екранізовано. Був екранізований і роман «Повія» (1961); головну роль (Христина) зіграла Людмила Гурченко.

«Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — роман-епопея з народного життя

Роман цей справді — народний твір... це вже не просто пісня про наше гірке безталання, а велична симфонія.

М. Наєнко, літературознавець

Історія написання роману. Поштовхом до написання роману стала почута під час подорожі Панаса Мирного від Полтави до Гадяча розповідь про «відомого чи не на всю губернію розбишаку» Василя Гнидку.

1874 року у львівському журналі «Правда» був опублікований **нарис** «Подоріжжя од Полтави до Гадяча». «*Як такий мирний пахарський побит з його поетичним почуттям, з людяністю викинув з себе такого злющого зарізяку?*», - запитував автор.

Найбільше ж дивувало Панаса Мирного те, що люди не засуджували вчинків Гнидки, а навпаки, співчували йому, називали нещасним чоловіком. На думку автора, «*Гнидка — безталанна дитина свого віку*».

Робота над романом «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» тривала понад п'ять років — з 1872 до 1877 року. Задум твору, його ідейна спрямованість, основна частина тексту належать Панасу Мирному.

У листопаді 1872 р. він закінчив повість **«Чіпка»**, написану на основі нарису. Брат письменника Іван Білик закликав створити «*народний роман на основі щирого реалізму*». Після перероблення повість стала широкоформатним, панорамним, реалістичним романом, дія в якому відбувається від катерининських часів до пореформених 1860-х років.

У романі переплелися два художні підходи — публіцистичний (Іван Білик віддавав перевагу соціальному аспекту) і суто художній (Панас Мирний). Під час доопрацювання задуму автори дедалі більше заглиблювалися в історію, через що роман почав скидатися на будинок «*із багатьма прибудовами і надбудовами, зробленими неодночасно і не за строгим планом*» (академік О. Білецький).

Через сумнозвісний Емський указ 1876 р. Михайло Драгоманов зумів надрукувати роман тільки за кордоном — у Женеві (Швейцарія) в 1880 р. на кошти українських громад. Після виходу твір відразу потрапив до списку книжок, заборонених у Російській імперії. Уперше на рідних теренах його було опубліковано в 1903 р. у журналі «Киевская старина» під назвою «Пропаща сила. Повість».

Запитання і завдання

1. Яке враження справила на вас історія Чіпки Вареничeнка? Що ви думали, відчували, читаючи розділи роману? Які запитання виникли? Чи зафіксували ви їх?
2. Поділіться емоціями, поставте запитання вчителеві, однокласникам та однокласницям. Чи суголосні ваші почуття? Чи задовольнили одержані відповіді?
3. Доведіть жанрову приналежність твору (соціально-психологічний роман).
4. Чи можна вважати «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» епопеєю? Укажіть не менше трьох аргументів «за» чи «проти».
5. Роман Панаса Мирного та І. Білика має дві назви. Як вони виникли і що означають?

Довідник читача

Соціально-психологічний роман — роман, у якому суспільно значущі події і соціальні процеси передаються шляхом розкриття психології героїв, їхніх думок, прагнень і переживань. Основні риси жанру: увага до внутрішнього світу особистості; психологічних чинників її поведінки; багатоплановість сюжету; охоплення долі цілої низки дійових осіб; великий обсяг.

На́рис — невеликий твір художньо-публіцистичного жанру, у якому зображено дійсні факти, події в житті конкретних людей. Найчастіше нариси присвячуються відтворенню сучасних подій чи зображенню людей, яких особисто знав письменник.

Епопея — значний за обсягом твір епічного змісту, у якому широко й усебічно відтворено епохальні переломні події в житті цілого народу (часом багатьох народів), що мають вирішальне значення для багатьох поколінь.

Ідейно-тематичний зміст. **Тема** роману — зображення історії села Піски, життя та боротьби українського селянства проти соціального гноблення, зокрема кріпосництва та його залишків, напередодні й під час реформи 1861 року, долі правдошукача-бунтаря, «пропащої сили» Чіпки Вареничeнка.

Автори утверджують важливу в усі віки **ідею:** боротьба з несправедливістю через злочин і пролиття крові посилює зло. Весь розвиток сюжету підводить читача до висновку: навіть найблагородніші пориви людські перекреслюються злочином.

Композиція і сюжет. Композиційно роман складається з чотирьох частин, кожна з яких поділяється на розділи, що становлять художню цілісність, мають завершений зміст. Перша частина — змалювання дитинства і юності головного героя, друга присвячена історії села Піски, третя й четверта розкривають трагедію Чіпки, її витоки, розвиток, завершення. Це, так би мовити, зовнішня структура. Внутрішня — психологічне обґрунтування складності формування характеру героїв, їхнього життєвого вибору, змалювання історії кількох поколінь селян.

Роман має основну та другорядні сюжетні лінії. Головна сюжетна лінія пов'язана з розгортанням долі селянина-бунтаря Чіпки Вареничeнка. Другорядні — це лінії інших героїв: Грицька, Христі, родини Ґудзів, Мотрі, панів Польських, а також Лушні, Матні, Пацюка.

Сюжетні лінії то розгортаються окремо, то перетинаються. Усі вони розвиваються на тлі суспільно-історичних подій і тісно з ними пов'язані.

Запитання і завдання

1. Через чиє сприйняття подано пейзаж, яким починається роман? Наскільки стан природи співзвучний душевному станові героя твору?
2. Прочитайте другий і третій абзаци розділу «Польова царівна». Яку роль відіграє авторське зауваження «Ішов справді парубок»? Що зміниться в тексті, якщо вилучити його?
3. Які риси характеру Чіпки розкриваються через опис зовнішності?
4. Автори роману вживають два дієслова для характеристики ходи головного героя: «Ішов справді парубок...» і «Парубок плівся повагом...». Які смислові відтінки несе в собі друге дієслово? Що зміниться в тексті, якщо замінити його нейтральним «ішов»?
5. Що відчуває Чіпка на ниві? До яких художньо-стилістичних і пунктуаційних засобів звертаються автори роману, щоб передати цей стан? Свою думку обґрунтуйте посиланням на текст.
6. Чому останню фразу внутрішнього монологу Чіпка промовляє вголос?
7. Про які два роки йдеться в розмові чоловіків біля шинку (розділ «Дознався»)? Відповідь пошукайте в матеріалі курсу «Історія України», інших джерелах, зокрема в Інтернеті.
8. Які риси селянства розкриваються в цій розмові? Назвіть дві-три з них.

9. У процесі читання важливо звертати увагу на розуміння всього тексту, окремих фраз, кожного слова. Інколи зміст видається прозорим, а насправді... Ось, скажімо, фраза «Стали благовістити до церкви». Про що йдеться? Хто благовістив? Як? Чому саме благовістив? Іще приклад:
— Галю! Найми наймичку, — каже він [Чіпка. — Авт.], дивлячись, як вона втомилася коло печі, золінники вергаючи. Про що йдеться?

Образи роману. Основні чинники, що впливають на долю героїв роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», — **соціальні умови буття** (дійсність у всіх її суперечностях, у найрізноманітніших виявах: соціальних, національних, історичних, побутових) та **успадковані нахили**. Це був новаторський на той час підхід.

Життя героя виразно постає завдяки майстерності авторів у розкритті його внутрішнього світу, змалюванні життєвого шляху від правдошукацтва до розбійництва.

Наталія Антоненко. Чіпка Варениченко

Епізод за епізодом «на очах у читача» проходить життя головного героя, у якому відбувається боротьба між добром і злом.

Змалечку Чіпка зазнає образ і принижень від дитячого товариства. У цей період «зло» врівноважується позитивним впливом баби Оришки й діда Уласа. Згодом таку ж роль «виконає» кохання до Галі. Чіпка прагне бути добрим, хоче стати господарем, бути корисним людям. Однак соціальні фактори (втрата землі, несправедливість під час виборів до управи) і вроджена суперечливість характеру (імпульсивність, запальність, категоричність, схильність до афекту, жорстокості, безрозсудних учинків) спричиняють духовний злам: він стає «зарізякою». Зрештою його зрікаються найдорожчі люди — Галя й мати, яка повідомляє у волость про злочин сина.

Невміння знайти справжні шляхи боротьби проти гнобителів і кривдників, «крива стежка» бунтарства і зробили Чіпку «пропащою силою».

Запитання і завдання

1. Наскільки вдалою і виправданою є назва першого розділу — «Польова царівна», адже в ньому йдеться здебільшого про Чіпку?
2. За Словником української мови з'ясуйте, який зміст вкладають автори роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» у визначення «хижа туга».
3. Які особливості характеру виявляв Чіпка в дитинстві та юності? Що насторожує і лякає вас у його вчинках?

4. Людина завжди має можливість вибору за певної життєвої ситуації. Чому Чіпка обрав шлях розбійництва? Що стало визначальним чинником вибору? Знайдіть у романі цитату, яка містить відповідь на це запитання.
5. Які три риси характеру головного героя названо в його портреті? Як вони вплинули на його долю?
6. Чіпка, за його словами, хоче «людям служити». Чи так це насправді? Чи вірить сам герой у щирість своїх слів? Адже буквально в наступному абзаці автори роману зазначають: «...У Чіпчинім серці уже ворушилося бажання верховодити, пекло його, виривалось наверх у думці, в слові...» Висловіть свої міркування у класі. Послухайте відповіді. Чи згодні ви з почутим?
7. Відзначте переломні події в житті головного героя і його реакцію на них. Які з факторів, що визначили поведінку героя в тій чи іншій ситуації, є соціальними, а які — психологічними? Свої міркування підтвердьте цитатами з тексту.

Психологічно вмотивованою є й історія інших героїв, які (що притаманне стилю Панаса Мирного) утворюють своєрідні «пари».

Грицько Чупруненко, сирота, товариш Чіпки з дитинства, стає поважним господарем. Образ складний і, як і Чіпка, неоднозначний. Його працьовитість, наполегливість у самотворенні й самоздійсненні викликають повагу. Хоча героєві притаманні також егоїзм, пріоритет власних інтересів над громадськими. Водночас саме Грицько забрав до себе Мотрю після арешту Чіпки. Він же єдиний із односельців, хто побажав Чіпці Божої помочі в його подальшій долі.

Ще однією пропащою силою в романі є ***Максим Ґудзь***. Вродливий зовні, сильний і гордий, кмітливий, сміливий, незалежний духом, він також, пройшовши «школу» військової служби, стає на шлях розбою й гине під час одного з пограбувань. Однак якщо Чіпка став на шлях грабунку, зневірившись у пошуках правди, то Максим грабує заради наживи.

Жіночі образи в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» сповнені трагізму й приреченості. Жодна з героїнь роману не в змозі змінити своєї долі, а прагнення якось вплинути на хід подій не є дієвим.

Образ ***Галі*** є уособленням дівочої краси, подружньої вірності та моральної чистоти — найпривабливіших рис українського національного характеру. «*Невеличка, метка й жвава, з веселою усмішкою на виду*» — *такою змальовує її автор на початку роману в образі «польової царівни»*. Дівчина, дочка Максима Ґудзя, зросла в злодійській сім'ї, але зло, що оточувало з дитинства, не спотворило душі. Письменник називає її то «польовою царівною», то «розбишацькою дочкою», тим самим акцентуючи увагу на протиріччі між благородними прагненнями дівчини і тим оточенням, у якому вона зростала. Галя зуміла зберегти моральну чистоту

й душевну чуйність, щедрість. Вона мріє про щасливе життя з коханим, вірить, що зможе втримати Чіпку на шляху добра. Зрештою, усвідомивши весь трагізм ситуації, зрозумівши, що не зможе врятувати Чіпку, Галя накладає на себе руки.

Христя — один із найцікавіших жіночих образів. Добра і співчутлива до чужого горя, ***Христя*** найглибше розуміє правдошукання Чіпки. Саме ідеєю шукання правди освітлений у романі її образ. Христя також відчуває, що Грицько за складом своєї натури може зректися правди й легко змиритися з кривдою. І родинний затишок не дарує їй повного щастя: егоїстичність Грицька боляче ранить душу Христі.

Жінкою-страдницею є ***мати Чіпки Мотря***. Вона не знала щастя змалку, не бачила його дівчиною, ще не народивши сина, стала заміжньою вдовою. Життя її — це страдницький шлях матері. Мотря гаряче любить свого єдиного сина і тяжко вболіває, коли його посадили в «чорну»: «*Як сова, згорбившись, скарлючившись, ходить вона кругом чорної*»; поглядає на невеличкі залізом перевиті віконця та плаче-плаче... Всіма силами бореться мати за сина, але, зрозумівши, що син став убивцею, викриває його злочин. Із психологічною переконливістю вмотивовано останній крок жінки-матері, який виправданий всією логікою розвитку образу. Прагнення справедливості в критичний момент виявилося у неї сильнішим від материнського жалю до рідного сина.

Прообразом ***баби Оришки*** була нянька Панаса Мирного — кріпачка Ірина Батієнко. Оришка — втілення народного світогляду й моралі. Бита горем та невилазними злиднями, зберегла вона людяність, доброзичливість і душевність. Оришка найбільше виховувала онука не словами, а власним прикладом. «*А баба така добра була, до всіх добра...*», — такий підсумок після її смерті зробить Чіпка.

Як негативний персонаж, у якого нема поняття честі, але є «хижа, падка на розкоші та на прибуток» натура, змальовано ***Явдоху***.

Рельєфно виписані й інші образи, зокрема панів Польських, представників чиновництва.

Запитання і завдання

1. Панаса Мирного після ознайомлення з історією розбійника Гнидки дуже вразив той факт, що селяни не засуджували злочинця, а співчували йому. Водночас у романі ставлення до розбійника Чіпки зовсім протилежне: під час зупинки арештантів у селі «не знайшлося душі, щоб підійшла до його, попрощалася...». Як можна це пояснити?
2. Чи можна на основі назви розділу «Хазяїн» і перших його рядків: «Ну а Грицько що? Грицько — не промах» визначити ставлення авторів роману до свого героя? Спробуйте зробити це.

3. Прочитайте опис праці Чіпки біля землі (розділ «Дознався» від слів «Закипіла в Чіпки в руках робота...» до слів «...отакі скирти понавертав!»). Як будова речень допомагає авторам створити відповідний настрій, передати емоційний стан героя?
4. Порівняйте портрет Галі («Польова царівна») і героїні Г. Квітки-Основ'яненка Марусі. Який висновок можна зробити на основі такого порівняння?
5. Як ставляться автори до своїх героїв? Свої міркування підтвердьте посиланням на текст.
6. Письмово доведіть або спростуйте одну з тез:

«...Тим, хто є для української поезії Шевченко, тим для української прози є Панас Мирний...» (Мікулаш Неврлий, літературознавець);

«...Такої прози до Панаса Мирного не мала українська література...» (Леонід Новиченко, літературознавець).

7. Наскільки актуальними є твори Панаса Мирного для сучасного читача? Чи допомагає знання історичних реалій минулого глибше зрозуміти події сьогодення? Наведіть аргументи.

Культурно-мистецький контекст

Вагомі зрушення в суспільно-політичному, економічному житті другої половини XIX ст. сприяли утвердженню в образотворчому мистецтві тенденції до реалістичного відображення світу.

Одним із найяскравіших представників реалістичного напрямку в українському живописі є художник С. Васильківський.

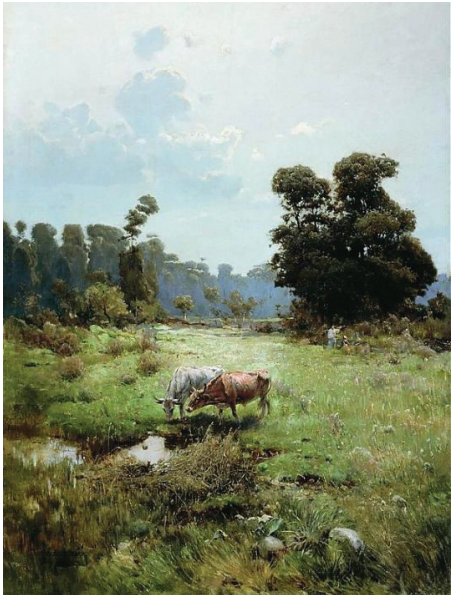

Сергій Васильківський.
«Козача левада» (*1893*)

Запитання і завдання

1. Розгляньте репродукцію картини С. Васильківського «Козача левада». Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями. Опишіть картину. Порівняйте свій опис із її описом в Інтернеті.
2. У парі чи групі підготуйте опис однієї із картин українських художників (на вибір): М. Пимоненка «Вечоріє», «Жнива в Україні», В. Орловського «Затишшя», «Український краєвид» у контексті естетики реалізму.

«ТЕАТР КОРИФЕЇВ»

Якби ми дожили до національного театру,
то ми би стали нацією.
Йоганн Фрідріх Шиллер

Читацький путівник

Навчальні цілі теми «Театр корифеїв»

Знання:

історія створення українського професійного театру; **імена** драматургів й акторів – «корифеїв українського театру».

Уміння:

з'ясовувати жанр драматичного твору; **виявляти** специфіку виражальних засобів театрального мистецтва; **застосовувати** набуті знання для компаративного аналізу творів української та зарубіжної літератур.

Ставлення:

усвідомлення, що життєва позиція кожного творить стан усього суспільства; розуміння негативних наслідків компромісних рішень.

Корифеєм у давньогрецькому театрі називали керівника хору або заспівувача. У сучасному розумінні корифей — це людина, яка є видатним майстром у певному виді мистецтва. Після виходу в 1901 році в Києві книжки «Корифеи украинской сцены» означення вживається стосовно діячів першого професійного театру — Миколи Садовського, Панаса Саксаганського, Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого, Марії Заньковецької, Марії Садовської-Барілотті та інших. Це були, за висловом І. Франка, «артисти світової слави». Всупереч царським указам, браку коштів, відсутності театральних приміщень, бідному репертуарові їм вдалося створити театр, якому аплодували не лише в Україні, а й у Москві, Петербурзі.

У 1882 р. **Марко Кропивницький** (1840–1910) створює першу українську професійну трупу. До неї були запрошені актори-професіонали й аматори К. Стоян-Максимович, І. Бурлака, М. Садовський, О. Маркова, М. Заньковецька, Л. Манько, О. Вірина, А. Максимович.

До репертуару ввійшли «Наталка Полтавка» Івана Котляревського, «Назар Стодоля» Тараса Шевченка, «Чорноморці» Михайла Старицького, «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-денщик» Григорія Квітки-Основ'яненка. Вистави трупи різко виділялися на тлі тодішнього театру як змістом, так і виконанням.

З часом репертуар театру поповниться новими п'єсами: «За двома зайцями», «Утоплена» М. Старицького, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та ін.

У своєму розвитку українська драматургія і театр зіткнулися з тими ж проблемами, що й проза і поезія – необхідністю розроблення принципово нових естетичних засад, відходу від етнографізму, фольклоризму, побутовізму. До появи театру корифеїв центром драматичного твору здебільшого був родинний конфлікт. При цьому історії кохання, любовних пригод і пов'язаних із ними переживань змальовувалися поверхово, без заглиблення у психологію героїв. Обов'язковим атрибутом п'єси були музика, співи, танці.

З приходом у літературу молодого покоління постало перед глядачем правдиве життя українського народу в часи минулі й сучасні. Ширшає проблемне коло драматургії: автори досліджують питання соціального розшарування села, моральної деградації особистості, тему соціального визиску, визрівання протестних настроїв.

На сцену вийшли нові герої – типи, породжені пореформеною дійсністю: від глитая, що заради зиску переступає всі Божі і людські заповіді, до інтелігента, який опирається обставинам, прагне боротися, служити своєму народові, хоча здебільшого ці спроби є безперспективними. Увага драматургів зосереджувалася на розкритті їх психології, ролі не лише соціальних, а й психологічних чинників.

Багатогранним був талант **Михайла Старицького** (1840–1904) — поета, перекладача, прозаїка, драматурга.

Домінанта його поезії — громадянська лірика («Пророк», «До молоді», «Нива»). М. Старицький-прозаїк відомий своїми історичними полотнами («Юність Мазепи», «Розбійник Кармелюк», трилогія «Богдан Хмельницький»).

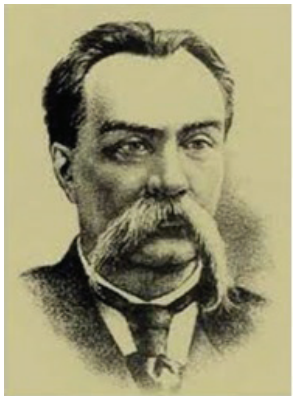

М. Старицький. Фото

Драматургія М. Старицького — це близько трьох десятків п'єс. Частина з них — переробки творів інших авторів («Утоплена», «Циганка Аза», «За двома зайцями» та інші). Переосмислені та значно вдосконалені художньо, ці обробки стали, по суті, новими самостійними творами. Суто авторськими, у яких найбільш яскраво проявися талант драматурга, є «Не судилося» (проблема «інтелігенція і народ»), «У темряві» (змалювання темноти сільського життя), твори на історичну тематику («Оборона Буші», «Маруся Богуславка», «Богдан Хмельницький»).

П'єси розширили і збагатили репертуар українського театру. Хоча М. Старицький так і не зумів вийти із «зачарованого кола» етнографізму й побутовізму.

В історію українського театру М. Старицький увійшов як один із його будівничих не лише своїми творами, а й доброчинністю. Він продав маєток і всі кошти спрямував на оплату праці артистів, оновлення реквізиту тощо. Багато працював М. Старицький і як режисер, актор.

Кроком уперед у розвитку драматургії і театру стала діяльність М. Кропивницького. Талант драматурга з особливою силою розвинувся у 80–90-ті рр. XIX ст. Саме в цей період його п'єси досягли високого реалістичного звучання, оскільки зачіпали гострі соціальні питання.

Попри те, що тематичне коло творів стає ширшим, М. Кропивницькому також не вдалося позбутися етнографізму й побутовізму. І все ж своєю творчістю М. Старицький і М. Кропивницький готували ґрунт для становлення нової драматургії й українського театру.

Першим, хто зумів вийти за межі шаблону — «*отієї етнографічної, з неодмінним коханням у центрі, драми й дав початок серйозної комедії*» (С. Єфремов), був І. Карпенко-Карий. Увага митця спрямовувалася на художнє дослідження процесу формування класу визискувачів, життєвою філософією яких було «*все на світі має свою ціну, все купується і продається*».

«*Автор прищепив нашій драмі реалізм*»,— писав про драматурга С. Петлюра. Безкомпромісність у відтворенні правди життя, показ типових явищ розвитку капіталізму в Україні, яскраві образи селян-протестантів, борців проти поміщицького свавілля, зла й несправедливості — характерні риси творчості Івана Карпенка-Карого.

Натхненно розкривала тему жіночої долі талановита українська актриса **Марія Заньковецька** (1854–1934). Вона була першою виконавицею головних ролей у п'єсах «Безталанна», «Наймичка» Івана Карпенка-Карого, «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького, «Циганка Аза» М. Старицького, «Лимерівна» Панаса Мирного. М. Заньковецька майстерно виступала й у комедійних ролях (Одарка — «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, Тетяна — «Суєта» І. Карпенка-Карого та інші). Була природною в кожній сцені, чарувала глядачів піснею, гумористичною приказкою, щирим веселим сміхом.

М. Заньковецька. Фото

За спогадами сучасників, зворушений грою актриси Лев Толстой попросив на пам'ять хустинку, якою втирала сльози її героїня у п'єсі «Наймичка». Видатний композитор Петро Чайковський, якого називали безсмертним за його твори, підніс Марії Заньковецькій вінок із надписом «*М.К. Заньковецькій — безсмертній від смертного*».

Драми та комедії І. Карпенка-Карого разом із п'єсами М. Кропивницького й М. Старицького склали міцну основу репертуару українського реалістичного театру. У 1907 р. М. Садовський відкриває у Києві перший український стаціонарний професійний театр.

Українська драматургія розвивалася й на західноукраїнських землях. У 60—70-х рр. XIX ст. з декількома п'єсами виступив

Ю. Федькович. Найкраща з них — комедія **«Запечатаний двірник»** — відображає буковинське село, висміює сільську чиновницьку верхівку.

Видатним майстром драматургії був **І. Франко.** Він створив класичні зразки соціально-психологічної драми **(«Украдене щастя», «Учитель»),** народної комедії **(«Рябина»),** романтично-легендарних творів на історичному матеріалі **(«Сон князя Святослава», «Кам'яна душа»)** та ін. У них правдиво відображено картини народного життя, суспільні процеси, що відбувалися на західноукраїнських землях в останній чверті століття.

29 березня 1864 р. було засновано український професійний театр «Руська бесіда» у Львові. Його очолив О. Бачинський. Репертуар театру складався з творів наддніпрянських і західноукраїнських письменників, кращих зразків європейської драматургії. Колектив успішно гастролював у містах Східної Галичини та Північної Буковини. Загалом український театр другої половини XIX ст. був глибоко народним і національно своєрідним.

Запитання і завдання

1. Прокоментуйте взяті як епіграф розділу слова Й. Ф. Шиллера. Чому створення національного театру є передумовою створення нації? Наскільки слушним є таке твердження щодо українського театру?
2. Що, на вашу думку, забезпечило довге сценічне життя творам українських драматургів другої половини XIX століття?
3. Перегляньте фільм студії «Віател» «Гра долі. Обожнювана», у якому розповідається про історію кохання акторів М. Заньковецької та М. Садовського. Озвучте свої враження однокласникам / однокласницям. Назвіть дві-три причини, чому цей фільм варто (чи не варто) подивитися.
4. Укладіть перелік фільмів, представлених на каналі You Tube, про історію розвитку українського театру. Оприлюдніть його з власними коментарями в соціальних мережах.
5. Опрацюйте матеріал розділу «Театр корифеїв». Викладіть його у формі опорного конспекту (схеми, таблиці). У парі перевірте рівень засвоєння. Для цього сформулюйте 5—6 запитань і поставте їх співрозмовнику / співрозмовниці. Обміняйтесь міркуваннями, що стало запорукою успіху або причиною невдачі.
6. Використавши матеріал шкільних підручників із зарубіжної літератури та всесвітньої історії, інформацію інших друкованих та електронних джерел, укладіть порівняльну таблицю «Розвиток театру в Україні та за її межами у другій половині XIX століття». Який висновок можна зробити на основі такого порівняння? Поділіться своїми міркуваннями з однокласниками / однокласницями.
7. Підготуйте віртуальну екскурсію до музею Марії Заньковецької. Проведіть її у своєму класі чи для учнів інших класів. Попросіть їх висловити свої враження від такої екскурсії.

ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ
(*Іван Карпович Тобілевич*)
29 вересня 1845 — 15 вересня 1907

Театр тільки тоді цікавий, коли він вірно відображає сучасне життя з усіма його різноманітними перипетіями, відгукуючись на питання дня, бичуючи суспільні пороки...
Іван Карпенко-Карий

...Він був одним з батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література.
Іван Франко

Іван Карпенко-Карий — драматург, театральний рецензент, теоретик й організатор театральної справи, один із корифеїв українського театру.

З його іменем пов'язані вихід українського театру за межі побутового етнографізму, розвиток і утвердження соціально-сатиричної комедії. У доробку митця твори різноманітних жанрів: соціально-побутова, соціально-психологічна, історична драма, оповідання, нариси, статті.

Знайомство здалеку і зблизька

Портрет. «...Сірі, розумні очі вміли дуже уважно й привітно дивитись на того, з ким він розмовляв. Густе, русяве волосся було зачесане на боковий проділь. На скронях уже почала пробиватись сивина і такі ж сиві ниточки виблискували у його зачісці...» (***Софія Тобілевич,*** *дружина І. Карпенка-Карого*).

Вдача. «Він був надзвичайно скромною людиною... не рекламував ані своєї письменницької праці, ні такої плідної сценічної діяльності, а тим більше власної особи» (***Софія Тобілевич***).

Захоплення. «...Ще з дитинства любив читати твори Т. Г. Шевченка. Цікавився... фольклором. Добре знав народні пісні, захоплювався театром, його улюбленим твором була «Наталка Полтавка» І. Котляревського» (***Софія Тобілевич***).

Сторінки життєпису. Іван Карпович Тобілевич народився 29 вересня 1845 р. в с. Арсенівці на Херсонщині. Батько — Карпо Адамович Тобілевич, управитель поміщицького маєтку — вів свій рід від збіднілих дворян. У родинній скрині як дорогоцінність

зберігалися судові акти про визнання належності роду Тобілевичів до дворянства.

Розсудливість майбутній письменник успадкував від батька. Під його впливом сформувалися світогляд драматурга й любов до народної пісні.

Мати — Євдокія Садовська — походила з козацького роду, з містечка Саксагані Катеринославської губернії. Її перед шлюбом Карпо Адамович викупив із кріпацтва. Людяність і чуйність до всіх, хто потребував допомоги, передала вона синові.

Батько й мати гарно співали, знали напам'ять багато віршів з «Кобзаря» пісень на слова Т. Г. Шевченка.

Дитячі роки майбутній драматург провів у рідній Арсенівці. Малого Івана після науки в дяка віддали в Бобровицьке повітове училище, яке він закінчив на «відмінно». У чотирнадцятирічному віці був змушений заради шматка хліба влаштуватися на писарську посаду в канцелярії у містечку Мала Виска, а згодом його прийняли на державну службу до Бобринського повітового суду. Уже в ті роки яскраво проявилася любов юнака до театру. Не маючи грошей на проїзд, він пішки близько 50 кілометрів ходив до Єлисаветграда, щоб побувати на виставі аматорської театральної трупи.

У 1865 р. родина Тобілевичів переїхала до Єлисаветграда. Їхня садиба стає одним із осередків любителів театру.

Свій перший аматорський драматичний гурток І. Карпенко-Карий створив у містечку Мала Виска. Спочатку грали в дерев'яному будиночку, а згодом заснували, крім літнього, ще й зимовий театр. Душею трупи став Іван Тобілевич, який був і за актора, і за режисера.

Митець наполегливо займався самоосвітою, читав французьких енциклопедистів-просвітителів, захоплювався творами Котляревського, Шевченка, цікавився драматургією інших народів.

Іван Карпович увійшов до таємного гуртка, члени якого спочатку тільки поширювали книжки серед народу, а потім узялися за пропаганду ідей народників-просвітників. Коли організацію було викрито, за особистим розпорядженням міністра внутрішніх справ у жовтні 1883 року Івана Тобілевича звільнили з посади секретаря як політично неблагонадійного. Чотири роки І. Тобілевич провів у Новочеркаську без права виїзду. Працював підручним коваля, палітурником. І писав.

Трупа театру І. Карпенка-Карого. Фото

Кінець 70-х — початок 80-х років XIX ст. позначений у житті І. Карпенка-Карого тяжкими втратами. У 1879 р. померла мати, через рік занедужала й померла, залишивши чотирьох дітей, дружина. Згодом гинуть дочка Галя та берегиня родинного затишку баба Настя.

У 1887 р., отримавши дозвіл, митець оселився на хуторі Надія, названому ім'ям першої дружини. Тут народилися найкращі його твори — **«Сто тисяч»**, **«Хазяїн»**, **«Сава Чалий»**, **«Суєта»**, **«Житейське море»**.

У травні 1888 р. з Карпенка-Карого було знято гласний нагляд, і він вступив до театральної трупи Миколи Садовського, а відтак — Панаса Саксаганського. Зрештою митець створює свій театр.

У 1906 р. І. Карпенко-Карий захворів і, залишивши сцену, виїхав до Німеччини.

15 вересня 1907 р. письменник помер у Берліні. Дружина Софія привезла його тіло в Україну й поховала, згідно із заповітом, поряд із могилою батька на кладовищі в с. Карлюжини поблизу хутора Надія.

Родину Тобілевичів справедливо називають основою українського театру: Іван Карпенко-Карий був драматургом і актором, його брати — **Микола Садовський і Панас Саксаганський** — режисерами й акторами, сестра — **Марія Садовська-Барілотті** — актрисою і співачкою. До того ж у родину Тобілевичів увійшли найкращі артистки українського театру: **Марія Заньковецька** (стала дружиною Миколи) та **Софія Тобілевич** (дружина Івана після смерті Надії Тарковської). Завдяки діяльності цієї родини Україна отримала свій професійний театр, а завдяки Іванові Карпенку-Карому — чудову драматургію.

Пам'ять про геніального драматурга й корифея українського театру увічнено в багатьох містах України. На батьківщині письменника споруджено пам'ятник і відкрито літературно-мистецький заповідник «Хутір Надія». Ім'я Івана Карпенка-Карого носить Київський національний університет театру, кіно і телебачення.

Запитання і завдання

1. Чи зацікавив вас Карпенко-Карий як особистість? Які риси його вдачі вам найбільше імпонують? Чим?
2. Які запитання виникли у вас під час опрацювання розділу підручника і розповіді вчителя? Зафіксуйте їх. Поставте вчителеві, однокласникам. Чи отримали ви відповідь на свої запитання? Чи задовольнила вона вас?
3. Чи хочете ви продовжити знайомство з творчістю І. Карпенка-Карого? Якщо так, скористайтеся матеріалом наступних розділів підручника або інших друкованих джерел чи Інтернету. Якщо ні — спробуйте відповісти на запитання, чому особа митця не викликала зацікавлення? Дізнайтеся, чи є серед однокласників й однокласниць однодумці.
4. Створіть разом з однокласниками презентацію «Цікаві факти з життєвого і творчого шляху драматурга І. Карпенка-Карого» та ознайомте з нею восьмикласників або учнів інших класів.

Художній світ драматургії І. Карпенка-Карого

Твори Тобілевича – це немов одне широке полотно, на якому мало не кожна п'єса доповнює іншу, дає нову деталь, показує новий бік того страшного, темного, зоологічного царства з його невблаганним процесом видушування людського поту, висмоктування крові людини...

С. Єфремов

Творча спадщина Івана Карпенка-Карого включає оповідання **«Новобранець»**; драматичні твори (18 п'єс: **«Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн» «Суєта», «Житейське море», «Безталанна», «Наймичка», «Бондарівна», «Сава Чалий»** та інші, а також критичні праці, рецензії й переклади.

Наскрізно у творчості проходить тема жорстокої і страшної дійсності, яка руйнує людську душу. На прикладі різних героїв (за складом характеру, соціальним становищем, освітою тощо) драматург досліджує процес руйнування духовних основ особистості (**«Бурлака», «Сто тисяч», «Хазяїн»**).

Створений драматургом образ «хазяйського колеса» є уособленням жорстокості й нещадності світу, у якому одвічні християнські й загальнолюдські цінності нівелюються.

Однак І. Карпенко-Карий — і це одна з найбільших його заслуг — виводить на сцену образи нових людей, які сповідують нові ідеали (**«Понад Дніпром»**).

Тему молодої української інтелігенції, проблеми моралі, філософські питання сенсу життя, вагомості непересічного таланту порушено у п'єсах **«Суєта», «Житейське море»**.

Пробував себе митець і в історичному жанрі — **«Сава Чалий»** (1899), «Паливода XVIII століття» (1910).

І. Карпенко-Карий кардинально змінює жанр комедії, надає їй яскраво вираженого соціального характеру, наснажує зміст нищівним, викривальним пафосом. Сміх у його комедіях став одним із найважливіших засобів художнього узагальнення, визначальним жанрово-композиційним чинником.

Новаторство постає особливо зримим у зіставленні його комедій з аналогічними творами української драматургії попередніх десятиріч, у яких конфлікт розгортався переважно на побутовій основі.

Новим було розуміння суті соціальних явищ та їх першопричин, новаторськими — засоби художнього зображення. Отже, розвиваючи дві взаємодоповнювані тенденції в українському театрі — романтичну й реалістичну, — І. Карпенко-Карий створив театр, який, спираючись на традиції І. Котляревського й Т. Шевченка, сягнув вершини критичного реалізму, цілком відповідаючи духові часу, естетичним запитам тогочасного глядача й майбутньої епохи.

Запитання і завдання

1. Чи змінилося ваше уявлення про митця після ознайомлення з оглядом його життя і творчості? Якщо так, у чому саме?
2. Охарактеризуйте жанрове розмаїття й специфіку творчості письменника.
3. Укладіть словничок до теми «Творчість І. Карпенка-Карого», включивши до нього такі літературознавчі терміни: «комедія»; «трагедія»; «трагікомедія»; «драма». Наведіть приклади з драматичних творів. Обговоріть результати своєї роботи в групі.

Довідник читача

Соціально-побутова драма — п'єса, яка відзначається високою напруженістю дії, складними переживаннями дійових осіб, протистоянням антагоністичних сил, зіткненням ідей і моральних принципів. Гострий конфлікт у драмі не має трагічної розв'язки, трагічне поєднується з елементами комічного. Дійовими особами драми є переважно звичайні люди, які діють у типових обставинах; їхні характери розкриваються у монологах, діалогах, взаєминах з іншими дійовими особами.

Комедія — драматичний твір, у якому дійові особи зображуються у смішних ситуаціях, нещадно висміюються людські вчинки та негативні соціально-побутові явища.

Трагедія — драматичний твір, в основу якого покладено гострий конфлікт. Герой трагедії переважно діє в екстремальних ситуаціях, потрапляє у безвихідне становище й гине фізично або морально. Для трагедії характерна висока амплітуда емоційної напруги. Перипетії сюжету такого твору вимагають від головного героя, який переживає широку гаму пристрастей, розчарувань, мук совісті, відчаю, гніву тощо, постійного особистісного вибору.

Комедія «Мартин Боруля»

Комедію нам дайте, комедію, що бичує сатирою страшною всіх і сміхом через сльози сміється над пороками й заставляє людей, мимо їх волі, соромитись своїх лихих учинків!

І. Карпенко-Карий

Шлях до читача. Комедія «Мартин Боруля» була надрукована у львівському журналі «Зоря» у 1891 р. Хоча вперше п'єса поставлена в м. Новочеркаську в 1887 р.

На сторінках преси згадка про виставу з'являється під час гастролей театру М. Кропивницького в 1887 р. «Мартина Борулю» ставили чотири рази в Москві, шість разів – у Петербурзі. Тодішня московська і петербурзька періодика високо

Трупа П. Саксаганського та І. Карпенка-Карого. Фото (1895)

оцінила художні якості комедії й високомистецьке її втілення. 10 листопада 1891 р. прем'єра вистави «Мартин Боруля» відбулася в Коломиї, а згодом у Станіславі та Львові.

Життєва основа твору. В основі п'єси – життя однієї селянської родини. Прототипом головного героя можна вважати батька драматурга Карпа Адамовича, який тривалий час намагався довести своє дворянство і бодай дітей вивести із селянського стану. Та всі намагання Карпа Тобілевича були марними. У документах його прізвище фігурувало у двох різновидах: Тобілевич і Тебілевич, тому рішення про дворянський титул виявилося не на користь позивача. Батько, як і головний герой комедії, мало не помер від образи й жалю.

Читацькі діалоги
Ключі від художнього твору

Уже мовилося, що кожен художній твір потребує свого «ключика» для розкриття змісту, визначення закладеної в тексті авторської позиції, ідеї, зрозуміння характеру персонажів тощо.

Тематика й проблематика п'єси. Жанр твору. «Комедія у п'яти діях» — так визначив жанр твору автор. У п'єсі порушено суспільно значущі соціальні проблеми, тому за характером вона — соціальна. Крім того, соціальні процеси зображено через психологію героїв, їхні думки, прагнення й переживання, звідси глибокий психологізм.

Сучасне літературознавство жанр «Мартина Борулі» визначає як трагікомедію. З іронією змальовує автор «засліплення» свого героя бажанням добитися дворянства.

Експозиція п'єси: знайомство з родиною Мартина Борулі.

Зав'язка: Мартин Боруля подає в суд на Красовського за образу честі й гідності.

Кульмінація: Отримання звістки про відмову у дворянстві.

Розв'язка: Мартин Боруля спалює папери про дворянство своїх предків.

Тема п'єси — змалювання гонитви заможного селянина Мартина Борулі за дворянським титулом.

Ідея — утвердження думки, що гідність людини визначається її моральними якостями, а не становою приналежністю.

Конфлікт п'єси зумовлений маніакальним прагненням головного героя добитися дворянства.

У комедії досліджуються **проблеми:** *соціальної нерівності, батьківської любові, кохання і сімейних стосунків, відповідності мети й засобів її досягнення, людської гідності, морально-етичних цінностей українців* та інші.

Образи п'єси. Головний герой твору Мартин Боруля — щирий і безпосередній. Він гарний і дбайливий господар, доброзичливо ставиться до прислуги, членів сім'ї. Як батько, щиро прагне належно подбати про дітей, дати їм те, чого все життя не мав сам, через що постійно почувався людиною другосортною (*«Ох, дочко, ти не знаєш, як тяжко хлопом буть, усіх бояться, усіх лічить вищими від себе! І дай Бог, щоб ти не знала...»*).

Обурений образою Красовського, ладен витратити чималі гроші, аби відстояти в суді свою правоту. Він наївний у поглядах на світ, в уявленні про дворянство, довірі до чиновника-канцеляриста, вірі в абсолютну силу освіти.

Син Мартина Борулі Степан хоче жити як міщанин. Батькові не подобається, як чинить син: *«А синок... синок!.. Я тут із шкури вилазю, щоб його в люде вивести, а він там п'янствує»*.

Для головного героя і членів його сім'ї звичним є життя за традиційними для українського селянства нормами і звичаями. Мартин Боруля разом із дружиною мріють про онуків, бажають віддати заміж дочку і вибирають самі кумів.

Думка про дворянство стала найзаповітнішою мрією старого Борулі. Він починає «готуватися» до нового стану: запроваджує в родині дворянські, на його думку, звичаї. Саме невідповідність між трагічною, за своєю суттю, гонитвою за дворянством і зовнішнім проявом її створює комічний ефект, викликає сміх у глядача.

Дружина Палажка й дочка Марися наділені всуціль позитивними рисами характеру: роботящі, порядні люди, які звикли до щоденної праці. Марися змальована в комедії дівчиною з сильним характером. Вона вміє кохати, любить батьків, здатна зробити правильний вибір і відстоювати своє право на щастя. Коханому дівчина радить не загострювати стосунків із батьками, а Націєвському відмовляє, як і героїня п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка» (*«Душа моя до вас не лежить і очі мої не стрінуться з вами; а коли ви і після цього все-таки хочете, щоб мене примушували за вас заміж, то знайте: я люблю давно другого, чуєте!»*).

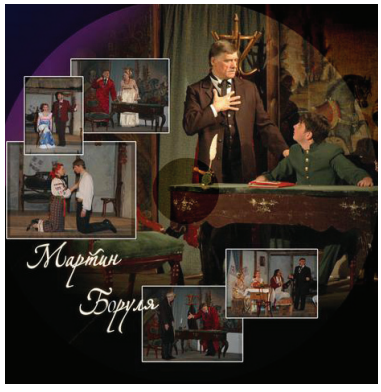

Вистава «Мартин Боруля» Волинського академічного українського музично-драматичного театру ім. Т.Г.Шевченка

З-поміж інших образів варто виокремити Трандальова. Безчесність і цинізм повіреного вражають. Породження нового часу, він не гребує нічим заради наживи: веде одночасно справу Борулі проти Красовського і позов Красовського проти Борулі. Найповніше його сутність

розкривається в монолозі: *«Добре діло це повіренничество, єй-богу! Другого такого прибильного не знайдеш... Їздю на своїх конях по просителях,— і коней годують, і мене годують, і фурмана годують, і платять!.. Нарешті: чи виграв, чи програв, а грошики дай! Живи — не тужи! Все одно що лікар: чи вилічив, чи залічив — плати!»*

Як бачимо, драматург глибоко проникає в психологію своїх героїв і художньо досліджує зміст їхніх взаємин, інтересів, прагнень, причини горя, гніву, радощів.

Культурно-мистецький контекст

Тема, порушена І. Карпенком-Карим у п'єсі «Мартин Боруля», має «аналог» у зарубіжній літературі. Це комедія-балет «Міщанин-шляхтич» Ж.-Б. Мольєра (1670).

Запитання і завдання

1. Що нового, порівняно зі своїми попередниками, вніс І. Карпенко-Карий у розвиток української драматургії? Чому його називають «корифеєм українського театру»?
2. Яким змальовано Мартина Борулю на початку твору, а яким він постає перед читачем у кінці п'єси?
3. Визначте «функціональну роль» персонажів п'єси «Мартин Боруля». Доведіть, що серед них немає випадкових.
4. Як розкриваються характери героїв твору у їхній мові? Обміняйтеся міркуваннями в парах, обравши для аналізу одного з персонажів.
5. Як ставиться автор до своїх героїв? Чому ви так вважаєте? Наведіть кілька аргументів.
6. Чи є в п'єсі сатиричний персонаж? Відповідь обґрунтуйте.
7. У художньому творі, окрім головної проблеми, як правило, порушується ще кілька «супутніх». Спробуйте визначити три-чотири таких проблеми у п'єсі «Мартин Боруля».
8. У драматичному творі відсутні докладні портретні характеристики. Уявіть, що ви режисер і вам потрібно більш детально описати зовнішність персонажа: який він (вік, зріст, повнота тощо). Одягніть героя.
9. Об'єднайтеся в групи. Оберіть уривок із п'єси, який маєте підготувати для прочитання. Пам'ятайте: ваше завдання розкрити з допомогою читання характер героя. Не забудьте також про міміку, жести.
10. Випишіть 10—12 слів (фраз) із комедії «Мартин Боруля», які вважаєте важливими для осягнення її змісту. Свій вибір аргументуйте.
11. Уважно перечитайте монологи героїв п'єси. Визначте, який персонаж найповніше розкривається саме в монолозі? Обґрунтуйте свій вибір. Зачитайте цей монолог.
12. Створіть психологічний портрет одного з героїв п'єси (укажіть три-чотири риси його характеру, підтвердивши їх посиланням на текст).

ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ

ІВАН ФРАНКО
27 серпня 1856 — 28 травня 1916

Ми мусимо навчитися чути себе українцями — не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів.

Іван Франко

Після Шевченка не було в нас такої постаті... Шевченко і Франко — це насправді ті два могутніх крила, які винесли українське слово, українську культуру на простори світові...

Олесь Гончар

Український поет, прозаїк, драматург, перекладач, літературний критик, публіцист, учений (літературознавець, лінгвіст, мистецтвознавець, етнолог, фольклорист, історик, соціолог, економіст, філософ), громадський діяч, перший український професійний політик.

За неповних 60 років він написав близько 6000 творів, а за його життя побачили світ 220 окремих видань. Володів 14 мовами, переклав українською твори близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур.

Читацький путівник

Навчальні цілі теми «Титан духу і думки»

Знання:

сутність поглядів І. Франка на шляхи розвитку української літератури, зміст його полеміки з Миколою Вороним; **відмінність** між філософською, громадянською та інтимною лірикою; **імена** митців (композиторів, художників, драматургів), які зверталися до творчості І. Франка; **факти** вшанування І. Франка в Україні та поза її межами.

Уміння:

порівнювати специфіку виражальних засобів різних видів мистецтва у розкритті головної ідеї твору.

Ставлення:

відчуття гордості за вагомість внеску І. Франка у європейську і світову культуру; переконання про можливість силою духу сягнути світових вершин духовності; усвідомлення, що любов – найвеличніше із людських почуттів, яке важливо підтримувати й оберігати; сприйняття драматизму людського життя як його сутності, важливості відповідального ставлення до життєвої позиції; розуміння важливості позитивної настанови у житті, неминучості перемоги добра над злом.

Знайомство здалеку і зблизька

Зовнішність. «Невеликий, хоч сильний мужчина. Велике чоло, сірі, трохи холодні очі, в лініях бороди щось енергійне, уперте... А заговорить — і вже здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно од світла його очей, а його мова здається не словом, а сталлю, що б'є об кремінь і сипле іскри. Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з житейського бою!» (***М. Коцюбинський***).

Вдача. «Франко був дуже точною, старанною людиною. Коли вже щось обіцяв, то виконував сумлінно і вчасно. Працював він багато і плідно, не любив витрачати час на пусті балачки. Якщо брався за якусь роботу, то поринав у неї з головою. У вільний же час був ласкавим порадником, привітним господарем...

Він швидко вирішував будь-яку справу, швидко писав. Ця швидкість поєднувалась у нього з високою якістю, бо до слова він ставився надзвичайно вимогливо». Батько «терпіти не міг людей, які не додержували слова, не виконували обіцянок, не приходили в умовлений час...» (***Т. Франко,*** *син І. Франка*).

«...Нерадо робив нові знайомства і неохотно запускався в розмови... був мовчазний і не любив звірятися перед ким-будь» (***М. Мочульський,*** *літературознавець*).

Захоплення. Любив Іван Франко прикрашати подвір'я свого будинку. Кругом хати, як згадує донька поета Анна, росли яблуні, груші, вишні, а обіч стежки — кущі порічок, аґрусу, малини...

Письменник дуже любив тварин. Часто їхня оселя нагадувала «звірячу клініку» з покаліченими тваринами, яких Франки підбирали на вулиці й лікували вдома.

Франка вважають засновником туристичного руху в Галичині. Ще в студентські роки він організовував піші мандрівки Галичиною і Карпатами. Один із віршів, написаний із цієї нагоди, став спортивним гімном Галичини. Справжньою пристрастю була риболовля: без вудок, голими руками віртуозно ловив форель.

Сторінки життєпису. Біля витоків. Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 р. в селі Нагуєвичі, нині Дрогобицького району Львівської області.

Батько майбутнього генія — селянин-коваль Яків Франко. Є свідчення, що він викував хрест на честь скасування панщини, подарував церкві в Нагуєвичах коштовне Євангеліє. Мати, Марія Кульчицька, походила зі збіднілого польського роду.

У дитинстві малого Івана називали Мироном. За народними віруваннями, зміна імені, яким дитину охрестили, на інше мала захищати її від злих духів.

Малий Мирон — така собі «лісова душа» — був дуже чутливим до природи, часто блукав у лісі, розмовляв із деревами, пташка-

ми. У селі хлопчика прозвали маленьким мольфаром [1], бо начебто йому вдалося відвести від села грозову хмару. Про цікаві епізоди спілкування з уявним світом духів Франко пізніше згадує в автобіографічному оповіданні «Під оборогом».

З 1862 до 1864 р. Франко навчається у школі села Ясениця Сільна, згодом — у школі при василіанському монастирі в Дрогобичі, у дрогобицькій гімназії імені Франца Йосифа.

Організація навчання справляла на юнака гнітюче враження. Розраду давали книжки, власні спроби писати. Франко-гімназист дивував однокурсників унікальною пам'яттю на прочитане й почуте; домашні завдання з польської мови виконував часом у поетичній формі.

Атмосфера гімназійної задухи, а також втрата рідних (у 1865 р. помер батько, а в 1872 р. — мати) підривали здоров'я юнака. Однак, незважаючи на душевні страждання, Франко зміг подолати життєві негаразди й виплекати в собі любов і жагу до знань, творчості, пізнання світу й бажання зробити його кращим. Юнак відкриває для себе творчість М. Драгоманова, П. Куліша, Т. Шевченка, інших українських письменників, починає перекладати твори античних авторів (Софокла, Евріпіда), збирає й записує зразки усної народної творчості (пісні, легенди тощо).

Любов до читання, прагнення саморозвитку стимулювали майбутнього письменника до збирання власної бібліотеки. На момент закінчення гімназії вона нараховувала понад 500 книжок українською та іншими європейськими мовами.

У 1875 р., закінчивши гімназію, Іван Франко вступає на філософський факультет Львівського університету. Тут розпочинається активна громадська, наукова й літературна діяльність митця: він входить до редколегії журналу «Друг», листується з Михайлом Драгомановим, публікує праці, у яких обстоює необхідність розбудови української літератури на засадах народності та реалізму.

У 1876 р. виходить перша поетична збірка І. Франка «Баляди і розкази», а в 1877-му — збірка оповідань «Борислав».

За звинуваченням у належності до таємного товариства (якого насправді не існувало) та поширенні соціалістичних ідей 12 червня 1877 р. І. Франко разом із членами редакції студентського часопису «Друг» був заарештований.

У тюрмі він провів довгі дев'ять місяців. Однак ще більші випробування чекали на юнака після виходу із в'язниці: його виключили з товариства «Просвіта», розлучили з коханою. На захист талановитого студента виступили ректор З. Венцлевський і декан

---

1 *Мольфар* — у культурі гуцулів наділена надприродними здібностями людина, ворожій, чарівник. До певної міри, гуцульські мольфари є відповідниками козацьких характерників. — https://uk.wikipedia.org/wiki.

факультету О. Огоновський, які не тільки допомогли йому поновитися на навчанні, а й отримати стипендію.

Порятунком знову ставала праця: видання з М. Павликом журналу «Громадський друг» (1878), а після його заборони — збірників «Дзвін», «Молот». Виходять друком поезії «Каменярі», «Товаришам із тюрми», повість «Boa constrictor», стаття «Література, її завдання і найважливіші ціхи».

У березні 1880 р. І. Франка заарештовують удруге, і знову за надуманими звинуваченнями. Вийшовши з тюрми після тримісячного ув'язнення, він у дрогобицькому готелі за тиждень — без єдиної помарки! — написав повість «На дні» й на останні гроші відіслав її до Львова. Після цього три дні жив на три центи, знайдені на березі річки Прут. А коли їх не стало, лежав без пам'яті, без сил. Урятував Франка старий служитель готелю.

За Франком встановлюють постійний нагляд поліції. В університеті позбавляють стипендії, й один із найкращих студентів змушений покинути навчання. (Вищу освіту І. Франко здобуде лише в 1891 р. в Чернівецькому університеті). Праця в газеті «Діло», журналі «Зоря» дає кошти на прожиття і забирає час та сили, необхідні для творчості. Але вона продовжується: з'являються літературно-критичні статті про українських письменників, трактат «Із секретів поетичної творчості», збірки поезій «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд», драматичні й прозові твори, переклади.

Уже працюючи в газеті «Kurier Lwowski», І. Франко підтримував зв'язки зі студентським науковим товариством «Кружок слов'янський», був його надзвичайним членом. 4 липня 1888 р. він виголосив на засіданні гуртка доповідь «Література російська XIX віку». Пізніше, у 1904 р., блискуче прочитав курс лекцій з історії української літератури для учасників вакаційних курсів, серед яких було багато студентів університету.

Олег Шупляк. «Захар та беркут» (2012)

Важливою подією в житті І. Франка стала поїздка до Києва (1885 р.). Головна мета — обговорити питання видання нового журналу, який об'єднав би літературні сили наддніпрянської і галицької України. У Києві письменник знайомиться з М. Лисенком, І. Нечуєм-Левицьким, М. Старицьким, П. Житецьким.

Утретє І. Франка заарештують у 1889 р., і знову безпідставно. А через десять місяців випустять без суду.

Валерій Кот.
«INNAMORATY» (2012)

Матеріального достатку, фінансової стабільності юнак не мав: заробляв собі на життя репетиторством, а також час від часу отримував матеріальну допомогу від О. Партицького, галицького вченого-мовознавця, етнографа, історика, педагога, громадського діяча.

У 1892 р. І. Франко у Віденському університеті прослухав курс лекцій із класичної філософії, узгодив тему дисертації «Варлаам і Йоасаф — старохристиянський духовний роман і його літературна історія» та з відзнакою склав кандидатські іспити. Обрана тема свідчить про зацікавлення християнською тематикою. Атеїстом І. Франко ніколи не був, а вільнодумство не заважало досліджувати Святе Письмо, товаришувати з галицькими священиками та співати під час Служби Божої. Наприкінці життя одній своїй сучасниці Франко сказав: «Я вірю в Бога, але не так, як ви усі».

У травні 1893 р. дисертація була завершена і 1 липня захищена. Франкові присудили ступінь доктора та вручили диплом. Аби здобути право викладати в рідному університеті, він блискуче прочитав пробну лекцію, однак, попри свій тріумф, не був допущений до викладання.

І. Франко став першим українським політичним лідером, фаховим політиком, головою першої української політичної сили — Русько-української радикальної партії. Дбаючи про формування національної самосвідомості українців, пробудження їх громадянської активності, І. Франко уважно відстежує й аналізує пошуки вчених у царині філософії, естетики, політики. Плідними були його дослідження літературного процесу в Україні та за її межами, численні розвідки, літературні портрети, нариси, огляди.

Праця давала змогу забезпечувати родину. У 1900 р. він викупив на околиці Львова (тепер один із районів міста біля Стрийського парку) п'ять соток землі й розпочав спорудження будинку.

Творчість і кохання. За власним зізнанням Франка, значний вплив на його життя і творчість мали взаємини з жінками.

Визнання і самотність. Період останнього десятиліття життя Франка — надзвичайно місткий: поетичні збірки «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906), поема «Мойсей» (1905 р.), казки для дітей «Коли ще звірі говорили» (1903)

та інші. За неповний рік до смерті Франко створив 232 поетичні переклади й переспіви, обсягом близько 7000 поетичних рядків.

У Франка було багато псевдонімів — Джеджалик, Брут Хома, Мирон, Живий, Кремінь, Марко (усього близько ста). Він писав твори не лише українською, а й польською, німецькою та іншими мовами.

40-річчя творчої діяльності митця в 1913 р. урочисто відзначали у Львові, Харкові, Петербурзі, Кракові, Відні, Києві. Авторами ювілейного збірника «Привіт Іванові Франкові» були вчені й митці зі світовими іменами: Бодуен де Куртене, Олександр Шахматов, Альфред Єнсен, Василь Щурат, Леся Українка, Максим Горький, Володимир Короленко, Петко Тодоров, Лесь Мартович.

Іван Франко з дружиною Ольгою Хоружинською в день шлюбу. Київ, 1886 р.

Останні місяці життя поет провів у притулку, залишившись сам на сам зі своєю хворобою. Старший син Андрій загинув, Тарас і Петро воювали, Анна перебувала в Києві, куди поїхала напередодні війни, дружина знаходилася в лікарні. Опікувався поетом племінник Василь, якому ледве виповнилося сімнадцять років, і студенти.

Діти Івана Франка (зліва направо): Тарас, Андрій, Петро, Анна. Фото

У 1915 р. кандидатуру І. Франка висунули на здобуття Нобелівської премії. Однак, за положенням, Нобелівською премією відзначають тільки живих митців, учених, політиків, а 28 травня 1916 р. І. Франка не стало.

31 травня відбулося кількатисячне урочисте прощання на Личаківському цвинтарі. Ольга Хоружинська померла 17 липня 1941 р. і похована неподалік від свого чоловіка.

Вшанування пам'яті. На честь Франка місто Станіслав було перейменовано в Івано-Франківськ. Ім'ям письменника названо вулиці в Україні, Канаді, Львівський національний університет та інші освітні заклади України, театри в Києві та Івано-Франківську тощо.

Запитання і завдання

1. Яким постає І. Франко у спогадах друзів, знайомих, членів родини?
2. Які риси вдачі І. Франка імпонують вам найбільше? Чим? А вашим друзям? Які з них хотілося б виховати в собі?
3. Підготуйте повідомлення на тему «Цікаві факти біографії Івана Франка». Радимо скористатися матеріалами таких сайтів: «Енциклопедія життя і творчості Івана Франка», «Особиста бібліотека Івана Франка», «Іван Франко».
4. На прикладі фактів біографії І. Франка доведіть, що життєвий вибір, який робить людина у вирішальній ситуації, свідчить про її особистісну цінність, повагу до людей і суспільства.
5. Опрацюйте статтю І. Франка «Що таке поступ». Як трактує це поняття автор? Що, на його думку, є рушієм поступу?

Художній світ лірики Івана Франка

Секрет поетичної сили Франка в умінні інтимізувати громадянську, революційну тему, а ліричним поезіям, силою вираженого в них узагальнення, надати громадянського звучання.

В. Яременко, літературознавець

Митець і його епоха. «Франкові загалом судилося творити на переломі різних епох (доби романтизму й позитивізму, позитивізму й модернізму), на межі геокультурних просторів (Львів виконував роль культурного мосту між Західною та Східною Європою, до якої належала ціла Україна). Франкові разом з іншими західноукраїнськими митцями випало також виводити українську літературу як активний чинник у центрально- та східноєвропейський контекст... Друкуючись у німецьких, польських, російських, угорських і чеських виданнях, вільно володіючи декількома мовами, Франко забезпечував українській літературі загальнослов'янський і світовий авторитет. Разом зі своїм поколінням він виборював їй, як сам стверджував, «права горожанства серед цивілізованих народів світу» (***Т. Гундорова,*** літературознавець).

Збірка «З вершин і низин» (1887, 1893)

Якби І. Франко не створив нічого більше, а тільки видав збірку «З вершин і низин», він мав би право значитися одним із найвидатніших українських письменників усіх часів....

Б. Якимович, літературознавець

Перше видання збірки І. Франка «З вершин і низин», присвячене дружині Ользі Хоружинській, побачило світ у 1887 р. Друге видання, перероблене й доповнене, вийшло у 1893 р.

Ідеєю збірки було показати «вершини» і «низини» людського духу — «духу, що тіло рве до бою», у його вічному прагненні перемоги загальнолюдських цінностей — добра, істини, справедливості, чесності, свободи — усього того, що робить людину щасливою і вільною духовно.

Композиційно збірка складається з семи розділів: перші три (містять ліричні твори: «De Profundis» («З глибини»), «Профілі і маски», «Сонети»); чотири останні — «оповідна» епічна поезія: «Галицькі образки», «Із жидівських мелодій», «Панські жарти» та «Легенди».

Збірка відкривається поезією «Гімн», що виконує роль своєрідного прологу, створює загальний настрій, налаштовує на емоційно-ціннісний діалог читача з ліричним героєм.

Цикл **«Веснянки»** можна вважати оптимістичним передбаченням автором тих політичних змін, що мають відбутися в українському суспільстві. Весняне пробудження землі перегукується зі сподіваннями ліричного героя на пробудження патріотизму в серцях його співвітчизників, устремління людського духу до нових звершень. У «Веснянках» І. Франко виводить колективний образ інтелігентів-сіячів, образ рідної землі, розмірковує над сенсом і завданнями власної творчості, формулює своє мистецьке кредо.

Там ви, думи, летіть,
Слабосилих кріпіть,
В горя й сумніву змрік[2]
Лийте радісний світ! («Думи, діти мої...»)

У розділі **«Профілі і маски»** автор продовжує розмірковувати про роль і завдання поета в оновленні суспільної моралі, у розкритті особистісного потенціалу кожного громадянина — патріота рідної землі. І. Франко покладає на митця важливу місію — бути в авангарді змін, стати рупором ідей свободи, оновлення, оптимізму («Поезія», «Пісня і праця», Співакові»):

Так весь свій мозок, і нерви, і серце
Й ти в свою пісню, співаче, вкладай,
Біль свій, і щастя, й життя їй віддай.
Будь її колос, лушпина й стебельце! («Співакові»)

У розділі **«Сонети»** автор звертається до осмислення проблеми зв'язку поетичної форми зі змістом твору. Поет називає свої вірші «рабами» форми та «панами» думки, але форма, якщо містить вільну думку, здатна виконувати велику місію і приносити суспільну користь.

«Галицькі образки» репрезентують різні сторони «галицького битія». Використовуючи слово «образок», що означає замальовку з натури, І. Франко у своїх «оповідних» поетичних творах прагнув акцентувати увагу на яскравих і самодостатніх образах-типах («Михайло», «Баба Митриха» та інші).

---

2 Присмерк, сутінок (*діал.*).

Довідник читача

Гімн — урочистий музичний твір, літературною основою якого є вірш, сповнений символікою, розрахований на масове сприйняття.

«Гімн» («Замість пролога»)

Вірш «Гімн» — один із найсильніших за своїм оптимістичним звучанням у творчості І. Франка.

У суспільстві завжди є і будуть люди, небайдужі до чужого болю й нещастя, непримиренні борці з неправдою, несправедливістю. Вони свідомо обирають шлях боротьби, не бояться переслідувань і покарань, упевнено прямують уперед і ведуть за собою інших. Образ вічного революціонера — це уособлення нездоланного людського духу, який не спинити, не зламати і не знищити.

Біль автора від підміни духовних цінностей матеріальними не веде до апатії та зневіри. Франко — оптиміст, він вірить, що новий день настане і «зла руїна» впаде. Але такий поступ сам по собі не здійсниться, для цього потрібно максимально сконцентруватися й докорінно змінити погляди на життя.

Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі...

І. Франко вірить у щасливе майбутнє українського народу і прагне пробудити патріотичні почуття читачів, їхнє вільнолюбство, гордість за свою батьківщину, відчуття причетності до її історії, культурних здобутків.

Енергійний ритм поезії, закличні інтонації, високий гуманістичний пафос твору відображали визвольні настрої передової української інтелігенції та поневоленого, але сильного духом народу.

Засоби художньої виразності — епітети, порівняння, анафора, персоніфікація, риторичні запитання — допомагають автору увиразнити міць переконань і незламність революціонера, додають поезії підкресленої конкретики, яскравості, оптимізму, спонукають читача до рефлексії.

Вірш І. Франка «Гімн» покладений на музику М. Лисенком. Протягом тривалого часу слухачі й читачі сприймали його (як і Шевченків «Заповіт») гімном народу, що прагне волі та самовизначення.

Запитання і завдання

1. Прочитайте вірш «Гімн». Спробуйте зафіксувати емоції, почуття, асоціації, асоціативні образи, які з'явилися. Поясніть їх.
2. Запишіть запитання, що виникли. У підручнику та розповіді вчителя спробуйте віднайти відповіді на них.
3. Окресліть основні мотиви вірша.

4. Схарактеризуйте ліричного героя, спробуйте уявити його й описати візуалізований вами образ.
5. Знайдіть засоби художньої виразності й визначте їхню роль у тексті поезії «Гімн». Заповніть таблицю за поданим зразком:

Засоби художньої виразності	Назва	Роль у творі
Дух, що тіло рве до бою	Персоніфікація	Допомагає відчути нестримність «Духу» народу

6. Прослухайте музичну композицію М. Лисенка, створену за віршем І. Франка «Гімн», у виконанні різних художніх колективів. Які емоції викликає у вас виконання твору? Поясніть свої міркування.
7. Доведіть або спростуйте думку про актуальність поезії І. Франка «Гімн» для сучасних українців.

Довідник читача

Сонет (з італ. *sonetto* — звучати) — ліричний вірш, що складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: два чотиривірші (катрени) з перехресним римуванням і два тривірші (терцети).

У сонеті має бути п'ять рим із різними видами римування.

Жанр сонета був започаткований у XIII ст. італійцем Джакомо да Лентіні. Особливий внесок у розвиток жанру зробили Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка та Вільям Шекспір.

Український сонет з'явився в середині XIX ст. Вагомий внесок у його розвиток зробили І. Франко, Леся Українка, М. Рильський, М. Драй-Хмара, М. Зеров, Л. Костенко, Д. Павличко.

«Сікстинська Мадонна»

Рафаель Санті. «Сікстинська Мадонна» (бл. 1512—1514)

На створення І. Франком поетичного шедевра «Сікстинська Мадонна» вплинуло його захоплення творами італійських майстрів. Це картини Санті Рафаеля, зокрема його «Сікстинська Мадонна», на якій зображено жінку-матір із немовлям на руках, яка так органічно поєднує земне та небесне начало.

Іншим джерелом натхнення І. Франка були твори видатних італійських поетів А. Данте й Ф. Петрарки, які у своїх поезіях оспівували неперевершену красу й високу духовність земної жінки.

Ліричний герой сонета зачарований красою святої жінки-матері, яка уособлює чистоту, духовність, щирість, добро. Возвеличення Мадонни поєднується з готовністю ліричного героя боронити її світлий образ.

Провідним мотивом сонета є безмежна влада високого мистецтва над почуттями людей. Автор підкреслює, що справжня краса невіддільна від добра, а справжнє мистецтво непідвладне часу, воно не старіє і має непереборний вплив на душу людини.

Використання *епітетів, порівнянь, риторичних запитань, емоційних окликів* та *звертань* допомагає поету передати піднесений емоційний стан свого героя.

Культурно-мистецький контекст

Рафаель Санті (1483–1520), автор «Сікстинської Мадонни», відомий не тільки своїми картинами, а й сонетами, сповненими кохання і піднесення жіночої краси.

Свою найвидатнішу картину — «Сікстинську Мадонну» — художник створив для церкви святого Сікста у П'яченце. В історії мистецтва цей шедевр вважається символом гармонії і досконалості.

З небес на глядача дивиться Божа Мати із немовлям на руках. Її очі випромінюють любов і прощення, розуміння всіх і кожного. Вона несе у світ найдорожче — Божу Дитину. Зліва, внизу папа Сікст Четвертий на колінах із благоговінням споглядає за цим дивом материнської самопожертви й безмежної любові до людей.

Запитання і завдання

1. Виразно прочитайте сонет «Сікстинська Мадонна».
2. Які думки, емоції він навіяв? Які асоціації, асоціативні образи виникли під час знайомства з твором? Поясніть їх.
3. Охарактеризуйте своєрідність розгортання основного мотиву поезії.
4. Прокоментуйте власне розуміння, чому Франко схиляється перед Пречистою Дівою. Що, на вашу думку, символізує Мадонна з дитиною?
5. Визначте композиційну структуру сонета.
6. Проаналізуйте образ ліричного героя.
7. Які засоби художньої виразності використовує автор, яку роль вони відіграють у тексті сонета? Заповніть таблицю за поданим зразком.

Засоби художньої виразності	Назва	Роль у творі
Мати, райська роже,....	Звертання	Сприяє висловленню експресивних відтінків (захоплення поета красою і багатим духовним світом Пречистої Діви)

8. Якою, на вашу думку, є колористика цієї поезії? Поясніть її.

Збірка «Зів'яле листя» (1886—1896)

Се такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв.

М. Коцюбинський

Збірка «Зів'яле листя» має підзаголовок «Лірична драма» й уособлює втрачені надії ліричного героя, нерозділене кохання, сум і розпач від неможливості здійснити омріяне, виплекане.

Образ зів'ялого листя є алегоричним, автор визначає його як «завмерлеє в серці кохання». Зів'яле листя асоціюється з трьома силуетами тієї самої постаті, трьома етапами розвитку пристрасті, обожнення жіночності. Хоч автобіографічні мотиви посідають у збірці вагоме місце, однак не слід ототожнювати ліричного героя з автором, адже митець має право на певні художні узагальнення, домисел. Слід усвідомлювати й абрактність жіночого образу, у якому немає сенсу шукати риси конкретних жінок, яких кохав І. Франко.

Збірка складається з трьох частин (так званих жмутків), що співвідносяться з трьома подіями в житті ліричного героя. Тричі йому «являється любов», і, втретє зазнавши фіаско, герой зневірюється, відмовляється від боротьби за своє щастя.

У першому «жмутку» є вірші з громадянськими мотивами, але переважає скорботна інтимна лірика.

У поезіях другого «жмутка» І. Франко оспівує не лише кохання, а й чарівну красу природи.

Провідний мотив поезій третього «жмутка» — переживання ліричного героя, спричинені нещасливим коханням.

Автобіографічними мотивами вирізняється в збірці поезія «Тричі мені являлася любов», у якій І. Франко повідав про щастя й горе, радості й муки кохання. У вірші автор згадує про перше своє кохання — О. Рошкевич, про горду княгиню Ю. Дзвонковську, яка, знаючи про свою смертельну хворобу, відмовила Франкові, про горду душу — Ц. Журовську, яка так і не стала його дружиною.

Юзефа Дзвонковська. Фото

Іван Франко підкреслює зв'язок своєї поезії з народною творчістю, у якій він черпає натхнення. До таких творів належать передусім написані в стилі народних пісень поезії «Зелений явір, зелений явір...», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...», «Червона калино, чого в лузі

гнешся?..», «Ой ти, дубочку кучерявий...», «Ой жалю мій, жалю...», «Оце тая стежечка...» та інші.

Видатний український композитор М. Лисенко звертався до поезії цієї збірки й поклав на музику деякі з віршів.

«Ой ти, дівчино, з горіха зерня...»

Іван Франко писав: «...*Уже листуючись з моєю теперішнього жінкою, я здалеку пізнав одну панночку-польку і закохався в неї. От ся любов перемучила мене дальших 10 літ*». Ім'я цієї панночки — Целіна Журовська. Саме їй присвячено вірш «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...».

Ц. Журовська.
Рисунок невідомого художника.

Коли згодом Целіну запитають, чому вона не відповіла взаємністю Франкові, вона відверто скаже, що не кохала, бо Франко не був синьооким брюнетом (саме такі подобалися Целіні), не мав солідного становища, грошей і навіть реальних сподівань здобути їх у найближчій перспективі.

Радість і смуток — два полюси кохання, і це добре усвідомлює ліричний герой поезії. Заради коханої він ладен «згубити душу», але не зрадити коханню, бо воно для нього — сенс життя.

Тебе кидаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.

Кохана може бути безжальною (її «слово остре, як бритва», «усміх — скрута») і лагідною (уста як «тиха молитва»). Здобути її любов, добрий погляд і лагідну усмішку так само важко, як дістати зернятко з твердого горіха.

Завдяки використанню багатої образної палітри (зорових і слухових образів, образів-емоцій, тропів тощо) автор передає всю гаму почуттів закоханого серця ліричного героя (журбу, смуток, радість, надію), а поезія набуває естетичної довершеності та особливого ліризму.

І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?
Ой ти, дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!

Поезію «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» написано на зразок української народної ліричної пісні «Ой ти, дівчино, горда та пишна...». Задля створення особливого ліричного колориту, посилення візуальної та аудіальної виразності художніх образів автор римує між

собою однакові частини мови: «чаром — пожаром», «зоре — горе». Завдяки цьому створюється своєрідний сплав музики й живопису.

У 1956 р. композитор А. Кос-Анатольський написав музику до вірша Івана Франка «Ой ти дівчино, з горіха зерня...». Ця пісня була й залишається нині однією з музичних візитівок України, презентує нашу культуру в багатьох країнах на різних континентах.

Запитання і завдання

1. Прочитайте поезію «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...».
2. Простежте, які емоції супроводжували вас під час читання. Які асоціації, асоціативні образи виникли? Поясніть їх.
3. Якою постає кохана ліричного героя, яким — сам ліричний герой?
4. Визначте провідний мотив поезії.
5. Знайдіть засоби художньої виразності в тексті, визначте роль, яку вони відіграють.

«Чого являєшся мені...»

Вірш «Чого являєшся мені...» — це зворушливий монолог, що розкриває увесь спектр емоцій безнадійно закоханого ліричного героя. Автор намагається передати щонайменші тони й напівтони душевних страждань, які принесло нездійснене кохання до неприступної і гордої красуні. Тільки уві сні світлі спогади про зародження щирого почуття дають йому спокій і порятунок.

Умовно поезію можна поділити на дві частини: перша — від початку до слів «...у серці здавлюю на дні», друга — від слів «О ні!» до кінця. Перша частина сповнена сумом, схвильованістю, слабкою надією ліричного героя на взаємність, рясніє запитаннями до коханої:

Чого являєшся мені у сні?
Чого звертаєш ти до мене
чудові очі ті ясні...

Образ дівчини поет малює за допомогою епітетів і порівнянь, а драматизм страждань ліричного героя передає використанням метафор і повторів.

Немов криниці дно студене...
Чому уста твої німі?..

Душевне сум'яття, емоційне збудження ліричного героя відтворені змінним ритмом поезії, який утворюється чергуванням різноскладових рядків: від двоскладових до дев'ятискладових.

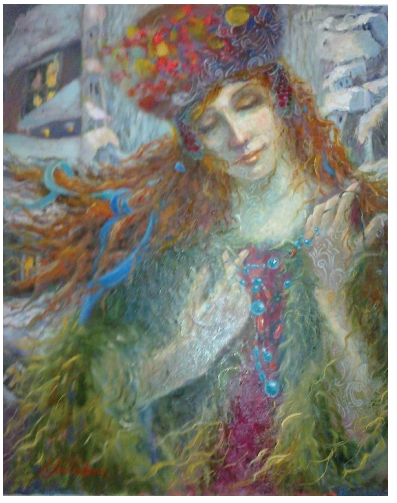

Алла Кислякова. «Минає день, минає ніч...» (2014)

У другій частині автор висловлює сподівання ліричного героя, що хоча б уві сні кохана приходитиме до нього і рятуватиме від самотності й розпачу.

Почуття героя передаються протиставленнями: «тужити — не жити», метафоричними порівняннями: «Так най те серце, що в турботі, Неначе перла у болоті, Марніє, в'яне, засиха», епітетами: «дива золотого», «щастя молодого», «бажаного, страшного того гріха!».

Покладена на музику композитором К. Данькевичем, ця поезія стала популярним романсом.

Запитання і завдання

1. Прочитайте поезію «Чого являєшся мені... ». Які емоції супроводжували вас під час читання поезії, які асоціації, асоціативні образи виникли? Поясніть їх.
2. Визначте провідний мотив твору.
3. Якою постає кохана ліричного героя? А яким — сам ліричний герой?
4. Знайдіть засоби художньої виразності в тексті вірша, визначте роль, яку вони відіграють. Заповніть таблицю.

Засоби художньої виразності	Назва	Роль, яку відіграють у тексті
Очі ті ясні, сумні	Епітети	

5. Підготуйте повідомлення «Автобіографічні мотиви у збірці І. Франка «Зів'яле листя».
6. Згадайте відомі вам тексти поезій І. Франка. Доведіть або спростуйте думку, що справжнє кохання, навіть якщо воно нерозділене, духовно збагачує людину.
7. Познайомтеся з ілюстраціями А. Чебикіна до збірки І. Франка «Зів'яле листя». Чи збігається ваше сприйняття коханої ліричного героя із зображеннями А. Чебикіна?
8. Зробіть ідейно-художній аналіз поезії «Чого являєшся мені...».
9. Зіставте специфіку виражальних засобів розкриття інтимних мотивів у поезії та музиці.

«Легенда про вічне життя»

«Легенда про вічне життя» входить до збірки І. Франка «Мій Ізмарагд» (1898). Збірка складається з циклів «Поклони», «Паренетікон», «Притчі», «Легенди», «По селах», «До Бразилії».

Наскрізний мотив збірки Івана Франка «Мій Ізмарагд» — любов до людей і наполеглива праця задля гармонії та щастя — втілює загальнолюдські моральні цінності, на які орієнтується кожна чесна людина.

У передмові до збірки «Мій Ізмарагд»Іван Франко писав: *«Мені давно хотілося написати подібну книжку... Староруський автор не без розмислу назвав свою збірку «Ізмарагдом». Він, очевидно,*

вірив в те, що кажеться про сей камінь у звіснім апокрифічнім сказанню: «Измарагдъ свѣтел єсть, яко и лице человѣче видѣти въ немъ яко въ зерцалѣ». Отсими простими словами висказано й моє найвище бажання як писателя і поета: щоб моє слово було ясне і щоби в ньому, як в дзеркалі, виднілося людське, щиролюдське лице. Львів, д[ня] 15 падолиста 1897».

Довідник читача

Ізмарагд — літературні збірки творів релігійно-дидактичного (повчального) змісту, що складалися в XIII—XIV ст. у Русі-Україні, поширювалися в рукописних списках (копіях) серед східних слов'ян до XVIII ст.

Іван Франко змалечку добре знав Святе Письмо й неодноразово вдавався до інтерпретації християнських гуманістичних ідей. Його твір «Легенда про вічне життя» є ліричним роздумом про вічні цінності, призначення людини, роль і місце кохання в житті. Він є неперевершеним взірцем філософської лірики, позаяк поет художньо осмислює позачасові питання буття, намагається знайти на них відповіді.

За сюжетом твору одна з богинь дарує доброчесному аскетові-пустельнику чарівний горішок, що дає вічне життя. Проте чернець не бачить сенсу у вічному житті й дарує горіх легендарному герою Олександрові Македонському. Олександр, закоханий у Роксану, віддає їй чарівний горіх на щастя. Але вродлива персіянка любить генерала Птоломея, який не відповідає взаємністю і мріє про одну з красунь-куртизанок. Безжальна Роксана отруює Македонського, але йому на допомогу приходить та сама куртизанка, кохання якої домагався Птоломей. Вона кохає Олександра і приносить йому чарівний горіх. Сміливий воїн не приймає порятунок із рук нелюбої, бо вважає, що вічне життя має сенс тільки з людиною, яку кохаєш понад усе. Він кидає горішок у вогонь, відрікаючись від порятунку і вічного життя. Таким чином, жоден із героїв твору не скористався горішком, оскільки не зміг знайти взаємного кохання, задля якого хотілося б жити вічно. Життя без любові героям твору здавалося схожим на вогнище, а тому вічність видавалася скоріше мукою, ніж щастям.

Запитання і завдання

1. Який образ-символ використано у творі? Яке його значення?
2. Охарактеризуйте шлях «по колу» чудодійного горіха.
3. Доберіть із тексту уривки, які характеризують внутрішній стан героїв, коли до них потрапляє «чарівний горіх».
4. Розкажіть про реальне та фантастичне у творі.
5. Поміркуйте, чому відмовилися від вічного життя аскет, Олександр Македонський, Роксана, Птоломей, куртизанка.

Поема «Мойсей»

Поема «Мойсей» — це «другий «Заповіт» української літератури...
Твір Франка наскрізь оригінальний. Ключів до нього слід шукати у Франкові і в самій поемі, не поза ними.

Ю. Шерех (Шевельов)

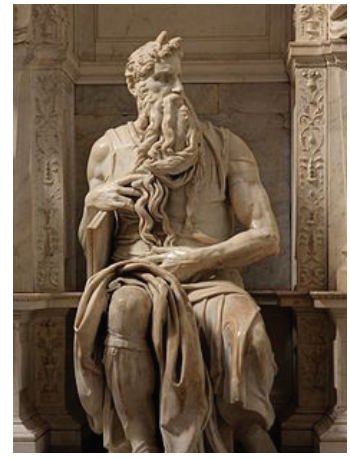

Мікеланджело Буонарроті. «Мойсей» (1513—1515)

У 1905 році під враженням скульптури «Мойсей» Мікеланджело Буонарроті І. Франко пише однойменну філософську поему.

У цьому творі він окреслює низку важливих проблем: взаємини вождя і народу, конкретної особистості та нації; пошук «обітованої землі» для щасливого життя нації; роль проводирів від народу, здатних привести народ до очікуваної волі.

У поемі йдеться про долю українського народу, його минуле і майбутнє, історичне призначення та місце серед інших народів. Поетові важливо було донести до читача головну думку твору: визволення українського народу з-під колоніального гніту.

Композиційно поема складається з прологу і двадцяти пісень.

Розпочинається вона прологом — зверненням до народу:

«Народе мій, замучений, розбитий, мов паралітик той на роздорожжу...»

У цих рядках ідеться про песимізм, зневіру, що панували в українському суспільстві на межі XIX—XX ст. Вони були зумовлені як невизнанням самої нації, народу, його мови, так і відсутністю національно свідомого проводиря, який узяв би на себе відповідальність і сміливість здобути омріяну волю й незалежність.

Потреба суспільства в лідері, який вірою і правдою служитиме кожному з його членів, завжди висока, а в часи поневірянь і розпачу вона стає особливо гострою. Автор не вірить, що українському народові «*на таблицях залізних записано в сусідів бути гноєм*». Він розмірковує про кількість втрат, яких зазнав народ, здобуваючи свою незалежність:

Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?
Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Саме ці роздуми про подвиги і страждання багатьох поколінь українців мотивували поета звернутися до своїх співвітчизників, аби вони замислилися над долею тих, хто, ризикуючи власним життям, здобував у боротьбі свободу й щастя іншим:

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Умовно пролог поділяється на дві частини:

– у першій (завдяки використанню риторичних запитань) переважають сумніви щодо можливості українського народу стати самостійним, вільним і об'єднаним;

– у другій частині з'являється віра в спроможність народу віднайти себе:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі.
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

У поемі діють: ліричний герой, пророк Мойсей, новий поводир Єгошуа, Єгова (Бог), Авірон та Датан — супротивники Мойсея, єврейський народ, Азазель (демон пустелі).

У першій пісні йдеться про те, як сорок років єврейський народ під проводом Мойсея шукав землю обітовану. Зневірившись у своєму лідері, втративши оптимізм і терпіння, перебуваючи під впливом Датана й Авірона, люди виганяють сивочолого пророка з табору.

І зневірився люд, і сказав:
«Набрехали пророки!
У пустині нам жить і вмирать!
Чого ще ждать? І доки?»

Друга пісня розкриває образ Мойсея. Пророк постає перед читачами невтомним трудівником, який «один з-поміж сеї юрби У шатрі не дрімає І на крилах думок і журби Поза гори літає». Мойсей, «дідусь слабосилий, Що без роду, без стад і жінок», свідомо взяв на себе важку ношу — допомогти людям. І, незважаючи на численні перешкоди, образливі слова, фізичні страждання, жодної хвилини не пошкодував про свій вибір.

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Завдяки йому, «душі їх душі», народ вирвався з рабської неволі, отримав шанс знайти для себе і своїх нащадків землю обі-

товану. Але втома, зневіра, розпач, незадоволення призвели до того, що народ перестав вірити пророкові.

Та тепер його голос зомлів
І погасло вітхніння,
І не слухає вже його слів
Молоде покоління.

Це покоління мало інші цінності, інших лідерів — Авірона й Датана. На заклики Мойсея продовжити пошуки нової землі, люди втомлено відповідали: «Нам і тут непогано». На загальних зборах Датан — «лихий демон громади» — звинувачує Мойсея й підбурює народ вигнати пророка: «Най опльований буде всіма І побитий камінням».

Поль Гюстав Доре. Мойсей зі скрижалями Завіту (1865)

Десята пісня звучить як гімн патріотизму, любові до малої і великої батьківщини. Не розрізняти себе зі своєю землею, ідентифікувати себе як частину нації, народу, його історії та культури — ось провідна думка цієї структурної одиниці поеми.

О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!
Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса, і держава.

Тринадцята пісня відтворює діалог Мойсея з Азазелем. Темний демон пустелі змушує пророка засумніватися в доцільності вибору ним шляху поводиря народу. Переконливі аргументи Азазеля позбавляють Мойсея впевненості, чи справді він служив своєму народові, чи не варто було залишатися в Єгипті, та й чи існує взагалі ця земля обітована.

На похід той нещасний,
Був не з жадних горючих купин,
А твій внутрішній, власний?
Адже пристрасть засліплює зір,
А бажання — се ж чари,
Плодить оку і світ, і богів,
Як пустинній мари.

Закінчується поема гнівом Єгови, бо той, хто життя присвятив людям, не має права виявляти слабкодухість, він постійно має бути в авангарді руху.

Сумніваєшся? Віри не ймеш?
О, ймеш віру, я знаю!
Се той рай, що жде плем'я твоє
У обіцянім краю!

У своїй поемі Франко показав, що вождь не може мати жодних сумнівів у справедливості обраного ним шляху. Трагедія Мойсея як пророка, на думку поета, у конфлікті з народом, невмінні переконати й довести справу до логічного завершення.

Довідник читача

Філософська лірика — поезія, спрямована на філософське осмислення світу, людини, в образно-емоційній формі передає роздуми автора, ліричного героя про важливі питання сенсу життя — добро, зло, кохання, зраду, вічність, патріотизм, свободу особистості, неповторність духовного світу тощо.

В українській літературі кращі зразки філософської лірики належать Григорію Сковороді.

Філософська поезія, як утілення особливого сприйняття світу, не дає готових відповідей на запитання, вона спонукає читача замислитися і шляхом самопізнання знайти своє рішення, свою відповідь.

Терцина — строфа з трьох рядків п'ятистопного ямба, у якій середній рядок римується з крайнім — першим і третім — у наступній строфі (аба ббв вгв гдг тощо), завершуючись окремим рядком, римованим із другим рядком попередньої строфи.

Терциною називають також окремий ліричний твір, наприклад, «Терцина» Б. Лепкого, фрагмент твору — вступ до поеми «Мойсей» І. Франка.

Пройшло понад п'ять століть відтоді, як Мікеланджело створив свого «Мойсея». Багато митців, учених робили спроби інтерпретувати осмислений великим скульптором біблійний образ, проте й досі не існує єдиного його потрактування.

Запитання і завдання

1. Які емоції викликало у вас знайомство з поемою «Мойсей»?
2. Які запитання до автора, героїв твору, до себе з'явилися?
3. Якими думками пройнятий вступ до поеми?
4. Для чого пророк нагадує своєму народові про рабське минуле і Божий задум? Чим він керується у своїх діях?
5. У поемі є притча про терен. Кого символізує ця рослина? З якою метою автор звернувся до образу терну?
6. Чи переконливо звучать у тексті слова, що шлях поступу завжди тяжкий і дається дорогою ціною?
7. Які риси характеру притаманні Мойсею? Чим приваблює цей образ?
8. Які засоби художньої виразності допомагають автору розкрити образ Мойсея?

9. У чому історична доля українського народу схожа з долею єврейського народу?

10. Прокоментуйте слова з тексту поеми:

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

11. Прокоментуйте слова біблійного пророка і зіставте їх зі словами І. Франка, зверненими до українського народу.

Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса, і держава.
Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзяттю,—
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю.

Культурно-мистецький контекст

«...Першою українською оперою нового тисячоліття став «Мойсей» Мирослава Скорика (2001) [...].

Художні шукання І. Франка-прозаїка

Іван Франко — автор понад 100 оповідних творів. Серед них казки, які первісно писалися для власних дітей, але згодом завоювали серця тогочасної галицької дітвори. Казки Франка і сьогодні не залишають байдужими маленьких читачів. Передусім це «Ріпка» (1891), «Киця» (1891), «Суд святого Миколая» (1895) та казки зі збірки «Коли ще звірі говорили».

Новели й оповідання І.Франка — це яскрава спроба дати оцінку тогочасного суспільства з точки зору бінарних опозицій (добро — зло, бідність — багатство тощо), прагнення через психологію героя, його емоційний стан показати складність, полярність, неоднозначність сприйняття тогочасного світу. Життєвий матеріал і саме авторське ставлення до нього вимагали переосмислення можливостей реалістичного мистецтва, налаштовували на пошук нових форм оповідної структури, методів зображення задля відтворення складності духовних пошуків сенсу буття героями творів.

Мала проза Франка починається з «бориславського циклу» (від 1877 р.), де автор подає жахливий образ соціального зла (в усіх

його можливих ракурсах — зубожіння, неуцтво, знущання тощо) у тогочасній Галичині. Щемливі картини життя галичан лягли в основу його збірки «В поті чола» (1890 р.) і «Галицькі образки» (1897 р.), до яких належать автобіографічні оповідання «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schönschreiben» та інші.

Вивчення старовинних літописів мотивувало Франка написати історичну повість «Захар Беркут» (1882 р.), де автор показав героїчну боротьбу українських верховинців проти монголів 1241 р., вивів образ справжнього народного ватажка — Захара Беркута.

У суспільно-психологічному романі «Перехресні стежки» (1899—1900) Іван Франко робить акцент на ірраціональній природі суспільного життя, підсвідомих чинниках, що значною мірою впливають на розкриття духовних пошуків головних героїв твору.

Довідник читача

Модернізм (фр. modern — сучасний, найновіший) — загальна назва літературно-мистецьких напрямів, течій та шкіл нереалістичного спрямування кінця XIX—початку XX століття: символізму, імпресіонізму, експресіонізму, неоромантизму та ін.

Модернізм — поняття багатозначне. Модерною називаємо *епоху* як період в історії культури, *художній метод* як спосіб образного пізнання дійсності, *літературний напрям* як конкретно-історичне втілення художнього методу та *стильові течії* як сукупність художніх засобів, властивих певній кількості митців у літературному процесі. У підручнику поняття вживається в останньому його значенні.

Модернізмові як літературно-мистецькому явищу притаманні такі загальні риси: максимально відкрите й вільне саморозкриття митця; особлива увага до внутрішнього світу особистості; надання переваги творчій інтуїції; пошук нових формальних засобів з метою створення неповторного художнього світу (міфотворчість, символіка, метамова тощо); зосередженість на універсальному культурно-історичному досвіді людства (численні інтерпретації міфів); прагнення відкрити вічні ідеї, що можуть перетворити світ за законами краси й мистецтва; схильність до містицизму.

Виокремлюють три етапи розвитку модернізму.

1. Декаданс (фр. *decadence* — занепад). Напрям набув поширення в кінці XIX — на початку XX ст. у Франції. Риси декадансу — песимізм, фаталізм, відчуття втоми, зневіри, прагнення втекти від реальності, оспівування «краси згасання», переважання мінорних настроїв — притаманні будь-якій перехідній епосі, коли руйнується звичний устрій життя, нівелюються традиційні цінності тощо.

Ці риси наявні у творчості А. Рембо, П. Верлена, С. Малларме (Франція), М. Метерлінка (Бельгія), О. Вальда (Англія), О. Блока, А. Бєлого, Ф. Сологуба (Росія), в українських митців: І. Франка (збірка «Зів'яле листя»), М. Вороного, молодомузівців.

2. Власне модернізм, період розквіту напряму (до 60-х років XX століття). Цей період позначений іменами таких майстрів слова, як Ф. Кафка,

Дж. Джойс, Е. Хемінгуей, В. Фолкнер, Г. Гессе, Г.-Г. Маркес, Й. Бродський, М. Цвєтаєва та ін. В Україні модернізм утверджували М. Коцюбинський, Леся Українка, М. Вороний, В. Стефаник, Олександр Олесь, О. Кобилянська, І. Франко та ін.

3. Авангардизм (фр. *avant* — попереду, *garde* — сторожа, передовий загін). Етап бере початок від років Першої світової війни і в певних видозмінах та проявах існує досі. Авангардизм називають мистецтвом протесту і руйнування, оскільки його представники протестують проти стереотипів світосприйняття, шаблонного мислення, фальші й лицемірства в мистецтві. Характерними ознаками є пародіювання, епатаж, сарказм, гротеск. До авангардистів відносимо М. Семенка, Г. Шкурупія, представників угруповання Бу-Ба-Бу, про яких мова піде в 11 класі.

Читацькі діалоги

Поява модернізму зумовлена об'єктивними чинниками. Кінець XIX століття в Європі позначений соціальними катаклізмами і зрушеннями. Наукові відкриття (структури атому, різних форм існування матерії та інше) засвідчили, що світ значно складніший, аніж вважалося, і похитнули віру у можливість його раціонального пізнання. Не менш складною з огляду на досягнення психоаналізу виявилася і людина. Це породжувало невпевненість, розгубленість і пригніченість.

Своєрідною світоглядною і художньо-естетичною реакцією на поглиблення духовної кризи суспільства, свідченням розчарування в можливості реалістичного мистецтва протистояти руйнівним силам було народження й поширення модернізму. Його філософсько-світоглядними підвалинами стали песимізм (А. Шопенгауер), оптимізм (Ф. Ніцше), психоаналіз (З. Фрейд), інтуїтивізм (А. Берґсон).

«Бог помер», — проголосив Ф. Ніцше, засвідчивши, що сподівання на доброго Бога, який спостерігає за життям людей, змінилося сподіваннями на самого себе. Філософ вважав, що все в житті людини залежить від неї самої — змінити себе і світ навколо себе, позбутися рабської філософії, піднятися над натовпом. На це здатна духовно сильна особистість, яка не жаліє себе, готова віддати своє життя заради високої ідеї (філософія «надлюдини»). Історія знає чимало випадків, коли ідеї Ф. Ніцше використовувалися лідерами тоталітарних режимів (Сталіним, Муссоліні, Гітлером та іншими) задля досягнення своїх людиноненависницьких цілей.

Аби відчути свою значущість, не загубитися в чужому і жорстокому світі, особистість мала пізнати себе, своє внутрішнє Я. Інструмент такого пізнання, на думку А. Берґсона, слід шукати в інтуїції.

Пріоритетами модерністського мистецтва стали свобода самовираження митця та пошук ним нових форм художньої творчості. Особливого значення набув міфологізм, оскільки багатоманітні тлумачення міфу підготували ґрунт для нового погляду на літературу та її роль у суспільстві. Поняття символу для «нового» мистецтва набуло також особливої значущості, оскільки до символу звертаються не тільки в разі виявлення множинних смислів у слові, але й задля дослідження первісного змісту слова-символу.

Модернізм виступив проти пригнічення людини, він підкреслив унікальність кожної особистості, намагався з'ясувати причини її життєвого вибору в тій чи іншій ситуації.

Іван Франко і модернізм

Нові естетичні принципи неминуче вступали в суперечність з естетикою реалізму, а в Україні ще й із філософією народництва. Народники відстоювали ідею «служіння митця народу», під яким традиційно розуміли селянство.

У 1901 р. М. Вороний, готуючи до видання альманах «З-над хмар і з долин», закликав надсилати до нього твори «хоч з маленькою ціхою [рисою. — Авт.] оригінальності, з незалежною свобідною ідеєю, з сучасним змістом... де було б хоч трохи філософії, де б хоч клаптик яснів того далекого блакитного неба, що від віків манить нас недосяжною красою, своєю незглибною таємничістю.... На естетичний бік творів має бути звернена найбільша увага...

...Наш інтелігент не хоче вже читати нашої книжки, наших поетів. Його естетичний смак вироблений на кращих літературних зразках європейських...»

М. Коцюбинський і М. Чернявський звертаються до українських письменників із закликом «європеїзувати» літературу: розширити жанрово й тематично, поглибити психологічно, ствердити естетичну самодостатність художнього слова.

У листі до побратимів «по перу» вони зазначали: «За сто літ існування новіша література наша... живилась переважно селом, сільським побутом, етнографією. Селянин, обставини його життя, його нескладна здебільшого психологія — ото майже й все, над чим працювала фантазія, з чим оперував досі талант українського письменника... Вихований на кращих зразках європейської літератури, такої багатої не лише на теми, але й на способи оброблювання сюжетів, наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності, бажав би зустрітись у творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і ін.».

С. Єфремов назвав заклик М. Вороного маніфестом українського модернізму. Різко виступив проти висунутих тез Панас Мирний. У відповіді М. Коцюбинському він стверджував, що в Україні немає інтелігенції, відтак література має відображати «лише те, що дає само життя».

І. Франко не міг залишатися осторонь цих дискусій. Зауважимо, що митець пройшов шлях від переконаного реаліста до чи не першого в українській літературі модерніста (поетична збірка «Зів'яле листя», поема «Смерть Каїна», новела «Сойчине крило»).

У пошуках відповіді на питання часу І. Франко переборює вплив народницької теорії, етнографізму й побутописання. Власною творчістю він утверджує принципи, які склали основу «нової» реаліс-

тичної школи: психологізму, естетизму, інтелектуалізму, уваги до внутрішнього світу людини.

І. Франко не тільки відгукнувся на появу молодої генерації талановитих письменників, а й дуже точно означив особливість їхнього творчого методу: «*Коли старі письменники виходять від малювання верхнього світу природи, економічних та громадських обставин — і тільки при помочі їх силкуються зробити зрозумілими даних людей, їх діла, слова й думки, то новіші йдуть зовсім противною дорогою: вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магічною лампою, освічують все окруження. Властиво, те окруження само собою їм мало цікаве і вони звертають на нього увагу лише тоді й оскільки, коли й оскільки на нього падуть чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться змалювати*».

І. Франко акцентує увагу на суспільній ролі літератури, прагне поєднати мистецьке служіння Ідеї і Красі, виховувати українського читача на зразках кращих і найновіших досягнень європейського мистецтва, розмовляти з ним його мовою.

Широко відома «поетична дискусія» І. Франка і М. Вороного. Розпочав її І. Франко у присвяченому М. Вороному вступі до поеми «Лісова ідилія». Він звернувся до молодшого «друзяки вірного, ідеаліста непоправного» із закликом служити народу своєю поезією:

Слова — полова,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

М. Вороний відповів на посвяту віршем «Іванові Франкові», епіграфом до якого взято слова Ш. Бодлера: «*Предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність*». Обстоюючи свою мистецьку позицію, поет наголошує на двох завданнях, які має виконувати поезія:

В ній всі краси кольори сяють,
В ній всі чуття і змисли грають!

Результат палких дискусій сприяв утвердженню в українській поезії можливості співіснування двох начал: громадянського служіння митця народові (в широкому значенні слова), що в умовах бездержавності української нації було неминучим, і самоцінності поетичного слова.

«Сойчине крило»

Новела «Сойчине крило» починається зі знайомства з головним героєм, який у передноворічний час замислюється про минулі роки. Життєвим кредо Хоми є «*Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі*!» Це ніби втеча від самого себе, створення ілюзорного світу, плекання власного зовні спокійного самотнього середовища.

Іван Ілько.
«Крик сойки над замком графа Шенборна» (1995)

Хома хотів би зустріти свято спокійно, але повільний хід його думок був порушений листом із далекого Порт-Артура.

Його написала дівчина, з якою він колись зустрічався, і яку, як думав, утратив назавжди. Безпосередня, енергійна красуня, донька лісника Маня, яка жартівливо називала себе Сойкою, надіслала йому засушене сойчине крило. У листі дівчина згадувала їхні зустрічі, своє кохання до нього, надто лінивого егоїста, ревнощі до лісової пташки, яка зазвичай будила коханого раніше за неї. «*Невже вона, та, яку я від трьох літ споминаю між помершими? Та, якої нагле і загадкове щезнення ввігнало в гріб її батька, а мене випхнуло з кипучої течії громадської праці і загнало в отсю тиху, відлюдну пристань? Вона в остатніх днях нашого товаришування любила називати себе сойкою і все дразнила мене тою сойкою, що гніздилася перед моїм вікном, поки вона не вбила її. Невже се з тої самої сойки крило?*»

Свого часу герой не оцінив чистого енергійного пориву дівчини, а втративши назавжди, відчув біль і смуток. Маня зізнається: «*Тоді вже знала, що нам не бути в парі, що та сойка — то наша розлучниця. Я заховала її крильця, поклала їх між обложки і картки свойого молитовника і не розставалася з ними ніколи*».

Сенс життя Марії полягав у пошуках щастя. Вона мріяла про різні світи, про волю, достаток, палке кохання. Її втеча з Генрисем, який виявився злодієм, не принесла щастя. Коли чоловіка було заарештовано, їй довелося звабити поліцмейстера, аби той допоміг звільнити крадія. Потім вона стала заручницею програшу свого чоловіка і перейшла у власність до російського магната. Долаючи численні виверти долі, Маня не може забути першого кохання і, згадуючи його як найсвітліший період життя, пише коханому, сподівається, що він не забув її. Доля жорстоко покарала дівчину за втечу і зраду. Наприкінці вона зрозуміла, що щастя було зовсім поруч. З далекого Порт-Артура, ніби з того світу, лунає голос: «*Не я покинула тебе, а ти не зумів удержати мене, ти не вірив у мене, в мою щирість, у мою любов*».

Оповідач схаменувся близько дванадцятої. Його обличчя було мокрим від сліз, аж раптом дзвінок у двері — і Маня в сукні з білими цяточками, у тій самій, яка була добре знайома Хомі, увійшла до вітальні. Украй збентежений, Массіно нарешті дізнається,

що прийшла та, на яку він чекав, задля якої здатний прокинутися і стрясти з себе ті пута, і рвонутися до нового життя, яке є справжнім, наповненим і щастям, і стражданням.

Фінал несподіваний і водночас відкритий, адже письменник дає нам можливість самостійно домислити, як можуть скластися чи не скластися стосунки між героями. Це одна з особливостей модерністської прози. Тим паче, що у вуста Массіно І. Франко вкладає незаперечну істину: «*Що таке чоловік для чоловіка? І кат, і Бог! З ним живеш — мучишся, а без нього ще гірше! Жорстока, безвихідна загадка*!»

Твір пройнятий екзистенційним сумом, бо Іван Франко порушує не просто проблему нещасного кохання чи невдалого життя, а проблему людського буття взагалі. Не випадково герой зізнається: «*Життя — се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. Ніхто не має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так, як я не жадаю такої жертви ні від кого.* Ця фраза внутрішнього монологу героя багато що може розповісти про його громадську, суспільну і суто людську позицію.

Часова організація новели двовимірна: фабульний час триває декілька годин новорічного вечора, а сюжетний — охоплює все життя героїв — Хоми й Мані.

Своєрідним композиційним центром твору стає лист. За його допомогою автор відтворює історію кохання героїв, піднімає важливі проблеми буття, взаємин у суспільстві, співіснування двох індивідуальностей. Прийом розлогого листа, який є жанровим компонентом твору, в українській прозі вперше застосований Іваном Франком. Кохання для автора — високе почуття, що облагороджує, «робота душі»; кохання має цілющу силу, бо здатне благотворно впливати на людину, змінювати її, удосконалювати, розширювати погляди на світ.

У новелі багато деталей, символів, які допомагають глибше розкрити авторський задум. Так, образ сойки символізує саму героїню, це символ її свободи; червона сукня з круглими цятками символізує вірність (саме цю сукню вдягла героїня на зустріч із Хомою), подвійне сонце — подвійне життя, одне в побуті, інше — в душі; дзвінок — тривога, очікування змін.

Запитання і завдання

1. Яке враження справив на вас твір? Які роздуми виникли під час читання новели «Сойчине крило»?
2. Які проблеми порушено автором твору?
3. Поясніть мотиви поведінки головної героїні, розкрийте психологію її душі.

4. Створіть «асоціативний кущ» до образу Мані.
5. Проаналізуйте сюжетно-композиційні елементи новели «Сойчине крило», створіть SMART-малюнок.
6. Простежте за змінами в поглядах героїв, прокоментуйте, як змінилося їхнє розуміння сенсу життя.
7. Підготуйтеся до групової рольової гри «Діалог споріднених душ» (автор, Хома, Маня).

Драматургія Івана Франка

До театру й драматургії Іван Франко виявляв інтерес із гімназійних часів. Коли до Дрогобича приїздив театр О.Бачинського, хлопець із неабияким інтересом знайомився з невеличким репертуаром мандрівної трупи. Підліток, затамувавши подих, стежив за грою акторів. Його хвилювали емоції, що вирували на сцені, а після закінчення вистави він ще довго відчував післясмак вражень, отриманих у театрі.

Підліткові та юнацькі захоплення театральним дійством, мистецтвом перевтілення знайшли свою реалізацію в написанні драматичних творів.

У 1879 р. І. Франко переклав українською мовою драматичну поему Байрона «Каїн». Пізніше, на початку XX ст., видав за власною редакцією і зі своїми дуже цінними вступними статтями та коментарями п'єси Шекспіра в перекладі П. Куліша.

Іван Франко рішуче виступав проти примітивних поглядів на театр як на розважальне видовище, боровся за реалістичне театральне мистецтво, покликане вчити і виховувати глядача в дусі вимог часу. На театр Франко дивився як на школу життя, що вчить глядача правдивості, чесності, допомагає викривати все низьке, огидне і брати за приклад для себе все справді моральне, чисте й благородне.

«Коли театр має бути школою життя, — писав Франко у статті «Наш театр», — то мусить показувати нам те життя, зображувати і аналізувати його прояви, будити в слухачах критику свого життя, будити почуття, що такі і такі прояви є добрі, а ті погані. А щоб така критика була вірна, мусить бути повною і всесторонньою, опиратись на повнім і широкім зображенні суспільності».

Посилену увагу до драматургії в цей період письменник сам значною мірою пояснив у листі до А. Кримського 26 серпня 1898 р.: «Щодо моїх драматичних творів, то скажу Вам, що драма — моя справжня пристрасть. Ще в гімназії я писав історичні драми, а, бувши студентом університету, виставив [...] одну драму на аматорськім спектаклі. Але я тоді зневірився в своїй драматичній здібності і надовго покинув писати драми... Конкурс [...] заставив мене написати «Украдене щастя». Сю драму я кілька разів переробляв. Її успіх спонукав мене писати дальші драми».

Крім згаданих драматургічних спроб, Франкові належать чотири великі драматичні твори — «Украдене щастя», «Рябина», «Учитель» і «Сон князя Святослава».

«Украдене щастя»

На першому місці в драматичній спадщині І. Франка стоїть драма з сільського життя в п'яти діях «Украдене щастя». Уперше вона надрукована в журналі «Зоря» у 1894 р. і тоді ж вийшла окремим виданням.

В основі драми, як зазначав сам Франко, була народна «Пісня про шандаря», яку в 1878 р. записала приятелька Франка Михайлина Рошкевич у Галичині. Розглядові цієї пісні Франко приділив значну увагу в праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» (Львів, 1883), а через десять років після того, використавши її сюжетну канву, створив драму «Украдене щастя». Спочатку драма називалася «Жандарм», але на вимогу журі конкурсу, яке не хотіло вступати в конфлікт з австрійською цензурою, автор змінив її назву.

Фільм «Украдене щастя» (реж.А.Дончик, 2004)

У центрі п'єси три постаті: підстаркуватий селянин, його молода дружина та її коханий — жандарм. Запозичене з пісні навіть ім'я одного з героїв — Микола. Дія відбувається в підгірськім селі Незваничах наприкінці XIX століття. Але характеристика життєвих обставин, у яких діють герої, їхні вчинки в п'єсі — інші, значно ширші й глибші, ніж у пісні.

Створюючи образи Миколи, Анни, Михайла, Франко не обмежувався побутовим планом, який у пісні відіграє вирішальну роль, а глибоко розкрив соціальні причини трагедії своїх героїв, психологічно мотивував кожен крок їх поведінки, всебічно виявив характери.

Ще дівчиною закохалася Анна в Михайла, могла бути щасливою і мати гарну родину. Натомість жадібні брати заради шматка землі видали її за підстаркуватого селянина, а Михайла, аби не заважав владнати справу, віддали до війська.

Пройшов час. Анна й Микола побралися. Молода жінка змирилася зі своєю долею, тим паче, що незадовго до того отримала звістку про загибель коханого в далекій Боснії.

Випадково вона дізнається, що Михайло живий і служить жандармом. Молода жінка боїться зустрічі з ним, оскільки не впевне-

на, чи зможе впоратися з почуттями, які зберегла в серці, не знає, чи зрозуміє коханий трагізм її становища, чи вибачить.

Зустріч була важкою для всіх трьох. Микола розумів, що має відстояти честь родини, Анна усвідомлювала, що не може жити без Михайла, а Михайло не хотів повірити в те, що назад вороття нема.

З великою теплотою й співчуттям письменник змалював образ селянина-трудівника Миколи Задорожного. Саме йому доводиться пролити кров, захищаючи власну честь, родину, право на щастя. Микола вбиває жандарма, а той, стікаючи кров'ю, не звинувачує його, бо знає: прийшов кінець його душевним стражданням. «Анно! Миколо... бувайте здорові... і простіть», — каже Михайло перед смертю.

За інших, справедливіших обставин Анна розірвала б шлюб, щоб з'єднатися з коханим і щасливо прожити свій вік. Але за тих умов цього не могло статися. Глибоко соціальний у своїй основі родинний конфлікт розв'язується трагічно. До цього веде розвиток усіх життєвих перипетій у долі героїв.

«А основне «прокляте» питання: хто винен всьому тому?» — запитував Франко, закінчуючи характеристику образу жінки з «Пісні про шандаря» і відповідав: «Винне нещасливе улагодження наших родинних обставин, котре не дозволяє легально розірвати зв'язок, уже фактично розірваний, котре насилує любов і серце жінки і через те скривлює їх, зводить на манівці». Цей висновок значною мірою можна застосувати й до характеристики образу Анни.

Запитання і завдання

1. Поясніть сутність поняття «модернізм». Назвіть типологічні ознаки модернізму.
2. Доведіть або спростуйте думку, що новела «Сойчине крило» — модерністський твір.
3. Підготуйте й обговоріть у групах повідомлення про проблематику поеми «Мойсей», поділіться міркуваннями щодо моральних проблем, які зацікавили особисто вас.
4. Прокоментуйте й обговоріть у групі, яким ви уявляєте образ ліричного героя збірки «Зів'яле листя».
5. Що нового, порівняно зі своїми попередниками, вніс Іван Франко у розвиток української літератури? У чому полягає значення його творчості?
6. Дослідіть жанрово-стилістичні ознаки поеми «Мойсей».
7. Які події в житті й творчості Івана Франка справили на вас найбільше враження? Чому?
8. Запишіть ключові слова для характеристики І. Франка як особистості й письменника.
9. Які ідеї хотів донести до читача письменник своїми творами? Наскільки близькі вони сучасному читачеві й особисто вам?

10. Випишіть афористичні або образні рядки із віршів Івана Франка, які вам сподобалися, чимось вразили. Свій вибір аргументуйте.
11. Над якими питаннями автор та його герої змусили вас замислитися? Озвучте 2—3 з них.
12. Які із запитань, що зацікавили вас під час вивчення теми, залишилися без відповіді? Поставте їх учителеві, однокласникам і однокласницям, пошукайте відповідь у друкованих джерелах та Інтернеті.
13. Як ви вважаєте, чи може приклад життя І. Франка допомогти вам у корекції ваших житєвих цінностей, стимулювати до саморозвитку та досягнення важливих завдань? Обґрунтуйте свою точку зору.
14. Випишіть 3-4 ключові фрази з новели «Сойчине крило», які, на вашу думку, допомагають розкриттю авторського задуму. Аргументуйте свій вибір.
15. Доберіть чи намалюйте ілюстрації із зображенням головних героїв п'єси «Украдене щастя».
16. Знайдіть інформацію про використання творів Івана Франка у сучасному мистецтві (музика, графіка, театр). Напишіть свої коментарі.
17. Познайомтеся з арт-книгою про стильного й молодіжного Франка — «Франко від А до Я» (автори Б. Тихолоз, Н. Тихолоз). Чим вона вам сподобалась і чому? Поділіться своїми міркуваннями з однокласниками / однокласницями.

Читацький самоконтроль

Підсумуйте, наскільки успішним був ваш читацький шлях.

Мета навчання літератури — стати компетентним читачем. І означає це, як ви вже знаєте, не лише оволодіння предметними знаннями і вміннями, а й формування здатності самостійно керувати читацькою діяльністю і читацьким розвитком.

Перегляньте визначені на початку навчального року цілі: які з них досягнуті, а над чим ще варто попрацювати (форзац 2)

Обміняйтеся міркуваннями і враженнями з друзями.

Напишіть есе «Я на шляху до життєвого успіху», у якому зосередьтеся на запитаннях: «Чи досягнуті визначені цілі? Що сприяло роботі? Що було перешкодою? Який ваш найбільший успіх? Які найбільші труднощі? У чому ви змінилися як читач? А як особистість? Що зрозуміли про себе, світ, своє місце у світі? Ви задоволені результатами своєї роботи? Як плануєте працювати далі?».

Здійснюйте такий самоаналіз постійно. І пам'ятайте: «Шлях до зірок устелений тернами».

МОДЕРНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА

Український модернізм... видозмінював европеїзм-модернізм і перестворював національну культуру і національну традицію... долучався до процесів націотворення.

Т. Гундорова, літературознавець

Читацький путівник

Навчальні цілі теми «Модерна українська проза»

Знання:

сутність, філософсько-естетичних концепцій, що вплинули на творчість українських митців-модерністів; **основні течії** модернізму, **самобутність** їх прояву в українській літературі, музиці, образотворчому мистецтві; **зміст** літературознавчих понять *психологічна новела, імпресіонізм, експресіонізм, символізм, неоромантизм, екзистенціалізм*.

Уміння:

розкривати особливості прояву стильових течій модернізму в українській літературі; **проілюструвати** еволюцію стилю українських прозаїків-модерністів; **розкривати** пантеїзм світобачення героїв, виражений через побут, звичаї, обряди, почуття, мораль; **виявляти** ознаки певної стильової течії модернізму у виучуваному творі; **розкривати** символічний зміст назви; **пояснювати** образи-символи твору; **аналізувати** роль художньої деталі у відтворенні психологічного стану героїв.

Ставлення:

переконаність у важливості благотворного впливу краси природи, почуття кохання на людину; усвідомлення рівності жінок і чоловіків в усіх сферах суспільного життя як необхідної умови розв'язання актуальних політичних, соціально-культурних та психологічних проблем.

Явище модернізму в українській літературі було самобутнім і відзначалося наявністю в модерному творі ознак реалізму й романтизму, синтезом різних стилів модернізму, єдністю громадянського й особистісного начал. Так звана «нова школа» в прозі творчістю М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської та інших митців утверджувала переорієнтацію вітчизняного словесного мистецтва на новітні досягнення естетичної думки європейських літератур, відходу від традиційно притаманного українському письменству етнографізму, фольклоризму, побутописання.

Найпоширенішими напрямками в прозі були імпресіонізм, експресіонізм, неоромантизм. У творчості кожного конкретного письменника можемо спостерігати увесь комплекс стильових ознак, притаманних модерністським напрямам, хоча на перший план виступає домінантна ознака. Наприклад, у М. Коцюбинського імпресіонізм у поєднанні з менш вираженими ознаками неоромантизму, символізму, експресіонізму.

Настанова на зображення внутрішнього світу особистості зумовила зміну акцентів у розкритті традиційної для української літератури «селянської» теми. Якщо в реалістичному творі вона реалі-

зувалася через дослідження проблеми «людина і суспільство», то тепер розглядалася крізь призму стосунків «людина — людина». Обґрунтовуючи поведінку, вчинки героя, письменники відштовхувалися не від соціальних причин, а від внутрішньої логіки розвитку характеру, зосереджувалися на аналізові змін у психології героя в його зіткненні з реальністю, прагненні реалізувати себе. Етнографізм і побутовізм змінюються психологізмом.

Об'єктом дослідження стають актуальні для українського соціуму теми героя і маси, вождя і народу (І. Франко, Леся Українка), морально-етичні проблеми сенсу людського життя, «добра і зла», «життя і смерті» тощо.

У літературі модернізму присутні сильні особистості, що творять себе і своє життя. Прикметно, що такою «сильною особистістю» часто стає жінка (О. Кобилянська). Герої перебувають у межовому стані. Увага автора прикута до їхніх страждань, проявів внутрішньої сутності в умовах екзистенційного вибору (В. Стефаник), що настає не у виняткових обставинах, а в буденному житті.

У пошуках точки опертя для своїх героїв і самих себе в нових соціальних умовах погляд митців усе частіше звертається до християнських, національних і загальнолюдських цінностей. У творах з'являються біблійні мотиви, образи, асоціації, алюзії (Леся Українка, О. Кобилянська, В. Стефаник), що зумовлює вживання філософської, релігійної лексики.

Художній твір стає ускладненим, позбувається прямолінійності вираження авторського погляду на світ. Читач відчуває себе «закинутим» у художню реальність тексту, і, позбавлений супроводу, з огляду на свої моральні цінності долучається до співтворчості з автором. Етична свобода, яку отримує читач, виявляється у можливості множинності інтерпретацій художнього тексту.

Характерним для модернізму є ущільнення письма, дії в часі й просторі. У тексті замість розлогих описів (подій, пейзажів, портретів, характеристик тощо) подаються окремі фрагменти, деталі, штрихи (М. Коцюбинський, В. Стефаник). Зовнішній конфлікт твору посилюється внутрішнім, що створює додаткову напругу, динамічність розвитку дії (О. Кобилянська, В. Стефаник). Динамічним стає навіть пейзаж (М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська).

Стиль викладу відзначається уривчастістю, емоційністю, які «забезпечуються» ритмом фрази, уживанням алітерацій, асонансів, відокремлених членів речення, неповних і «обірваних» речень, пауз, художнього обрамлення та ін. (В. Стефаник, М. Коцюбинський).

Відзначаються новизною й засоби відтворення психологічного стану персонажа. Усе частіше письменники звертаються до внутрішнього мовлення, невласне прямої мови, монологів, «потоку свідомості», самопсихоаналізу героя (М. Коцюбинський).

Модерністи не описують (світ, героя тощо), а відтворюють (переживання, настрій). Розвиток почуттів, самопізнання, зміни вну-

трішнього стану стають рушійною силою розвитку сюжету (М. Коцюбинський).

Активно використовуються художні засоби суміжних мистецтв, здебільшого живопису й музики. Кожен стиль і навіть письменник мають «свій» колір. Скажімо, кольором тривоги у М. Коцюбинського («Сміх») є жовтий, у Лесі Українки — червоний.

Імпресіоністи зосереджуються на фіксації миттєвих *вражень*, найтонших душевних порухів, нюансів певного емоційного стану людини.

Їхні твори вирізняються умовністю, фрагментарністю зображеного. Мова сповнена складною асоціативністю й метафоричністю. Речення часто уривчасті, активно використовуються безсполучникові конструкції, інверсія. Освоюються й поширюються в літературі так звані «малі форми»: шкіц, етюд, новела, поезія в прозі. Роман втрачає домінуючі позиції і також набуває нових ознак (ліризм, фрагментарність).

В українській літературі XIX століття поетика імпресіонізму найповніше відбилася у творчості М. Коцюбинського, частково В. Стефаника, О. Кобилянської. Для українського імпресіонізму характерним є сильний лірико-романтичний струмінь, що споріднює його з неоромантизмом і символізмом («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського).

На відміну від імпресіонізму, який був мистецтвом передачі враження автора від постійних змін навколишньої дійсності, *експресіонізм* ґрунтується на концепції *вираження* авторського ставлення до життя.

Митці-експресіоністи обстоювали думку, що мета мистецтва — показати антигуманну сутність епохи технічного прогресу, залежність людини від власних інстинктів та тиску соціуму. Використовуючи засоби художньої виразності — гротесковий або фантастичний початок, свідомі деформації картин дійсності, абстрактні узагальнення, «нанизування» образів, — письменники відтворювали глибоко особистісне ставлення до зображуваного.

Експресіонізм за своєю сутністю є противником спокою, урівноваженості, гармонії. Його приваблюють ситуації конфлікту, кризи.

Основними ознаками експресіонізму в українській літературі є: зосередженість на глобальних проблемах (війна, голод); трагічність світосприйняття героїв, вияв сильних, яскравих почуттів; підпорядкованість художніх засобів зображення прагненню передати почуття в їхньому крайньому прояві: прийом калейдоскопічного зображення (емоційно насичені картини, що швидко змінюють одна одну); емоційно забарвлена лексика; використання тропів з метою нагнітання емоцій; наявність гротескового або фантастичного початку; контрастність кольорів. Улюблений художній засіб експресіоністів — гіпербола. Сюжет експресіоністського твору часто починається з найтрагічнішої події.

В українській прозі експресіоністичні тенденції властиві творчості В.Стефаника, В. Винниченка, О. Кобилянської, Ю. Федьковича.

Визначальною рисою *неоромантизму*, як і романтизму, є спроба подолання розриву між ідеалом та дійсністю завдяки внутрішньому потенціалу особистості, здатної перетворити бажане на дійсне. У неоромантичних художніх творах змальовується яскрава, неповторна індивідуальність, що вирізняється з маси і протистоїть злу, сірості повсякдення навіть у безнадійній ситуації. Головна увага автора зосереджується на відтворенні духовного світу людини, а не суспільно-соціальних подій.

До специфічних рис українського неоромантизму відносимо ігнорування матеріалістичного світосприйняття; домінування чуттєвої сфери людини, емоційно-інтуїтивного пізнання над логічним; прагнення згармонізувати ідеал з життєвою правдою; естетизм. Питомо національною ознакою є те, що український неоромантизм «вивів поняття нації за межі селянства, акцентував на провідній ролі інтелігенції. І вбачав цю роль не в тому, щоб інтелігенція «ішла в народ», а в тому, щоб творила високу культуру і до неї піднімала трудящу людність». Це дало змогу вивести літературу «за тісні межі провінційного побутовизму, етнографізму на ширші обрії художнього освоєння світу, зберігши глибинний національний колорит» (*В. Пахаренко*).

Неоромантичні тенденції в українській прозі знайшли найповніше вираження у творчості О. Кобилянської.

Символізм — метод і напрям модернізму, основним стильовим прийомом якого є перетворення конкретного художнього образу на багатозначний символ.

Засобами мистецтва слова митці-символісти досліджували конфлікт між духовними устремліннями людини і буденністю її повсякденного життя. Визнаючи самоцінність мистецтва, яке є вищим за життя, символісти використовували нові ритмічні та звукові форми, запровадили вільний вірш, розширили палітру засобів художнього вираження, поетичну образність і стилістику.

Особливістю національного прояву напряму в прозі є розмитість межі між символізмом і неоромантизмом.

Яскравим прикладом поєднання рис символізму й неоромантизму є твори О. Кобилянської «Царівна», «Людина», «Impromptu phantasie» та «Valse melancolique».

Запитання і завдання

1. У чому виявлялася самобутність культурно-естетичного феномену українського модернізму?
2. Назвіть основні ознаки модерної української прози.
3. Коротко охарактеризуйте стильове розмаїття українського прозового модернізму початку XX століття.
4. Викладіть матеріал розділу у формі таблиці (схеми, опорного конспекту).

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ
17 вересня 1864 — 25 квітня 1913

Сонце! Я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів — хто знає, що вийде з того насіння? Може, вогні?
Михайло Коцюбинський

Любов і краса — це ті діаманти, які він вишліфовував із непоказних камінчиків та заховував у вічний скарб нашої національної культури.
Володимир Гнатюк

Михайло Коцюбинський — письменник-модерніст, один із тих, хто закладав основи модерної естетики й формував канон модерної прози XX століття. Видатний естет і людинознавець, художник слова, майстер імпресіоністичного малюнка — ключова постать національної літератури. Його індивідуальна творча манера неповторна й оригінальна як за способом художнього трактування подій, життєвих явищ, так і за відтворенням психологічного стану героїв.

У створеному М. Коцюбинським світі панує сонце. Недарма його називають сонцелюбом, сонцепоклонником. Сонце, природа, людина — три виміри творчості митця.

Читацькі діалоги

У творчості Михайла Коцюбинського наскрізними є естетизм, глибокий гуманізм і висока духовність. Вона присвячена **людині....**

Знайомство здалеку і зблизька

Портрет. «Найбільше враження зробили на мене його великі, замріяні, глибоко проникливі очі. Він мав статну, вище середнього зросту фігуру; красивої форми, чисто, до блиску виголену голову, прекрасні вуса, які йому дуже йшли і прикрашали його обличчя. Одягнутий був у білий, елегантно пошитий костюм. Узагалі в його постаті, одязі й манерах було стільки простоти, скромності і в той же час відбивалось якесь внутрішнє благородство і привабливість. Рухи його були скупі, жодного зайвого жесту, голос проникливий,

прекрасного баритонового тембру, який запам'ятовувався і глибоко западав у серце. Від першої зустрічі з Михайлом Михайловичем у мене залишилось враження про нього як про надзвичайно розумну, культурну, виховану людину» (***М. Микита**, український співак*).

Життєва позиція. «Будьмо передусім скрізь українцями — чи то в своїй хаті, чи в чужій, чи то в своєму краї, чи на чужині. Хай мова наша не буде мовою, якою звертаються лиш до челяді... Хай вона бринить і розгортається в нашій родині, у наших зносинах товариських, громадських, у літературі — скрізь... Не попускаймо собі навіть у дрібничках. Несімо прапор справи нашої в дужих руках... не відділяймо слово від діла...» (***М. Коцюбинський***).

Захоплення. Захоплювався українськими народними піснями, любив слухати лірників та бандуристів, яких часто запрошувала мати. Багато пісень потім інсценізував із сестрами й братами, розігрував їх сюжет.

«Квіти — це була його пристрасть і розкіш, і треба було бачити, як його очі іскрилися і гуляли з утіхи, коли переходив царинкою, засіяною сотками різних квітів. Не міг здержатись, щоб не запитати когось про їхню місцеву назву, яку не раз записував собі, додаючи до неї й ботанічну назву...» (***В. Гнатюк**, етнограф*).

На роботу ходив з неодмінною квіткою у бутоньєрці. Квіти, відомі тепер у ботаніці як «гвоздики Коцюбинського», Михайло Михайлович привіз з острова Капрі. Із Чернігова, де жив тоді письменник, італійська гостя розійшлася по всій Україні.

Сторінки життєпису. Народився Михайло Коцюбинський 17 вересня 1864 року в м. Вінниці в сім'ї дрібного службовця Михайла Матвійовича, нащадка старовинного боярського роду.

Батько був людиною доброчесною й працьовитою, але запальною й нестриманою, мав від природи неврівноважену вдачу, не міг терпіти утисків начальства й несправедливості. Складні стосунки з керівниками були причиною частої зміни роботи.

Коцюбинські: Михайло Матвійович та Гликерія Максимівна. Фото

Мати, Гликерія Максимівна Абаз, походила з польської шляхти. Саме під впливом матері та народних пісень у хлопчика рано розвинувся інтерес до літературної творчості: «*Первак, я був улюбленцем в сім'ї. Особливо з матір'ю, од якої я дістав її психічну організацію, чутку і вражливу. Ми були*

у великій приязні. І власне їй завдячую я нахил до всього гарного та любов і розуміння природи».

Дитинство і юність майбутнього письменника минали у містечках і селах Поділля.

Навчався в початковій школі, потім у духовному училищі м. Шаргорода (1876—1880). Знання з літератури, філософії, природничих наук Коцюбинський здобував самотужки, наполегливою самоосвітою.

У 1882 р. у Вінниці Коцюбинський згуртовує навколо себе передову молодь: організовує гурток, учасники якого вели запальні розмови про долю народу, про шляхи боротьби за соціальну справедливість, читали заборонену літературу. 18 квітня 1883 р. жандарми вчинили перший обшук на квартирі Коцюбинського, а після другого (1884 р.) за ним було встановлено негласний нагляд поліції.

У 1891 р. юнак склав іспит на народного вчителя при Вінницькому реальному училищі, а відтак працював домашнім учителем у с. Лопатинцях, де вів освітню роботу серед селян, записував фольклор.

У 1892—1893 рр. Коцюбинський був членом нелегального громадсько-культурного товариства «Братство тарасівців». У своїй програмі «тарасівці» звинувачували царизм, який проводив політику асиміляції народів, нищення націй, висували ідею українського національного відродження. Члени товариства закликали порушувати питання «права вкраїнської нації» «скрізь, де тільки можливо», зокрема й у літературі. До «Братства тарасівців» входили такі відомі українські письменники й громадські діячі, як Борис Грінченко, Володимир Самійленко. Ідеї «Братства» відображені в казці Михайла Коцюбинського «Хо».

У 1892-1896 роках М. Коцюбинський працював у складі Одеської філоксерної комісії, яка боролася зі шкідником винограду — філоксерою. Робота в селах Бессарабії і Криму дала йому матеріал для написання циклу «молдавських» («Для загального добра», «Дорогою ціною») і «кримських» («В путах шайтана», «На камені», «Під мінаретами») творів.

З листопада 1897 р. до березня 1898 р. обіймав різні посади в редакції житомирської газети «Волинь».

У 1898 р. оселився в Чернігові. Працює в Чернігівському земстві. Із вересня 1900 до 1911 року — у міському статистичному бюро.

У Чернігові М. Коцюбинський зустрів свою майбутню дружину — Віру Устимівну Дейшу. Тут виросли їхні діти — Юрій, Оксана, Ірина, Роман. Письменник брав активну участь у культурному житті міста, влаштовував літературні вечори, підтримував письменників-початківців.

«Чернігівський період» найплідніший у творчій біографії митця. Тут з'явилися твори, що принесли авторові світову славу:

«Intermezzo», «Цвіт яблуні», «Дорогою ціною», «Хвала життю», «Fata morgana», «Тіні забутих предків».

Останні роки життя письменника позначені різким погіршенням здоров'я, загостренням хвороби серця.

Він пішов у за́світ 25 квітня 1913 р. на 49-му році життя, у пору розквіту таланту, сповнений творчих задумів.

За передсмертним бажанням М. Коцюбинського поховали в Чернігові на Болдиній горі, в гаю Троїцького монастиря, На могилі встановлено пам'ятник письменнику (скульптори Ф. Коцюбинський, С. Андрійченко, Я. Ковбаса).

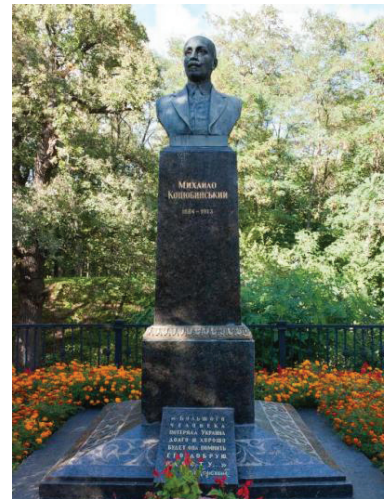

Пам'ятник М. Коцюбинському, м. Чернігів, парк Болдина гора

У Вінниці й Чернігові діють музеї М. Коцюбинського. Скелю на річці Південний Буг, де любив відпочивати митець, названо його іменем. У місті Шаргороді встановлено пам'ятну стелу (скульптор М. Непорожній).

Запитання і завдання

1. Яким постає Михайло Коцюбинський у спогадах його сучасників?
2. Під впливом яких факторів формувався характер Михайла Коцюбинського? Які події дитинства відіграли в цьому визначальну роль?
3. Яким уявляється вам образ письменника на тлі епохи? Зробіть історико-літературну реконструкцію його життєпису.
4. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника й розповіді вчителя? Поставте їх учителеві, запитайте друзів. Чи отримали ви відповіді на свої запитання? Чи задовольнили вони вас?
5. Чи хочете ви продовжити знайомство з творчістю письменника? Якщо так, скористайтеся матеріалом подальших розділів підручника або інших джерел. Якщо — ні, спробуйте відповісти на запитання, чому особа митця не викликала зацікавлення? Дізнайтеся, чи є серед однокласників й однокласниць однодумці.
6. Підготуйте повідомлення на тему «М. Коцюбинський і живопис» (художники-ілюстратори Ф. Кричевський, Л. Прийма, О. Кульчицька, Г. Якутович, М. Маринюк; художники-портретисти В. Пойда, М. Жук). Ознайомте зі своїми напрацюваннями учнів середніх класів, де вивчається творчість Великого Сонцепоклонника.
7. Перегляньте художньо-документальний фільм «Золотий засів» — Режим доступу: **http://glas.org.ua/projects/teleexcursions/kocubinskie.html.** Поділіться враженнями в класі, з близькими.
8. Поміркуйте над питаннями: «Який «золотий засів» при народженні заронив у душу людини Господь? У чому таємниця справжнього таланту?»

Художній світ письменника

Письменник любив і вмів відкривати для себе й для читачів нові світи, бачити їхню красу, досліджувати їхню магію й неповторність... проникати в дух народів і часів.

С. Жила, науковець

Його епоха. Світогляд, творча манера Михайла Коцюбинського формувалися на зламі двох епох. Однією з характерних ознак літературної доби кінця XIX — початку XX ст. є посилена увага до людини, до її внутрішнього світу. В українській прозі відбувається активний пошук нових можливостей для зображення психічних станів особистості як самого письменника, так і його персонажів. Переважає етнографічно-реалістична манера письма, але з часом усе голосніше заявляють про себе прихильники модернізму.

Спочатку М. Коцюбинський сумлінно копіює стилістику І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, потім починає творити власні формообрази.

С. Єфремов, простежуючи головні тенденції в розвитку художнього мислення й стилю Коцюбинського від етнографічно-реалістичної манери до метафоричного, імпресіоністичного й психологічного письма, зазначав: «*Од українського реалізму взяв він твердий сталий ґрунт, ясність думки та інтерес до громадянської трактовки тем; од французького натуралізму — тверезий погляд на безбоязке шукання потрібної йому краси всюди, куди може зазирнути око художника; од російських письменників новітнього часу — їхню витончену техніку та глибокий інтерес до психологічних проблем; од північних велетнів — чітке, ясне письмо разом з тим глибоким символістичним пантеїзмом*[3]*, зразки майстерні якого маємо, наприклад, у Гамсуна*».

Саме з *психологічним імпресіонізмом* — стильовою домінантою норвезького письменника К. Гамсуна — стильова манера М. Коцюбинського має найбільше спільних типологічних рис. Проте творчість жодного з письменників цієї епохи не може краще відповісти на питання, що таке імпресіонізм, як творчість М. Коцюбинського. Вона віддзеркалювала загальні процеси, що відбувалися в художній практиці України та Європи. Еволюція його творчості — це певною мірою відображення складних процесів розвитку художнього мислення доби.

Коцюбинський передає внутрішній світ героя у його духовному вимірі. Відтворюючи потік чуттєвого світосприймання, зосереджується на певному почутті, що висвітлюється різними художніми засобами, серед яких чи не найважливішими є образи природи.

---

3 *Пантеїзм* (грец. pan — усе і theis — бог) — філософсько-релігійне вчення, за яким Бог ототожнюється з природою, розчиняється в ній.

Його оригінальний стиль — не тільки мистецький і витончений, але й має свій особливий національний характер.

Запитання і завдання

1. Визначте, які актуальні проблеми свого часу висвітлив М. Коцюбинський.
2. Наведіть два-три аргументи на підтвердження тези, що письменник здійснив справжній переворот в українській літературі.
3. Викладіть поданий матеріал у формі таблиці, де відобразіть спільне і відмінне у творчості Михайла Коцюбинського й Панаса Мирного.

Довідник читача

Імпресіонізм (фр. *impression* — враження) — художній напрям у літературі, а також живописі та музиці, заснований на принципі фіксації й відтворенні безпосередніх суб'єктивних вражень, спостережень, переживань.

Виник у 1860-х роках й остаточно сформувався на початку 20 століття у Франції. Визначення походить від назви картини Клода Моне «Враження. Схід сонця» («Impression. Soleil levant», 1873).

Засновниками літературного імпресіонізму вважаються брати Ґонкури. Виявився він також у творчості Ґі де Мопассана, М. Пруста (Франція), К. Гамсуна (Норвегія), О. Уайльда (Ірландія), А. Чехова, І. Буніна (Росія) та інших. Найяскравішим представником імпресіонізму в українській літературі є М. Коцюбинський.

Визначальні риси імпресіонізму: зображується й осмислюється не сам предмет, явище, а миттєві враження від нього; уривчастість, фрагментарність відтворюваних вражень замість притаманної реалізму послідовної зміни подій і явищ; діяльність героя імпресіоністичного твору спрямована більшою мірою на саморефлексію власних переживань і станів, аніж на перетворення зовнішнього світу; найпоширенішим жанром імпресіонізму стає новела.

Риси імпресіонізму у творчості М. Коцюбинського: тонкий психологізм у зображенні соціальних конфліктів; змалювання перебігу психічних процесів, порухів душі людини за допомогою кольору (звернення до символіки кольорів), звуку, «потоку свідомості»; переважання у творі кута зору героя (героїв) над авторським; безсюжетність і фрагментарність твору; ліризація оповіді; активне використання внутрішнього монологу.

Культурно-мистецький контекст

В Україні риси імпресіонізму проявляються у творах художників-реалістів Архипа Куїнджі, Фотія Красицького.

У найкращих творах художника-імпресіоніста відчутний вплив французького живопису з притаманною йому високою культурою використання кольору.

Микола Бурачек. «Влітку» (ІІ чверть ХХ ст.)

Запитання і завдання

1. Розгляньте картину М. Бурачека «Влітку». Яким настроєм вона пройнята? Обміняйтеся в парі враженнями від зображеного.
2. Яким був задум художника? Що він хотів «сказати» глядачеві? Які прийоми застосував (композиція зображеного, світлотіньові ефекти тощо)?
3. Чи вдалося автору досягнути своєї мети? Чому ви так вважаєте?
4. Напишіть етюд (літературний або живописний), передайте стан природи в різний час доби або в різні пори року.

Читацькі діалоги

Опрацьовуючи текст художнього твору, варто робити помітки про враження від прочитаного й запитання, які виникли, а також порушені автором проблеми, оцінювати цікаві творчі знахідки.

А найголовніше — пам'ятати, що вивчення літератури — це не «шматування» літературного твору на його складові (тема, ідея, художні засоби тощо), а можливість краще зрозуміти себе, свій духовний світ, отримати відповідь на запитання: «Що автор хотів сказати читачеві, тобто мені, цим твором? Чи «почув» я його? У чому твір змінив мене?»

Довідник читача

Intermezzo (італ.) — «пауза», «перерва», «відпочинок». Так музиканти називали в XVII столітті невелику інструментальну п'єсу довільної будови, що виконувалася в перервах між актами трагедії чи опери. Цим терміном з часом почали називати й самостійні фортепіанні п'єси.

***Поезія* в прозі** — невеликий ліро-епічний твір, написаний ритмічною прозою, який відзначається образністю й стрункістю композиції, сконцентрованістю змісту.

Етюд (фр.) — вправа, вивчення — невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру, у якому автор подає конкретну картину, фіксує момент, вихоплений із життя, відтворює внутрішній стан людини, часто на тлі співзвучного пейзажу.

Особливості етюду в літературі: коротка форма; опис безпосереднього враження; образність мови (саме образність є найбільшою окрасою етюду).

Поетика імпресіонізму в психологічній новелі «Intermezzo»

Коцюбинський, як і всі імпресіоністи, ніколи не зображує ніяких типових характерів, а завжди неповторну індивідуальність людини, байдуже, до якої професії чи стану вона належала б...

О. Черненко, літературознавець

Історія написання. За жанром «Intermezzo» — це лірична імпресіоністична новела. Увага автора зосереджується не на подіях, а на переживаннях головного героя, на зміні його душевного стану.

Новела «Intermezzo» написана М. Коцюбинським у 1908 р. Це був час реакції — жорстоких розправ російського самодержавства з революціонерами й бунтівниками.

Твір має автобіографічну основу. Письменницька й громадська діяльність фізично й нервово виснажили М. Коцюбинського. Він переживає також глибоку особистісну драму. Потрібен перепочинок, невелика пауза. Тому письменник із вдячністю приймає запрошення мецената Євгена Чикаленка відвідати його маєток.

Так у червні 1908 р. в ролі пленеру [4] несподівано виявиться мальовнича місцевість біля села Кононівка на Полтавщині (зараз Київщина, поблизу м. Яготина). Враження від прекрасної кононівської природи й лягли в основу новели «Intermezzo» з посвятою «кононівським полям».

Ідейно-тематичний зміст. Новела «Intermezzo» скомпонована за законами внутрішнього відчуття письменника: це одинадцять невеличких етюдів, де зображено зміну настроїв і відчуттів ліричного героя. Коцюбинський вкладає в назву ширший зміст: у нього це не просто перепочинок, а духовне відродження людини на лоні природи.

Образна система твору передає перебіг складного психологічного процесу, який відбувається в душі головного героя. Він втомився фізично й морально, тому шукає відпочинку і знаходить його серед українських степів. Дійові особи — це засіб художньої умовності, щоб дати читачеві ключ до розуміння складної образної мови природи.

Більшість персонажів — образи символічні. Умовно їх можна поділити на три групи: зорові (ниви у червні, сонце, три білі вівчарки: самозакохана Пава є уособленням дворянства, безжалісний Трепов — сукупний образ жандармерії, Оверко символізує принижене і втомлене селянство), слухові (зозуля, жайворонки) та алегоричні (моя утома, залізна рука города, людське горе). Жайворонок — символ натхнення (одухотворений порив до діяльності), символ наснаги (стан душевного піднесення). Образ білих мішків символізує повішених на шибениці. Залізна рука міста — це потяг, у якому їде митець, і саме місто, неспокійне, шумливе, постають у новелі страшним металевим монстром.

Сонце — символ вічності, космічної енергії, сили. Образ сонця є наскрізним у новелі. Сонце не тільки змінює настрій героя, а й надає іншого смислу його існуванню, пронизуючи його душу. Наскрізний образ новели — народний образ-символ часу, надії на життя — зозуля. Саме голос зозулі позначає відлік нового періоду в житті героя: «*Як тільки бричка вкотилася на широкий зелений двір — закувала зозуля. Тоді я раптом почув велику тишу*». Конфлікт розгортається між образами «моя утома» і «сонце». Сонце й життєстверджувальна енергія, яку воно несе, поступово витісняють із душі героя втому. Інші образи новели поглиблюють і увиразнюють цей конфлікт. Моя утома, залізна рука города, людське горе пов'язані зі смутком, є причиною душевного дискомфорту, стре-

4 *En plein air* (фр). — на відкритому повітрі.

Клод Моне.
«Враження. Схід сонця» (1872)

су, нервовості. Сонце, ниви у червні, зозуля, жайворонки — образи оптимістичні, світлі.

Дійові особи в новелі — це символи психодуховних процесів героя. Символічні образи надають творові жанрових ознак поезії в прозі. Образи квітів, рослин, птахів, тварин — це символи внутрішніх явищ і процесів, що відбуваються в душі ліричного героя.

Зорові картини, створені словом, передають враження героя від навколишнього світу й водночас його внутрішні переживання. Імпресіоністична новела М. Коцюбинського «Intermezzo» є яскравим прикладом синтезу образотворчого й музичного мистецтва зі словесним.

Алегоричні дійові особи несуть важливе смислове навантаження, що дає змогу глибше зрозуміти авторський задум, ідейний пафос твору. Вони символізують складну боротьбу в душі ліричного героя, допомагають зрозуміти, як повертається до нього душевна рівновага. Ниви, сонце, три білі вівчарки, зозуля, жайворонки, степ, вітер лікують його змучену чужим горем душу настільки, що він уже може сприймати людське горе, більше не жахається залізної руки міста.

За позитивним і негативним впливом на митця можна виділити дві групи образів-символів: образи, які наповнюють душу позитивними емоціями, — сонце, жайворонки, ниви, а також образи, що породжують смуток, нервовість, стрес, — утома, людське горе, залізна рука міста. Їхній конфлікт створює ту багатозначність символів, які дають уявлення про те, що відбувалося в душі ліричного героя. Митець не може існувати поза суспільством, його обов'язок — служіння суспільству. Саме таким є ліричний герой — людина високої духовної культури, з багатим внутрішнім світом, розвиненим естетичним чуттям, яка добре розуміє красу і велич природи, відчуває нерозривний зв'язок людини із Всесвітом.

Феномен творчої особистості Коцюбинського — це феномен сонцепоклоніння і пов'язаний із ним особливий естетизм. Сонце, природу, квіти і все земне життя Коцюбинський обожнював. Сонце фізично давало йому життєву силу.

Запитання і завдання

1. Що стало поштовхом до написання новели «Intermezzo»? Як пов'язана назва новели з її змістом?
2. Новела «Intermezzo» — твір прозовий, але має ознаки драматичного жанру. Які?

3. Які образи (зорові чи слухові) переважають у творі? Наведіть приклади.
4. Які мікрообрази, метафоричні й афористичні вислови з новели вам запам'яталися? Чому?
5. У новелі «Intermezzo», поемі самотньої душі, геніально сполучено найінтимніші автобіографічні переживання з духом космічності, яскраво зображено суперечності, які поєднують внутрішню й зовнішню самотність. Поміркуйте: «Самотність — це ліки душі». Виберіть один із поданих розділових знаків — (.), (!), (?), (...) — відповідно до вашого розуміння проблеми.
6. Михайла Коцюбинського у хвилини втоми рятувала природа. А що допомагає вам?
7. Світоглядно-естетична константа філософських роздумів М. Коцюбинського — віра в людину та її життєву силу, спрямовану на досягнення справедливості, діалог як шлях до порозуміння між людьми та пошуку істини. Спростуйте або доведіть цю тезу.
8. Напишіть есе на тему «Космос[5] моєї душі» або «Космос починається в душі». За епіграф візьміть вислів О. Черненко: «Космічна самотність людини наповнює її щастям, бо та самотність дає й відчути, що вона інтегральна, а водночас індивідуальна частина космічних сфер».
9. Який літературний образ новели допоміг вам зрозуміти мистецький задум автора?
10. Талановитий художник слова по-своєму зобразив дійсність, людські характери, збагатив нас новими думками, почуттями, образами. Висловіть власне враження від твору.
11. Сергій Єфремов назвав ліричну новелу «Intermezzo» «поемою душі», а Ніна Горик, письменниця, учителька, писала, що зміст новели — це «своєрідна поетична кардіограма внутрішнього стану митця». Спробуйте й ви афористично сформулювати своє визначення.

«Тіні забутих предків» — проникнення в дух часу й народу

Повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» має зміст, що не піддається однозначному тлумаченню. «Тіні забутих предків» — багатопланові, поліфонічні, у них важко визначити якусь домінантну ідею. Вони потребують естетично чутливого реципієнта, який зможе усвідомити семантизуюче, когнітивне і смислове розуміння тексту.

С. Жила

Читацькі діалоги

Для розуміння змісту повісті «Тіні забутих предків» слід пам'ятати, що Михайло Коцюбинський у своїй творчості спирався на фольклорні джерела. Одне з них — українська міфологія, у якій поєднуються християнські релігійні уявлення з язичницькими віруваннями, присутні взаємопереплетення елементів анімізму, фетишизму й тотемізму.

5 Згідно з тлумачними словниками, слово «космос» у перекладі з грецької мови означає порядок, стрункість. Під словом «космос» давньогрецькі філософи розуміли весь Всесвіт, при цьому розглядали його як упорядковану систему, яка, на противагу хаосу й безладу, відрізнялася гармонією.

Історія написання. Перед початком роботи над твором Коцюбинський двічі приїздив у Карпати, щоб краще пізнати життя людей цього краю. У чарівні гори його запросив Володимир Гнатюк, відомий етнограф і фольклорист. Улітку 1911 р. письменник удруге відвідує Гуцульщину, піднімається в гори до пастухів, вивчає життя селян. В основу повісті були покладені спостереження і враження від побаченого й почутого, а також «Етнографічні збірники» і «Матеріали до гуцульської демонології» А. Онищука, п'ятитомне дослідження В. Шухевича «Гуцульщина» та фольклорні збірники В. Гнатюка.

Назва твору письменникові далася не відразу: «В зелених горах», згодом: «Тіні минулого», «Голос віків», «Відгомін передвіку», «Подих віків», «Голоси передвічні», «Спадок віків», «Дар предків забутих»... І нарешті — «Тіні забутих предків», що містить натяк на загадковість, казковість і подих віків.

М. Коцюбинський — художник-психолог, який прагне зазирнути в душу людини, зрозуміти, чим вона живе й на що сподівається. Саме психіка людини, особливості духовного світу цікавлять письменника насамперед: звідки з'являються фантастичні уявлення, що своїм корінням сягають вірувань далеких предків? Як вони зберігаються протягом усього життя? На ці запитання письменник намагається дати відповідь уже на перших сторінках твору, зокрема показуючи формування характеру головного героя Івана Палійчука, його світосприйняття. Одухотворення природи ніби розгортає зміст заспіву твору: «Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна».

Як і в трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта», є в повісті роди, що ворогують, світле й чисте кохання, трагічна смерть. Однак, на відміну від англійського драматурга, змальовуючи непереборну силу кохання, М. Коцюбинський шукає його джерела в таїнстві природи, життя, людської душі, яка зберігає у своїх глибинах віковічний досвід предків.

Костянтин Маковський. «Ромео і Джульєтта» (1890)

Образи повісті. Герої повісті — Іван та Марічка, діти ворогуючих родів Гутенюків і Палійчуків, кохають один одного щиро, легко та невимушено. Обоє наділені поетичними рисами характеру. Світ гір, лісів, річок для них зрозумілий і близький, бо він ґрунтується на гармонії, якої бракує людському суспільству. Саме природа стає не тільки тлом, на якому розвивається кохання Івана й Марічки, а й джерелом, яке породило це кохання. Вони

обоє розуміли природу, сприймали як живу істоту, навіть чули її подих. Любити для Марічки й Івана — значить поєднати серця, душі, думки в одне ціле, злитися зі світом природи.

Іван був дев'ятнадцятою дитиною в сім'ї Палійчуків. Уже на початку повісті автор підкреслює незвичайність свого головного героя: *«Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не «сокотилася» баба при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки, і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня»*.

У сім років він умів уже знаходити цілюще зілля, розумів, про що співають птахи, знав про арідника (злого духа), що в лісах повно лісовиків і блукає чугайстер, живе голос сокири, у скелях ховається щезник, а в річках живуть русалки. Весь світ був наповнений чудесами й казковими істотами, яких Іван *«бачив на власні очі»*.

Підрісши, Іван став гарним парубком: *«стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишну кресаню»*. Він уже господар, «ґазда»: знає, як доглядати за худобою, як зберегти овечок від злих духів.

Юнак здатний на велике почуття, щирий і відданий у коханні. Та чи пронесе протягом свого життя це почуття Іван?

Марічка на початку повісті — маленька дівчинка, що ласкою та добротою розтопила лід ворожості в серці малого Іванка. Діти потоваришували, а згодом і покохали одне одного. Дівчина мала таку ж поетичну душу, як і Іван. Усе, що вона бачила, про що чула від коханого чи від людей, виливалося в пісню.

Після загибелі Марічки Іван пішов із села. Повернувшись додому через шість років, він одружився з **Палагною,** бо «треба ж було ґаздувати». Палагна була повною протилежністю Марічки*: горда, пихата, зарозуміла, «здорова дівка з грубим голосом й воластою шиєю»*.

Олена Кульчицька. Ілюстрація до твору «Тіні забутих предків» (1929)

Сімейне життя не склалося. Та й не могло скластися у цих таких різних людей. Зрештою Палагна стає коханкою мольфара Юри. Іван, як і в дитинстві, залишається сам на сам у своєму світі, серед своїх думок і почуттів. І немає жодної людини поруч, щоб сприйняла та зрозуміла його сум та тугу.

Показуючи поступові зміни психологічного стану героя, автор змальовує втрату ним відчуття реальності. Його манили гори й поклик Марічки. Голос, у якому був «поклик кохання і муки», — це останнє, що він чув у своєму земному житті.

Майстерно й психологічно тонко описує М. Коцюбинський і жагу почуттів Палагни та Юри. Їхні стосунки чимось схожі на змагання пристрасті й гордості, втішеного самолюбства й фізіології. Образ мольфара набуває гіпертрофованих фантастичних рис. Він здатний керувати хмарами, впливає на життя та людей: *«Був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар. У своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я худоби й людини, його боялись, але потребували всі»*.

М. Коцюбинський розкриває особливості ментальності українського народу, схильність його оживлювати все навкруги себе, намагання естетизувати навколишнє. Світ повісті «Тіні забутих предків» цілком заселений істотами традиційної української міфології, які живуть поряд з людьми, втручаються в їхнє життя. Це нявки, злий арідник, щезник, лісовик, добрий чугайстер.

Довідник читача

Метафора належить до основних тропів поетичного мовлення, що побудований за принципом подібності й слугує одним із засобів посилення образності й виразності мови. Будь-яка метафора є переносно вжитим словом, що виступає засобом образної художньої характеристики.

Метафори Коцюбинського поєднують ознаки досить віддалені: рух і колір, відчутна музичність барв, зорового вираження набувають звуки, а слово стає образом. Маленький Іван ловить «химерну мелодію пісні, що вилась, тріпала крильцями і не давалась». Мороз блискає «срібним мечем, потинаючи звуки в повітрі». Іван чує, як «затоплював гори глухий гомін ріки, а з нього капав час од часу прозорий дзвін колокільця». Привертають увагу лексичні сполуки, у яких змістові ознаки слів характеризуються несумісністю, наприклад: «Кипів холодний Черемош». Такі метафори оксюморонного типу у М. Коцюбинського завжди вмотивовані за змістом та емоційно. Малий Іван «німо кричав од холодного жаху», а саме так і кричать у страшному сні. Він слухає «дзвінку тишу», яка для нього в горах справді дзвенить «хвоєю смерек», «шумом ріки», «оксамитовим гулом грому». І здається, що навіть сонце, яке «налляло золотом... долину, зазеленило трави», теж її напоює звуками.

У повісті великого значення в організації метафоричного контексту набуває принцип контрасту. Контраст барв містить у собі оцінно-психологічні моменти, пов'язані з усталеною в мові символікою: «*чорні смерекові ліси*» і «*ясна зелень царинок*» як змагання темного і світлого в житті. Так само, як і контрасти, посилюють динаміку, драматизм оповіді численні метафори, побудовані на дієсловах руху. Обличчя гір робиться «рухливим» від гри світлотіні. В уяві Івана міняються гори — вони теж рухаються, ростуть. Іван

рухається, підіймаючись угору, а в зображенні — рухаються гори, бо чим вище він підіймається, тим ширшає обрій навколо: «За плечима в Івана росли вже гори і голубіли удалині. [...] розросталось небо». Далекі гори одкривали один за одним свої верхи, вигинали хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. [...] колола землю та небо гострим шпилем Говерла, і Чорногора важким своїм тілом давила її. [...] блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом, і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть на нього, готові впасти до ніг».

Запитання і завдання

1. Поміркуйте: чи відповідають складному духовному життю і настроям героїв метафоричність зображення дійсності, відчутно рухомі, постійно мінливі картини природи?
2. Наведіть 2-3 приклади з твору, які свідчать, що після смерті Марічки Іван утратив сенс життя.
3. Проаналізуйте розмову Івана з нявкою. Чи є в ній деталі, які вказують на неминучість трагедії?
4. Як проявляється благородство Івана у ставленні до нявки?
5. Чому гине Іван? Чи був він щасливим в останні хвилини свого життя? Чи сприймається його загибель як трагедія?
6. Назвіть основні проблеми, порушені М. Коцюбинським у повісті «Тіні забутих предків». Які з них хвилюють вас найбільше? Чому? Який шлях їх розв'язання ви бачите?

Культурно-мистецький контекст

Нам треба стояти... ногами на нашій землі, головою бути в Європі, а руками обхоплювати якнайширше справи української нації.

І. Труш

Іван Труш — майстер пейзажу й портретист, мистецький критик й організатор мистецького життя в Галичині, один із найвизначніших українських митців-імпресіоністів. Його називали поетом кольору й сонця.

Іван Труш. «Трембітарі» (1905)

Прагнення змалювати культуру й побут карпатського краю, багатого традиціями й фольклором, овіяного народними легендами та переказами, спонукало художника до мандрівок Гуцульщиною. Художнику вдалося створити узагальнений, оспіваний у поетичних метафорах образ України. Найулюбленішими героями Івана Труша були трембітарі.

Незвичайний і різноманітний світ гуцульського краю, відтворений на сторінках «Тіней забутих предків» Коцюбинського, уразив геніального кінорежисера **Сергія Параджанова** (Саркіс Параджанян), який давно мріяв створити фільм про поетичну талановиту душу українського народу: *«Ми хотіли зробити фільм про вільну людину, про серце, яке хоче вирватися, звільнитися від побуту, від дрібних пристрастей і навичок... Ми відкривали для себе Карпати не як етнографічний матеріал. Любов, відчай, самотність, смерть — ось фрески з життя людини, які ми створили»*

У 1964 р. Параджанов екранізував повість. «Це було не просто свято українського мистецтва. Це було свято української душі. Підтвердження того, що Україна може стати естетичною і духовною величиною в світі», — писав Іван Дзюба про стрічку Параджанова.

Фільм став знаковим для дисидентського руху. Під час прем'єри в 1965 р. шістдесятники Іван Дзюба, Василь Стус і В'ячеслав Чорновіл виступили з різкою критикою арештів серед інтелігенції, за що зазнали гонінь з боку влади. Сам Параджанов був переслідуваний і заарештований, а після звільнення йому заборонили жити в Україні.

Кінострічка здобула всесвітнє визнання: близько 150 призів, медалей та інших нагород (39 міжнародних відзнак, 28 призів на кінофестивалях, із них — 24 гран-прі) у 21 країні. С. Параджанову надсилали свої вітання Фелліні, Антоніоні, Куросава, а польський режисер Анджей Вайда став перед Параджановим на коліна й поцілував руку, дякуючи за цей шедевр.

На Заході фільм демонструвався під назвою «Вогняні коні». У польському журналі «Ekran» (1966 р.) було видрукувано: *«Поетична повість на межі реальності й казки, дійсності й уяви, достовірності та фантазії»*.

Довідник читача

Художній образ — узагальнена картина людського життя та навколишнього світу (людина, природа, предмет, подія, явище), втілена в індивідуальну мистецьку форму творчою уявою художника.

За способом творення й сприймання розрізняють: зорові, слухові, дотикові, смакові, запахові образи.

Новела — різновид оповідання, невеликий за обсягом розповідний твір про якусь незвичайну життєву подію з напруженим сюжетом, яскраво вимальованою дією і несподіваним фіналом.

Художній метод — сукупність принципів ідейно-художнього пізнання та образного відтворення світу, спосіб осягнення дійсності засобами мистецтва.

Літературний напрям — конкретно-історичне втілення художнього методу, що проявляє себе в ідейно-естетичній спільності групи письменників у певний період.

Пейзаж (фр. *paysage* від *pays* — країна, місцевість) — один із композиційних компонентів художнього твору: опис природи, будь-якого незамкнутого простору зовнішнього світу. Існують статичні пейзажі (спокійне, врівноважене зображення природи), динамічні (під час вирування стихійних сил). Пейзажі за тематикою поділяються на: степовий, лісовий, мариністичний (опис моря), урбаністичний (опис міста), індустріальний (опис заводів, домен, шахт). Залежно від напряму, до якого належить твір, пейзажі бувають класицистичні, сентиментальні, романтичні, реалістичні, імпресіоністичні та інші.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте відтворене М. Коцюбинським світосприймання гуцулів.
2. Що дає людині зв'язок із природою? Чи кожна людина здатна по-справжньому захоплюватися її красою?
3. Хто з героїв повісті «Тіні забутих предків» відчуває найбільш органічну єдність із природою? Які прагнення породжувало усвідомлення такої єдності з навколишнім світом?
4. Перегляньте фільм С. Параджанова «Тіні забутих предків». Що справило сильніше враження — літературний твір чи його екранізація? Чи зумів режисер передати колорит Карпат і мешканців краю?
5. Літературу називають людинознавством. Що нового про людину ви дізналися з творів М. Коцюбинського?
6. Які ідеї хотів донести до читача письменник своїми творами? Наскільки близькі вони вам?
7. Випишіть 10—12 слів (фраз) із новели «Intermezzo» і повісті «Тіні забутих предків», які вважаєте важливими для осягнення їх змісту. Свій вибір аргументуйте.
8. Чи змінилися ви як читач у процесі вивчення творчості М. Коцюбинського? У чому? Якими новими знаннями й уміннями оволоділи?
9. Як вплинуло вивчене на ваше сприйняття й розуміння себе, людей, світу?
10. Над якими питаннями автор та його герої змусили вас задуматися? Озвучте два-три з них. Чи знайшли ви відповідь на свої запитання?
11. Проблемно-пошукова робота за підручником та Інтернет-ресурсами. Об'єднайтесь у групи. Прочитайте спогади про М. Коцюбинського. Порівняйте словесний опис зовнішності письменника з образотворчим портретом (М. Жук. Портрет М. Коцюбинського). Наскільки точно вдалося художникові відтворити характер М. Коцюбинського? Своє твердження обґрунтуйте.
12. Розгляньте картину представника українського імпресіонізму М. Бурачека «На Поліссі. Вечір». Якими мотивами вона співзвучна з новелою «Intermezzo»? Якби вам запропонували створити серію картин за новелою «Intermezzo», яку кольорову гаму ви використали б? Передайте словесно чи в кольорі загальний настрій новели.

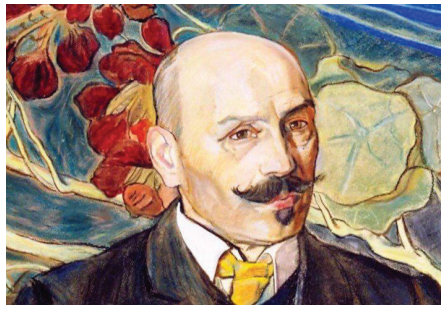

Михайло Жук. Портрет Михайла Коцюбинського (1907).

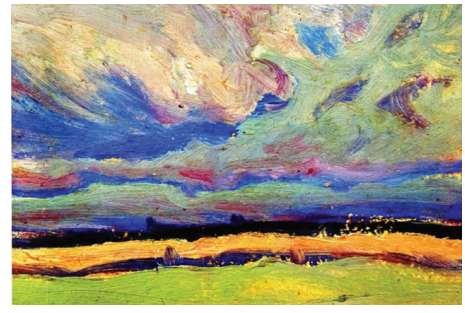

Микола Бурачек. «На Поліссі. Вечір» (1910)

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА
27 листопада 1863 — 21 березня 1942

Відбір і підшукування красивого і благородного, розкривання благородного і героїчного — це й є мистецтво як таке!
Ольга Кобилянська

Чи на вершинах, чи в долинах, —
Де б не лягла стезя твоя, —
В душі — Краса і Україна,
Як двоєдиная зоря.
Олекса Стефанович

Творчість Ольги Кобилянської є одним із безцінних надбань у скарбниці української літератури. У творах письменниці утверджуються модерністські принципи художнього освоєння дійсності: естетизм, індивідуалізм, міфологізм та фемінізм. Її герої сповнені пошуком краси та гармонії, одвічним прагненням досконалості, вони наділені характером сильної, вольової особистості з тонкою душею. Все це засвідчує європейський рівень української літератури кінця XIX — початку XX ст.

Знайомство здалеку і зблизька

Портрет. Ольга Кобилянська була брюнеткою з оксамитовими очима, мала струнку постать, яку зберегла до глибокої старості. Вирізнялася тонким смаком, цікавилася новинками моди, тому завжди вишукано одягалася.

Освіта. Ольга Кобилянська чи не все своє життя шкодувала, що не здобула повноцінної освіти, а тому намагалася замінити її відсутність читанням науково-мистецької та філософської літератури. Однак, як згодом зізнавалася, не могла повністю осягнути її зміст.

Вдача. Щоденник О. Кобилянської розкриває її як вразливу й емоційну натуру. Особистий душевний біль майбутньої письменниці став тим життєвим матеріалом, що згодом знайшов відображення в її творах. «*Межи моїми ровесницями і знакомими, котрих в мене було небагато, не було жодної, котрій я б була могла відкрити свою душу з її тайнами. Їх ідеал був мужчина і заміжжя, тут вже все кінчалося... Мені хотілось широкого образовання, і науки, і ширшої арени діяльності*», — згадувала письменниця в автобіографії.

Захоплення. Ще у дитинстві Ольга виявляла хист до музики, навчилася грати на фортеп'яно. Дівчина брала участь в аматорських виставах, любила співати, багато читала — переважно твори

німецьких і швейцарських авторів. Тому й літературну діяльність О. Кобилянська розпочинала як німецькомовна письменниця. Під впливом подруг-феміністок її творчість стала україномовною. Одним із імпульсів писати рідною мовою була закоханість Ольги в брата української громадської діячки Наталі Кобринської — Євгена Озаркевича.

Кохання та приватне життя. Найщирішим почуттям у житті письменниці стала любов до Осипа Маковея. У листах до коханого О. Кобилянська писала: «*У нас споріднені душі. Ми обоє письменники. Я б могла тобі допомагати. Корегувати твої праці. Ти пишеш, що утримуєш свою матір і тому не зможеш утримувати ще й мене. Я заробляю на життя своїм пером*». О. Маковей був одним із перших редакторів і критиків її творів. Деякий час вони навіть жили разом. Однак дослідники допускають імовірність, що О. Маковей по-справжньому не кохав О. Кобилянську, а лише захоплювався її письменницьким талантом. Тому він одружився на іншій жінці, але не був щасливим у шлюбі. Після розриву з коханим О. Кобилянська заміж не вийшла, а його листи знищила.

Єдиною розрадою в особистому житті письменниці була племінниця Галина-Олена, яка стала її прийомною донькою.

Сторінки життєпису. Народилася Ольга Юліанівна Кобилянська у містечку Ґура-Ґумора, що в Південній Буковині. Вона була четвертою дитиною в багатодітній сім'ї.

Батько Ольги, Юліан Якович Кобилянський, дрібний урядовець, належав до шляхетного роду, який походив із Наддніпрянщини.

Мати, Марія Вернер, походила зі спольщеної німецької родини. Щиро кохаючи свого чоловіка, вона вивчила українську мову, прийняла греко-католицьку віру та виховувала всіх дітей у пошані та любові до українства. Від матері Ольга успадкувала такі риси характеру як лагідність, ніжність, а також музичний дар.

Батьки привчали дітей до праці, вимагали акуратності у виконанні будь-якої роботи.

Відомо, що один із братів майбутньої письменниці — Степан — став художником, інший — Юліан — був автором підручників із латини.

Постійні переведення батька по службі примушували велику родину змінювати місця проживання в карпатському передгір'ї: Сучава, Садгора, Кимпулунг.

Початкову освіту майбутня письменниця здобула німецькою мовою, оскільки в Південній Буковині, заселеній переважно румунами, українських шкіл у ті роки не було. Батько своєчасно подбав, щоб дочка приватно вивчала й українську мову. З дитинства вона також знала ще й польську мову.

У 1891 р. родина Кобилянських переїхала на постійне проживання до Чернівців. Саме в цей час Ольга захопилася ідеями жіночої емансипації, що згодом знайшли художнє відображення у повісті «Людина» — першому україномовному творі письменниці.

О. Кобилянська писала оповідання, займалася перекладацькою роботою, вела активне громадське життя в «Товаристві руських жінок».

Повість «Царівна» (1895) принесла авторці визнання, отримала схвальні відгуки в літературній критиці, зокрема І. Франка.

У 1898 р. письменниця побувала на святкуванні 25-річного ювілею творчої діяльності І. Франка, де познайомилася з В. Стефаником.

Роком пізніше, відвідуючи Київ і Канів, О. Кобилянська налагодила приязні стосунки з письменниками М. Коцюбинським, М. Старицьким та композитором М. Лисенком. Дружба і творча співпраця зав'язалася у письменниці з Лесею Українкою.

1903 р. став для письменниці часом випробувань: захворіла мати, сім'я переживала матеріальні труднощі, виникли проблеми з власним здоров'ям.

У 1908 р. О. Кобилянська закінчила роботу над повістю «В неділю рано зілля копала...», у якій поєднала реалістичні й романтичні тенденції художньої творчості.

У 1914 р. під враженням подій Першої світової війни письменниця створює цикл антивоєнних новел.

1929 р. у її творчій діяльності ознаменувався виданням повного зібрання художніх творів.

О. Кобилянську було прийнято до Спілки письменників України і навіть встановлено пенсію, хоча вона й проживала на території Румунії.

Ольга Кобилянська та Леся Українка. Фото (1901)

На початку Другої світової війни профашистський румунський уряд намагався віддати видатну письменницю під трибунал, але 21 березня 1942 р. після тяжкої хвороби вона померла. Поховали О. Кобилянську в Чернівцях.

У Чернівцях створено Літературно-меморіальний музей О. Кобилянської, що знаходиться у будинку, де вона проживала з 1925 р. до своїх останніх днів.

У 2006 р. було засновано щорічну літературно-мистецьку премію імені О. Кобилянської, що присуджується за найкращий літературний твір і наукові праці щодо питань гендерної політики в державі.

Запитання і завдання

1. Що вас зацікавило в особі письменниці? Які риси її вдачі імпонують найбільше? Чим? Обговоріть це питання в класі.
2. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника і розповіді вчителя? Чи отримали ви відповіді на них?
3. Підготуйте і презентуйте перед однокласниками й однокласницями усний журнал «Цікаві факти з життя Ольги Кобилянської».
4. Що вам відомо із уроків зарубіжної літератури та предметів естетичного циклу про неоромантизм як європейський мистецько-художній напрям?

Довідник читача

Неоромантизм (від грецьк. νέος — молодий, новий і фр. *romantisme*) — стильова течія модернізму, що визначилася на межі 1880—90-х рр. у берлінському мистецькому середовищі. Неоромантизм передбачав оригінальну модифікацію романтичного типу творчості.

Основні ознаки неоромантизму: змалювання яскравої, неповторної індивідуальності, яка вирізняється з маси і протистоїть злу; герої характеризуються внутрішнім аристократизмом, бажанням жити за критеріями ідеалу; головна увага зосереджується на відтворенні духовного світу людини, а не суспільно-соціальних подій; використання умовних, фантастичних образів, ситуацій та сюжетів; символічний зміст образів та ситуацій, відмова від їх типізації.

Читацькі діалоги

Романтизм як мистецький напрям кінця XVIII — початку XIX ст. генетично пов'язаний зі стильовою течією модернізму, що отримала назву «неоромантизм», оскільки порив особистості до ідеального, виняткового є спільним у розумінні романтизму і неоромантизму.

Неоромантики, як і представники романтизму, возвеличували подвиг особистості, оспівували мужність, відтворювали романтику пригод, часто обираючи тлом для своїх сюжетів екзотичні країни. Для неоромантизму характерні пошуки ідеалу в повсякденній дійсності, «відкриття» героя у звичайній людині. Неоромантики віддавали пріоритет чуттєвій сфері людини, емоційно-інтуїтивному пізнанню, відтворювали потаємні прагнення душі. Неоромантичний герой — сильна особистість, якій притаманні риси «надлюдини»; іноді це вигнанець, що протистоїть суспільній більшості, шукач романтики та пригод. Сюжет неоромантичного твору напружений, із елементами небезпеки, боротьби з таємничими або надприродними подіями.

Неоромантичні тенденції знайшли відображення у творчості письменників зарубіжної та української літератури, зокрема Р. Кіплінга, Г. Ібсена, Кнута Гамсуна, Джека Лондона, М. Гумільова, представників угруповання «Молодої Польщі», повістях «Людина», «Царівна» та новелістиці О. Кобилянської, поетичній збірці «Зів'яле листя», поемі «Мойсей» І. Франка, поезіях М. Вороного та Олександра Олеся.

Запитання і завдання

1. Проведіть роботу в одній із груп (на вибір), що передбачає дослідження характерних ознак романтизму та неоромантизму. На основі результатів власного пошуку та презентації іншої групи узагальніть інформацію та визначте спільні й відмінні ознаки цих художніх напрямів.
2. Назвіть стильові особливості неоромантизму в художніх творах, вивчених у курсі зарубіжної літератури.

Художній світ прози Ольги Кобилянської

У її творах тонкі обрисування людської психіки, глибокий аналіз і знання людської душі.
Г. Хоткевич, письменник

Ольга Кобилянська та епоха модернізму. Українська література кінця XIX — початку XX ст. перебувала під впливом західноєвропейських літературних тенденцій, однак тривалий час вітчизняне літературознавство намагалося не акцентувати на їх яскравому виявленні у творчості О. Кобилянської. Письменницю особливо цікавили філософські праці Ф. Ніцше, імпонувало його розуміння ідеально-абстрактної, романтичної надлюдини, яка намагається чинити опір обставинам буття й утверджує себе всупереч цим обставинам.

Літературний критик С. Єфремов вважав, що О. Кобилянська з усіх українських письменників початку XX ст. найближча до модерністських європейських напрямів. Герої О. Кобилянської — це «аристократи духа», вони хочуть вживити в собі ідеал «надлюдини». О. Кобилянська, пояснюючи свою світоглядну позицію, у листах до О. Маковея писала: «*Відбір і підшукування красивого і благородного, розкривання благородного і героїчного — це й є мистецтво як таке*».

Для О. Кобилянської розуміння модернізму як художнього напряму передовсім пов'язувалося з поняттям фемінізму. На формування емансипованих поглядів письменниці мали вплив декілька прогресивних жінок, які здобули європейську освіту та виявляли радикальні переконання щодо ролі жінки в суспільстві. Серед них були Софія Окуневська-Морачевська — доктор медицини Цюріхського університету, яка першою в Австро-Угорській монархії здобула медичну освіту, художниця Августа Кохановська та Наталя Кобринська — письменниця, організатор жіночого руху в Західній Україні.

На зборах Товариства руських жінок на Буковині в 1894 р. О. Кобилянська виступила з промовою «Дещо про ідею жіночого руху». Письменниця відстоювала ставлення до жінки як до особистості, що має право «індивідуальної свободи, поваги людської і справедливості». Розповідаючи про важке життя жінки на Буковині, вона закликала жінок боротися за свою людську гідність, вказувала на їхнє право здобувати освіту, бути здатними працювати за покликанням. Захоплення письменниці жіночим рухом було недовготривалим, однак і в подальшій творчості їй не вдалося позбутися феміністичної ідеології.

Творчий доробок. Твори О. Кобилянської раннього періоду (1880–1887) — це написані німецькою мовою вірші, оповідання «Гортенза, або Картина з життя однієї дівчини», «Доля чи воля?», «Видиво», «Людина з народу» та повість «Вона вийшла заміж» (у другій редакції — «Людина»).

Переїхавши до м. Чернівці у 1891 р., О. Кобилянська пише україномовні повісті та оповідання «Він і вона», «Царівна», «Що я любив», «Ніоба», «Некультурна», «Природа», «Земля», «У неділю рано зілля копала...», «Через кладку», «За ситуаціями», «Апостол черні», у яких виявляється неоромантично-символістська естетика модернізму.

Сповідуючи філософію Ф. Ніцше, письменниця зображувала людину як неповторну особистість — мислячу, горду, відважну, здатну творити добро, відстоювати право на щастя. Для О. Кобилянської такою особистістю є жінка. У її творах зображено жінку з повноцінним особистісним світовідчуттям, із багатим внутрішнім світом, наділену відкритим розумом, щирим серцем, волею та правом на щастя. Неоромантичний ідеал утілено в жіночих образах повістей О. Кобилянської «Людина» (1892), «Царівна» (1895), музичних новел «Impromptu phantasie» (1894) та «Valse melancolique» (1894).

У повісті «Земля» (1901) висвітлено проблеми взаємин батьків і дітей, злочину й кари, людини і землі. У творі на прикладі родини Федорчуків художньо інтерпретовано вічний мотив братовбивства. Повість вирізняється художньою довершеністю, глибоким психологізмом і символізмом у розкритті образів.

Повість «У неділю рано зілля копала...» (1908) — одна із найвидатніших у творчій спадщині письменниці. В основу твору покладено мотив романтичної пісні-балади «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці».

У творчості письменниці періоду з 1915–1923 рр. домінують мотиви трагічної безвиході, страждання особистості, її душевного болю, обумовлені зокрема й подіями Першої світової війни.

Отже, творчий доробок О. Кобилянської — це новизна проблематики, глибокий психологізм, музичність художньої оповіді.

Запитання і завдання

1. Прослідкуйте вплив філософських концепцій рубежу віків на формування творчої індивідуальності О. Кобилянської.
2. Чому феміністична проблема стала актуальною в неоромантичній творчості авторки?
3. Підготуйте повідомлення на тему: «Ольга Кобилянська і західноєвропейська література».
4. У чому виявляється новаторство творчості письменниці?

Культурно-мистецький контекст

Яскравим представником неоромантизму в українському живописі є Олександр Мурашко.

Картина О. Мурашка *«Портрет дівчини у червоному капелюсі»* (1902–1903) — ідеалізація позитивного, возвеличення жіночої краси засобами живопису. Червоний колір на полотні передає всепереможну життєствердну енергію.

Поетика неоромантизму яскраво виражена у творчому доробку композитора Миколи Лисенка. Так, у камерній «опері-хвилинці» «Ноктюрн» виразним є художнє відтворення неоромантичної концепції двох світів — ідеального й реального, мрій та буденності. Перед слухачем постають барвисто-картинні музичні образи «пісні ночі», що переносять у чисті таїни дитинства та юності.

Олександр Мурашко. «Портрет дівчини у червоному капелюсі» (1903)

Запитання і завдання

1. Підготуйте презентацію репродукцій картин художників-неоромантиків. Охарактеризуйте один із їхніх творів у контексті естетики неоромантизму.
2. Прослухайте «Ноктюрн» М. Лисенка та назвіть його неоромантичні ознаки.

Довідник читача

Експромт (від лат. expro(m)tus — готовий) — вчинок, вислів, твір без попередньої підготовки.

Музичний експромт — лірична п'єса для фортепіано або скрипки, створена як імпровізація.

Польський композитор Ф. Шопен написав чотири музичні п'єси в жанрі експромту. Його попередником був австрійський композитор Ф. Шуберт, якого і вважають основоположником музичних експромтів.

Літературний експромт — прозовий або віршований твір, створений миттєво, без попереднього обдумування.

Ліризм і музичність художнього нарису «Impromtu phantasie»

Схожість неоднакових за соціальним і професійним статусом дійових осіб написаних у різний час творів О. Кобилянської у музичних чуттях, відчуттях, поглядах на довколишнє... у сприйнятті музики наводить на думку, що за її героями стояла одна людина, вони мали спільного прототипа і тим прототипом була вона сама...

О. Мацяк, дослідниця творчості О. Кобилянської

Специфічною рисою художнього мислення О. Кобилянської є музичні асоціації, через які вона розкриває емоційно-чуттєвий світ персонажа. Особливо яскраво це виражено в ***новелах «Impromptu phantasie»*** та ***«Valse melancolique»,*** у яких музика є суголосною душевному стану героїв.

Музика відігравала важливу роль у житті письменниці. Музикально обдарованою була вся родина Кобилянських. Сама вона

ще замолоду співала в хорі, вокальному дуеті, виконувала українські, російські, німецькі пісні та романси, а також грала на різних музичних інструментах — фортепіано, дримбі та цитрі. Серед уподобань О. Кобилянської були композиції Ф. Шопена, Ф. Ліста, Р. Шумана, Л. ван Бетховена, Ф. Мендельсона, В. Моцарта, Й. Брамса, М. Лисенка, однак відсутність належної музичної освіти не дозволяла їй виконувати твори улюблених композиторів.

Музика яскраво позначилася на сприйнятті письменницею світу. Це мистецтво приносило їй моральне та естетичне задоволення, підбадьорювало у хвилини розпачу та зневіри, надихало на творчість. О. Кобилянська чутливо сприймала і майстерно вводила у свої художні твори тему музики. Нереалізований повною мірою музичний потенціал письменниці сприяв створенню сповнених музикою новел, художніх образів, народжених взаємодією словесного й музичного мистецтва. Персонажі деяких творів трактуються письменницею у їх музичному самовираженні. Сприйняття особистістю музики — одна із основних тем у творчості О. Кобилянської.

Назва художнього нарису «Impromtu phantasie» (1894) викликає асоціацію з однойменним експромтом Ф. Шопена — улюбленого композитора письменниці. Нарис має структуру сонатної форми: експозиція, розкриття теми, реприза (повторення одного з розділів). У творі прослідковуються основні особливості сонати — розвиток, повторюваність, контраст. Відтворення сонатної музичної форми відбувається шляхом ускладнення побудови літературного тексту елементами музичного твору.

На думку дослідників, слово «impromtu» у назві твору свідчить про спонтанну реалізацію письменницею художнього задуму, а «phantasie» — це та вільна музична форма, завдяки якій вона зуміла виразити свій характер. Підзаголовок — нарис — вказує на особливості твору, як такого, що позбавлений чіткої, завершеної форми. Аналогії між однойменними творами Ф. Шопена та О. Кобилянської виявляються також і в однаковій кількості композиційних частин, градації фраз і циклічності фразування.

В основу ***композиції*** покладено типовий для сонатної форми контраст двох тем: зображення тонкої пристрасної натури в експозиції та відтворення нереалізованих можливостей головної героїні в репризі.

Наскрізні теми твору розгортаються в експозиції. ***Лейтмотивом експозиції*** нарису є «торжественні, поважні звуки дзвонів», що загалом налаштовує читача на відповідне сприйняття інших образів. Так, розвиток характеру героїні показано через сприйняття нею музики. Образ дзвонів передає її дитяче відчуття: *«Вслухувалась у дзвоніння якогось стародавнього історичного монастиря, — вслухувалась і плакала, доки з утоми не ослабала»*.

Перехід від стриманого, ліричного вступу до напруженого розвитку теми з її багатством емоційних тонів також відбувається за законами форми сонати. Виконання етюду Ф. Шопена «Impromtu phantasie» «переїжджим стройником фортеп'ян» у часи дитинства героїні та згодом, коли вона «виросла... була розумна, дотепна, незвичайно багата натура», спричиняє сильний емоційний вплив на неї, що виявляється у лейтмотиві образу сліз: *«Я ніколи, ніколи не могла «Impromtu phantasie» сама грати! Але коли чую її, як другі грають, то душа моя наповняється слізьми. Що се такого?»*

Короткі абзаци з мінімальною кількістю речень створюють візуальний ефект акордів, імітують гру на фортепіано. Письменниця звертає особливу увагу на техніку виконання етюду: *«Почав грати. Зразу недбало, немовби бавився, і одною рукою, більще «piano». Тони звучали, немов здавлений, пристрастний сміх, так, немов сміх жіночий, одначе не сміх щасливий... Опісля — обидвома руками. І тепер розляглись тони пориваючої, неописаної, якоїсь немов морозячої краси... Те, що грав, була пристрасть, як грав — зраджувало його як людину...».*

Головна героїня твору уособлює поетичну й емоційну натуру, яку вразив «Impromptu phantasie» Ф. Шопена. Вона — особистість *«ніжна, вразлива мов мімоза, з сумовитими очима»*, яка водночас *«бувала пристрасною, глибоко зворушеною істотою, що пригадує молодих арабських коней»*.

Опис виконання шопенівського етюду пробуджує у читача емоції, викликає враження від опису мелодії, дозволяє зрозуміти душевний стан героїні*: «Зразу стало їй холодно, а опісля — сама не знала, як се прийшло, — почала плакати. Тихо, але цілою душею»*.

Запитання і завдання

1. Які емоції викликав у вас нарис О. Кобилянської «Impromtu phantasie»?
2. Прослухайте композицію Ф. Шопена «Impromtu phantasie». Передайте свої враження. Охарактеризуйте сприйняття цієї композиції головною героїнею твору О. Кобилянської. Чим схожі, а чим відмінні ваші враження?
3. Розкрийте образ головної героїні нарису. У чому виявляється краса її душі?
4. Чому «Impromtu phantasie» є автобіографічним твором? Відповідь обґрунтуйте відомими вам фактами з життя О. Кобилянської, зверніться до щоденників, епістолярної спадщини письменниці.
5. Як феміністичні переконання О. Кобилянської позначилися на образі головної героїні?
6. Які морально-етичні проблеми життя інтелігенції актуалізовано у творі?
7. Доведіть, що нарис «Impromtu phantasie» О. Кобилянської є неоромантичним твором.
8. Визначте жанрові особливості художнього нарису. Порівняйте цей жанр з іншими малими жанрами прози.

Культурно-мистецький контекст

Польський композитор Фрідерік Шопен збагатив західноєвропейську музику слов'янськими мотивами та колоритом, розробив лаконічні музичні форми.

Він є автором музичних творів різного жанру — етюдів, прелюдій, скерцо, ноктюрнів, балад, музичних експромтів, рондо, вальсів, мазурок і полонезів.

Музика Ф. Шопена була внутрішньо близькою для багатьох модерністів. Зокрема, душевну спорідненість із творами митця відчувала й О. Кобилянська. До музики Ф. Шопена вона звертається у повісті «Людина», романі «Апостол черні». Музичні новели «Valse melancolique» та «Impromtu phantasie» письменниця називає аналогічно до творів польського композитора.

У центрі Києва встановлено пам'ятник Ф. Шопену у вигляді білого роялю з червоними квітами — кольорів прапора Польщі.

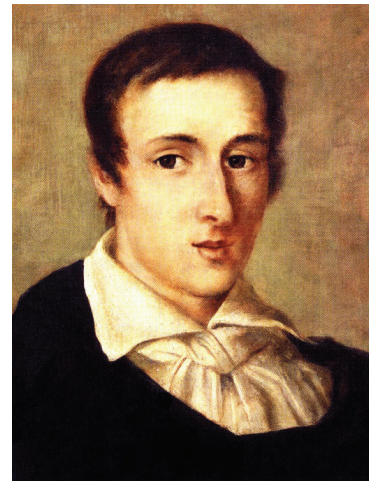

Фрідерік Франсуа Шопен (1810–1849) — польський композитор та піаніст

Новела «Valse melancolique» — «музично-пластична поема в прозі» (Леся Українка)

Новела О. Кобилянської ***«Valse melancolique»*** була опублікована у 1898 р. в «Літературно-науковому віснику», хоча її німецькомовний варіант написано чотирма роками раніше.

Сюжет. «Valse melancolique» — історія життя трьох талановитих дівчат — вчительки Марти, художниці Ганни та піаністки Софії, світовідчуття та життєва позиція яких не відповідали тогочасним уявленням про роль жінки в суспільстві.

Тема. Основною темою новели «Valse melancolique» є художнє зображення долі талановитої жінки, яка присвятила своє життя служінню мистецтву.

Зміст новели розкривається через художнє відтворення думок і почуттів жінок-естеток. Героїні твору — сильні, вольові, самодостатні, горді та незалежні жінки, які прагнули утвердитися в патріархальному світі. Вони не боялися залишитися незаміжніми, а особисте щастя вбачали у мистецьких пошуках. У цих жінок різний характер, але об'єднує їх здатність до милування красою, прагнення до гармонії життя, фізичної та духовної досконалості.

Починається твір сповіддю Марти. Її емоційна оповідь вводить читача у світ музики, з яким асоціюється постать Софії. Дві подруги — Марта та Ганна — мали схожі погляди на життя, мешкали

разом. Після підвищення орендодавцем оплати за квартиру, дівчата були змушені шукати третю співмешканку, якою стала піаністка Софія. Знайомство з дівчиною відбувається опосередковано — служниця повідомляє про неї, акцентуючи увагу на деталях її гардеробу, зокрема подертих рукавичках та гудзику від пальта, що тримається на одній нитці. Згодом перше упереджене враження про нову співмешканку кардинально змінюється після зворушливого виконання нею етюду Ф. Шопена. Дівчата розуміють, що Софія — глибока особистість, яка має вразливу душу і талант до музики.

Долі дівчат складаються по-різному. Марта виходить заміж і стає дбайливою матір'ю. Ганна виїздить до Риму, де знайомиться з чоловіком, зв'язок із яким не скріплюється справжніми почуттями та швидко розривається. Батька своєї дитини вона покидає, сином опікується сама. Найтрагічнішою виявилася доля Софії. Вона не мала можливості сповна реалізувати свій талант, оскільки не зуміла покрити великі видатки, потрібні для здобуття музичної освіти у Відні. Смерть матері, відмова рідного дядька у допомозі завдали дівчині великого душевного болю. Звук розірваної струни фортепіано став останнім акордом для змученого серця.

У літературній критиці були неоднозначні судження щодо розуміння ідейно-художнього змісту новели О. Кобилянської «Valse melancolique». Так, письменник О. Маковей сприйняв твір як позитивістський портрет трьох жінок — «простодушної», «зламаної» і «відважної». У радянські часи акцент робився на прагненні жінок-інтелігенток стати на шлях духовного розвитку, що на рубежі віків було недопустимим явищем. Сучасна дослідниця Т. Гундорова позиціонує цей твір лише як «жіночий духовний роман».

За ***жанром*** «Valse melancolique» — «музична новела». Основними засобами розкриття психології персонажів є музичні образи та музичні переживання. Використовуючи неоромантичні засоби, О. Кобилянська створює образ естетки — творчої, духовно багатої особистості.

Письменниця першою в українській літературі зобразила європейський тип жінки-інтелігентки, яка є аристократкою духу, має високу життєву мету, прагне до власного вдосконалення, сповідує світові культурні цінності.

Новела «Valse melancolique» значною мірою має автобіографічний характер. О. Кобилянська порівнювала своє життя із життям однієї з героїнь твору, а саме Софії Дорошенко.

Художні образи. Софія — творчо обдарована особистість, лірична й емоційна. Зазнавши нещасливого кохання, дівчина шукає розради у мистецтві. Саме мистецтво стає для неї засобом саморозкриття, джерелом відновлення духовних сил.

Марта — втілення любові. Вона стримана, терпляча, жіночна, «ладна обійняти весь світ».

Ганна — емоційна, нестримна, вибухова, непостійна. Однак натуру мала чисту, без фальшу. Її гарячковість швидко змінювалась добротою та чуйністю. Вона талановита і живе своїм ремеслом, не переймається суспільною думкою про себе.

Отже, жінки у творах О. Кобилянської — сильні інтелектуально, психологічно, морально, а також надзвичайно емоційні й чуттєві. Такий неоромантичний ідеал вольової й незалежної особистості — важлива прикмета світовідчуття та художньої манери письменниці. Персонажі наділені характером сильної, небуденної особистості, психологічно витончені, що спонукає читача до пошуку в повсякденному житті гармонії, краси та досконалості.

Запитання і завдання

1. Поділіться своїми враженнями від новели «Valse melancolique».
2. Визначте головну думку твору. Як авторка поєднує тему жіночої емансипації та тему мистецтва?
3. Чому естетизм є життєвим кредо Софії та Ганни? Обґрунтуйте свою думку, враховуючи неоромантичні особливості зображення письменницею героїнь.
4. Прослухайте етюд Ф. Шопена «Valse melancolique». Які емоції викликала у вас музика? А якими були враження Ганни та Марти після виконання цієї музичної композиції Софією?
5. Прослідкуйте еволюцію життєвої позиції Марти. Дайте коротку характеристику її основних етапів.
6. Поміркуйте, чому Леся Українка визначила жанр «Valse melancolique» як музично-пластичну поему в прозі. Прокоментуйте думку письменниці.
7. Які ознаки неоромантичної стильової течії знайшли яскраве вираження у творах О. Кобилянської?
8. Визначте ключові слова для характеристики О. Кобилянської як особистості та письменниці.
9. Назвіть декілька слів (фраз) із вивчених творів, що вважаєте важливими для осягнення їх змісту. Свій вибір аргументуйте.
10. Чи вплинуло вивчене на ваше сприйняття й розуміння себе, людей, світу? Над якими питаннями ви замислилися, читаючи твори О. Кобилянської? Чи знайшли відповідь на них?
11. Напишіть творчу роботу на тему: «Неоромантичний ідеал талановитої особистості» в новелі «Valse melancolique» О. Кобилянської».

Культурно-мистецький контекст

В атмосфері естетичних ідеалів модернізму формувався талант українського художника Олекси Новаківського (1872-1935).

Його творчість характеризується багатством ознак мистецтва модернізму: монументальністю зображення, виразністю ліній, багатозначністю символів, яскравою колористикою.

Особливістю творчої манери О. Новаківського, що споріднює його з символізмом, є міфологізація реальності. Художник перевтілював дійсність в ідеальні образи, які черпав із української народної міфології («Дзвінка», «Русалка»), з грецького епосу («Леда»), з біблейської історії

(«Мойсей», «Мати Милосердя», «Благовіщення», «Українська Мадонна»).

Символічного звучання в інтерпретації О. Новаківського набувають соковиті, наповнені світлом і барвами життя мотиви квітів, фруктів та овочів («Багатство України», «Хризантеми», «Азалія», «Квіти», «Натюрморт» та інші).

Палітра його полотен настільки багата й насичена дзвінкими кольоровими сполученнями, що живопис мимоволі асоціюється з музикою.

«*В кожному своєму творові,* — наголошував сам художник, — *стараюся шукати музики... Під час малювання чую цілі симфонії. Тоді хотів би я віддати свої візії в милозвучних гамах, чистих тонах, в глибокім акорді*». «Музикальність» творів О. Новаківського була тією визначальною рисою, що викликала визнання і захоплення його сучасників. Поет М. Вороний, відвідавши в 1926 р. майстерню художника у Львові, так описував свої враження: «*Новаківського не можна оглядати, його треба слухати... Його динамічні фарби, насичені пристрасною музикою, дзвонять, гойдаються потужними акордами... Він передусім маляр-симфоніст і творить образи-символи...*»

На полотні «Музика. Портрет дружини» (1929) художник зобразив свою дружину Анну-Марію, яка була для нього музою і стала персонажем багатьох його полотен. В образі коханої дружини митець відтворив ідеал жінки як втілення душевної краси, моральної чистоти та ніжності почуттів, красу материнства.

О. Новаківському вдалося створити особливий тип портрета, що вирізняється глибокою психологічною характеристикою людини, змістовністю символіки деталей і пейзажного тла, характером освітлення.

Олекса Новаківський. «Музика квітів. Каштани і бузок» (1916)

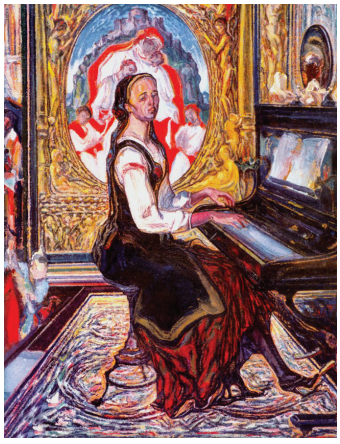

Олекса Новаківський. «Музика. Портрет дружини» (1929)

Запитання і завдання

1. Яке враження справили на вас твори О. Новаківського? Чим саме вони вам імпонують?
2. Підготуйте і проведіть віртуальну екскурсію до музею О. Новаківського у Львові. Попросіть однокласників і однокласниць висловити враження від такої екскурсії.
4. Чому живопис художника асоціюється з музикою? Порівняйте, якими засобами передає ставлення до музики О. Новаківський у творах живопису й О. Кобилянська у своїх «музичних новелах». Чи досягають митці поставленої мети?

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК
14 травня 1871 — 07 грудня 1936

Я писав тому, щоб струни душі нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоб з того вийшла музика Бетховена.

Василь Стефаник

Його новели — як найкращі народні пісні, в яких нема риторики, ані сентиментальності, а тільки наочне, голе, просте, не підфарбоване життя, дуже часто сумна дійсність, але оздоблена золотом найправдивішої поезії.

Іван Франко

Василь Стефаник — прозаїк світового рівня. Його творчість — одне з найвищих досягнень української літератури кінця XIX — початку XX ст., що стрімко розширювала естетичні обрії українського письменства, утверджувала нові стильові напрями.

В. Стефаник увійшов в історію світової літератури як неперевершений майстер психологічної новели. Його називали «володарем дум селянських» і «поетом мужицької розпуки» за глибоке знання селянської душі й суворої правди життя. Оригінальність творчої манери письменника виявлялася в глибокому розкритті внутрішнього світу особистості, динамізмі відтворення її переживань, лаконізмі, глибокому підтексті, широкій асоціативності мови художнього твору.

Знайомство здалеку і зблизька

Портрет. *«Гарна класична будова тіла, приємні риси обличчя та благородні рухи творили з нього непересічний тип чоловічої краси. Був незрівнянним психологом. Інтуїція, якою володів, давала змогу йому відкривати найпотаємніші думки й бажання свого співбесідника, вбирав у слова те, що інші лише відчували, але назвати того не могли. Коли говорив, всміхався якоюсь дивною усмішкою: то дивиться з-під брів, то в очі глядів, ніби зазирав у душу. А як оповідав про щось гірке, то чоло морщив і хмурився; тоді здавалося, що от-от з буйної чуприни вилетить іскра і запалить світ»* **(В. Костащук**, літературознавець**).**

Письменник значну увагу приділяв зовнішності, тому завжди мав елегантний вигляд, одягався в найкращих кравців.

Майстерно відтворити не лише зовнішність В. Стефаника, а і його внутрішній світ вдалося українському художнику-портретисту

М. Жуку. Митець створив гравюру на дереві (ксилографію) «Василь Стефаник» (1926). Це погрудне зображення, виконане в графічній техніці. Робота характеризується виразністю форми і глибоким психологізмом.

Михайло Жук. «Портрет Василя Стефаника» (1920)

Родина. В. Стефаник народився в сім'ї багатих селян.

Батько майбутнього письменника, Семен Стефаник, походив із запорізьких козаків. Він був працьовитим, але мав непростий характер. Мати, Оксана Кейван, була доброю жінкою, невтомною трудівницею, тому й дітей виховувала в любові до праці. В. Стефаник був дуже відданий матері все життя.

У дитинстві хлопець допомагав родині по господарству, працював у полі, пас овець... Батько хотів, щоб син був освіченою людиною, тому й оплатив його навчання в одному з найвідоміших навчальних закладів Європи — Ягелонському (нині Краківському) університеті, де В. Стефаник здобував медичну освіту. Однак робота лікаря майбутньому письменнику не лежала до душі, тому він полишив навчання, переїхав до Відня та зайнявся літературною діяльністю. Батько не схвалював вибір сина і відмовив йому в матеріальній підтримці. Натомість мати завжди знаходила можливість допомогти синові.

Після смерті матері батько В. Стефаника вдруге одружився і спілкування батька з сином припинилося.

Захоплення. Допитливий розум майбутнього письменника вбирав народні пісні, казки, легенди, звичаї та обряди, деталі селянського побуту Покуття. Юнак захоплювався творчістю Г. Квітки-Основ'яненка, Панаса Мирного, Марка Вовчка, Т. Шевченка.

Громадсько-політична діяльність. У період навчання в Коломийській польській чоловічій гімназії юнак прилучився до просвітительської роботи, виявляв інтерес до революційно-демократичних ідей, цікавився політичною літературою. В. Стефаник став одним зі співорганізаторів таємного гуртка, що пропагував прогресивні політичні погляди. За нелегальну громадсько-культурну роботу його було виключено з гімназії.

Згодом, навчаючись у Дрогобицькій гімназії, він також брав активну участь у громадському житті, був членом таємного гуртка молоді. Заприятелював з І. Франком, із яким потім підтримував дружні стосунки.

В. Стефаник відстоював ідею державної незалежної України, тому щиро вітав утворення УНР як волевиявлення українського народу. 17 листопада 1917 р. на вічі у м. Снятині він оптимістич-

но зазначав, що в Україні «*в найбільшій величі встає новий світ. Звідти йде до нас світло для нашого розвою*».

Письменник виступав проти намагань польських шовіністичних кіл загарбати Галичину, тому в січні 1919 р. очолив делегацію для участі в заходах із нагоди проголошення Злуки всіх українських земель.

Приватне життя. В. Стефаник часто відвідував с. Торговиця, де жив його товариш і письменник Лесь Мартович. Відпочиваючи у цьому селі, влітку він полюбляв милуватися карпатськими краєвидами, а взимку — зустрічатися з селянами. Вони йшли до нього як до парламентаря від Галичини в Австрійському парламенті та як до людини, яка з розумінням ставилася до їхніх проблем.

У 1904 р. письменник одружився з Ольгою Гаморак і проживав у с. Стецеві. Через 10 років його дружина померла.

Ольга Гаморак — дружина письменника. Фото

У побуті В. Стефаник був вимогливим і до себе, і до рідних. Зазвичай сім'я обідала о першій годині дня, і якщо хтось запізнювався на вечерю, то кухарка не мала права подавати їжу.

Письменник був дуже акуратним, любив чистоту й порядок у всьому. Його оселя вражала комфортом. І донині в будинку-музеї В. Стефаника збереглися меблі, що були ще за його життя.

Письменник мав трьох синів. Найстарший син — Семен — тривалий час був головою Львівського облвиконкому, працював директором музею І. Франка у Львові. Середульший — Кирило — був директором музею В. Стефаника. Наймолодший син — Юрій — у 1944 р. емігрував до Канади. Правнуки письменника й донині приїздять до прадідівської оселі, підтримують її, доглядають за сімейним садом.

Сторінки життєпису. Василь Семенович Стефаник народився 14 травня 1871 р. в с. Русів, нині Снятинського району Івано-Франківської області.

Три роки він відвідував школу в рідному селі, а згодом навчався у м. Снятині, де часто відчував зневагу від учителів і дітей багатіїв. Таке ж неприязне ставлення переслідувало майбутнього письменника і в Коломийській гімназії, до якої він вступив у 1883 р.

У цей період В. Стефаник брав активну участь у громадському радикальному русі, публікував статті у львівському журналі «Народ». Така діяльність стала приводом для виключення його із гімназії, тому юнакові довелося завершувати освіту в Дрогобичі.

У 1892 р. В. Стефаник розпочав навчання на медичному факультеті Краківського університету. Там він написав свої перші художні твори, а з 1897 р. його новели друкуються у чернівець-

кій газеті «Праця», львівському журналі «Літературно-науковий вісник». Згодом виходять збірки новел «Синя книжечка» (1899), «Камінний хрест» (1900), «Дорога» (1901). Твори В. Стефаника прихильно сприймалися читачами, позитивно оцінювалися критикою, їх перекладали німецькою, польською, російською мовами.

У 1903 р. письменник побував на Наддніпрянщині. Відвідав Київ і Канів, де вклонився могилі Т. Шевченка.

На відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві В. Стефаник познайомився з письменниками М. Старицьким, Б. Грінченком, Панасом Мирним, М. Коцюбинським, Г. Хоткевичем, В. Самійленком, Х. Алчевською, М. Вороним.

У 1908 р. селяни обрали В. Стефаника депутатом Віденського парламенту.

Важким для письменника був 1914 р. — померла дружина, розпочалася перша світова війна. У ті роки В. Стефаник жив у селі Русів, а деякий час — у Відні. Письменник уважно стежив за наростанням національно-визвольного руху в Україні, покладав великі сподівання на розбудову української державності. В. Стефаник входив до складу урядової делегації Західно-Української Народної Республіки, яка в січні 1919 р. прибула до Києва з нагоди об'єднання ЗУНР й УНР.

У 1926–1927 рр. широко святкувалося 30-річчя літературної діяльності В. Стефаника. Виступаючи у Львові на своєму ювілейному вечорі, письменник відзначив, що в новелах він показав безрадісне життя рідного народу, «страшне» в ньому, передав свої болі, писав, «горіючи, і кров зі сльозами мішалася».

Останні роки життя В. Стефаника були затьмарені тяжкими хворобами, а 7 грудня 1936 р. його серце зупинилося назавжди.

Ім'я Василя Стефаника присвоєно Прикарпатському національному університету, Національній бібліотеці у Львові, бібліотеці у Києві, вулицям у Львові, Тернополі, Коломиї, Стрию та Снятині. Премія імені Василя Стефаника присуджується за видатні досягнення в галузі української художньої літератури, мистецтва, архітектури та журналістики.

Запитання і завдання

1. Що цікавого ви дізналися про письменника Василя Стефаника?
2. Які риси його вдачі вам імпонують? Чому? Обговоріть це питання в групах із однокласниками й однокласницями.
3. Чи змінилося ваше уявлення про митця після ознайомлення з його життєвим шляхом? Які грані його особистості для вас відкрилися?
4. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника і розповіді вчителя? Чи отримали ви відповіді на них?
5. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти з життя Василя Стефаника» й оприлюдніть його перед однокласниками та однокласницями.

Довідник читача

Експресіонізм *(*від фр. *expression* — вираження*)* — мистецький напрям, який виник на межі XIX — XX ст. у європейському живописі, а згодом — у літературі та музиці. У творах цього напряму митець намагається насамперед виразити власне глибоко особистісне, емоційне, пристрасне ставлення до того, що він зображує. На відміну від *імпресіонізму,* який був «мистецтвом враження» автора від постійних змін навколишньої дійсності, *експресіонізм* — це художній метод, що ґрунтується на концепції *вираження* авторського ставлення до життя.

Експресіоністська образність притаманна творам В. Стефаника, В. Винниченка та іншим.

Ознаки експресіонізму: яскравість і нервова гострота художнього образу; відтворення особистих переживань під впливом настрою; зображення характерів простих людей; пошуки джерел людського зла; проблема вини і кари; рівнозначність категорій прекрасного і потворного; ескізність, фрагментарність, гіперболізація зображеного; символічні образи, підтекст; монолог як ефективний засіб передачі душевних переживань героя.

Художній світ прози Василя Стефаника

Талановитий новеліст «прищепив експресіонізм на український ґрунт, втілив його в українську народну тематику, до того ж надихав його чаром української природи та фольклору.

О. Черненко, дослідниця творчості В. Стефаника

Василь Стефаник та епоха модернізму. В автобіографії В. Стефаник зазначав, що, навчаючись у Краківському університеті, «черпав широкий європеїзм», був знайомий з письменниками-модерністами, які входили до угруповання «Молода Польща». Такі обставини диктували необхідність пошуків власного стилю. Так, в одному з листів молодий автор писав: *«Я маю раз вийти з лісу різних напрямів літературних, котрі мене тепер на роздоріжжі напали і кожний тягне у свій бік»*.

Тогочасна літературна критика відразу високо оцінила його неординарний талант. Так, О. Кобилянська, розмірковуючи над його новелістикою, зазначала: «*Страшно сильно пишете Ви. Так, якбисьте витесували потужною рукою пам'ятник для свого народу... Гірка, пориваюча, закривавлена поезія Ваша, котру не можна забути*». І. Франко називав В. Стефаника *«абсолютним паном форми»*, відзначаючи, що це, *«може, найбільший артист (митець. — Авт.) від часу Т. Шевченка... Його нариси як найкращі народні пісні, в котрих нема жодної риторики, ані сентиментальності, а тільки дійсність сумна, але скупа в золоті найчистішої поезії»*. Леся Українка говорила про його майстерність непривабливо зображувати своїх героїв, але при цьому викликати у читача симпатію до них. Літературознавець М. Євшан, не називаючи стильового напряму, вказував на експресивність Стефаникового письма.

Ключем до розуміння творчості В. Стефаника є його одкровення про жертовні муки над художнім словом. Звертаючись до читацької аудиторії, митець говорив: «*Я представив ваше темне життя і представив ваш настрій. І все те страшне, що є в ньому, а що так болить мене, писав я, горіючи, і кров зі слізьми мішалася. Але коли я знайшов у ваших душах такі слова, що можуть гриміти як грім і світити як зорі, то це оптимізм*».

Творчий доробок. Перші новели В. Стефаника «Виводили з села», «Лист», «Побожна» «В корчмі», «Стратився», «Синя книжечка», «Сама-саміська» та інші з'явилися в 1897 р. у чернівецькій газеті «Праця». Твори одразу привернули увагу літературної громадськості художньою новизною, глибоким та оригінальним трактуванням тем із життя селянства, тонким психологізмом.

Перша збірка новел «Синя книжечка»(1899) принесла йому визнання й була високо оцінена І. Франком, Лесею Українкою, М. Коцюбинським, О. Кобилянською.

Основна тематика збірки — художнє відтворення безвихідного становища, жорстокої експлуатації галицького селянства.

Як визначна літературна подія була сприйнята збірка творів В. Стефаника «Камінний хрест» (1900), у якій письменник зосередився на розкритті теми вимушеної трудової еміграції, бідності селянських родин, одинокої бідної старості.

У 1904 р. В. Стефаник опублікував третю збірку новел «Дорога», у якій переважали безсюжетні новели лірично-емоційного характеру («Вістуни», «Сон», «Злодій», «Палій», «Кленові листки», «Похорон» та інші). Збірка вирізняється художнім змалюванням теми матері й дитини, жертовності материнської, батьківської любові.

У 1905 р. вийшла четверта збірка В. Стефаника «Моє слово», в якій була надрукована новела «Суд», що завершує перший період творчості новеліста.

Хронологічним початком другого періоду можна вважати новелу «Діточа пригода» (1916–1917), у якій письменник показав жахи війни й загибель мирних людей.

У 1916 р. В. Стефаник пише новелу «Марія», яку присвятив пам'яті І. Франка. Згодом він опублікував ще шість новел, що разом із творами «Діточа пригода» і «Марія» увійшли до п'ятої збірки творів «Вона — земля» (1926).

Протягом 1927–1933 рр. В. Стефаник опублікував ще понад десять новел. В останні роки життя письменник написав автобіографічні новели «Нитка», «Браття», «Серце», «Вовчиця» тощо.

Зароджуючись у модерністських поезіях, оригінальний стиль В. Стефаника виявився несподіваним яскравим явищем української художньої культури. Письменник показав людину такою, якою вона була насправді — «неприкрашеною, розбитою на всі

протиріччя». Саме така манера письма притаманна експресіонізмові як художньому методу.

Характерні ознаки експресіонізму у творах В. Стефаника: психологізм у розкритті внутрішнього світу героїв; напружена, нервово-трагічна оповідь; лаконізм художнього вислову; калейдоскопізм — швидка зміна емоційно насичених картин без логічної обумовленості; драматично-трагічна загостреність конфлікту; екстремальність умов, у яких діють герої; широке використання засобів увиразнення: яскраві художні деталі, порівняння, гіперболи, гротеск, насичені та контрастні кольори; символіка образів; глибокий підтекст твору; домінування монологів героїв; незначні авторські коментарі; узагальненість образів.

Запитання і завдання

1. Назвіть стильові особливості експресіонізму як модерного мистецько-художнього напряму рубежу XIX—XX ст.
2. Який вплив мало європейське мистецтво експресіонізму на розвиток творчості В. Стефаника?
3. Дайте загальну характеристику творчості В. Стефаника. Назвіть ознаки експресіонізму в творах письменника.

Культурно-мистецький контекст

Поняття «*експресіонізм*» як художній напрям модернізму утвердилося в 1913 р. *Експресіонізм* у живописі увиразнився у творчості В. Ван Гога, Е. Мунка, П. Сезанна, П. Гогена, А. Матісса, В. Кандинського та інших.

Видатним представником експресіоністичного стилю є норвезький художник Едвард Мунк (1863–1944). Для його авторського стилю характерні розпливчатість обрисів і ліній, особлива експресія, гра з кольорами та неповторний колорит.

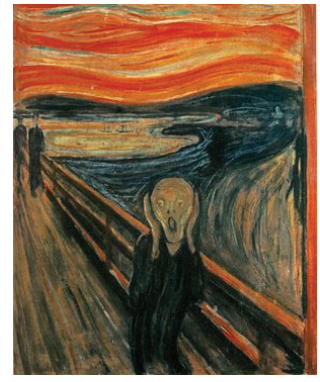

Едвард Мунк. «Крик» (1893)

Однією з найвідоміших робіт митця є *«Крик»* (1893), на якій зображено агонізуючу від жаху постать людини на тлі криваво-червоного неба. У щоденнику Е. Мунк згадував: «Я прогулювався стежиною з двома товаришами, саме заходило сонце, і раптом небо налилося кров'ю, я спинився, відчувши страх, та обперся об огорожу, — повсюди була кров і язики полум'я над синьо-чорним фйордом і містом, мої друзі крокували далі, а я, тремтячи від жаху, стояв і відчував безкінечне голосіння природи». Відомо, що художник створив декілька версій цієї картини у різних техніках.

Дослідники відзначають, що на картині зображено самого художника, який не кричить, але відчайдушно намагається захистити себе. Його постать передає спробу відгородитися від реального та уявного зла.

Творчість Е. Мунка мала величезний вплив на подальший розвиток європейського і світового образотворчого мистецтва.

Запитання і завдання

1. Підготуйте віртуальну екскурсію «Галерея художників-експресіоністів». Прокоментуйте роботи митців.
2. Як естетика експресіонізму виявилася в живописі норвезького художника-модерніста Е. Мунка?

Експресіонізм новели В. Стефаника «Камінний хрест»

Життєва основа твору. Поштовхом до написання новели «Камінний хрест» (1899) послужив від'їзд до Канади русівського бідняка Стефана Дідуха. В одному з листів В. Стефаника (9 лютого 1935 р.) до М. Гавенчука, онука героя новели, розкривається причина написання цього твору: «*Вашого діда по матері, Стефана Дідуха, я добре нагадую, як чоловіка, котрий мав на мене молодого прегарний вплив. Він був дуже розумний, спокійний та інтересувався громадськими справами та перший заклав читальню в Русові... Зі своїми дітьми і внуками він і багато інших покинув рідну землю.... Зараз по їх від'їзді я написав «Камінний хрест», де є дослівні думки Вашого небіжчика діда, майже повністю наведені. Це, так би сказати, мій довг, сплачений Вашому дідові в українській літературі, він же, Ваш дідусь, мав у молодості великий вплив на мене, і цей довг я заплатив після своєї найліпшої змоги*».

Зміст твору не вичерпується документальною розповіддю про Івана Дідуха. Ця новела — художнє узагальнення багатьох життєвих спостережень і роздумів автора про трудову еміграцію; це відгук письменника на масове переселення українців із Галичини до Америки наприкінці XIX ст.

Ще в студентські роки В. Стефаник став свідком першої хвилі української еміграції. На Краківському вокзалі він бачив заплакані дитячі очі, чув захриплі від голосінь і зойків голоси матерів. «*Виджу їх як дубів, тих мужиків, що їх вода підмиває, корінь підмулює, виджу, як хитаються, як падуть, як їх пхають на залізниці... Чую їх біль, всі ті нитки, що рвуться між їх серцем і селом, і мені рвуться, чую їх біль і муку*», — писав він у 1899 р. у листі до О. Кобилянської.

Розпачливе волання тисяч обездолених душ гнітило серце письменника, щоб згодом вилитись слізьми у новелу «Камінний хрест», що й нині хвилює читачів драмою людської душі.

Тема новели — трудова еміграція галицького селянства на межі XIX–XX ст. Тяжке економічне становище змушувало селян Буковини, Галичини й Закарпаття шукати кращої долі за кордоном. Вони виїжджали до Росії, Німеччини, США, Бразилії, Канади на

заробітки або ж на постійне проживання. Проте й на чужині їх чекала нелегка доля.

Тема трудової еміграції знайшла художнє відображення у фольклорі та творчості багатьох українських письменників, зокрема у поетичному циклі І. Франка «До Бразилії».

Головна думка — єдність селянина з рідною землею та трагізм вимушеної еміграції.

Герої твору — селянин Іван Дідух, його дружина Катерина, їхні діти, кум Михайло, односельці.

Сюжет і композиція. Новела складається із семи розділів. Твір не має яскраво вираженого сюжету: селянин Іван Дідух на вмовляння дітей і дружини покидає рідну землю в пошуках кращого життя в Канаді.

Читацькі діалоги

Неповторність літературного феномена В. Стефаника полягає в тому, що він, ототожнюючи себе зі своїми героями, показав їх не лише у винятковій екстремальній ситуації, а й у ситуації хронічного соціального зубожіння, максимально розкриваючи при цьому зболену душу селянина, який тривалий час перебуває на межі життя та смерті. Ось чому дії деяких його героїв шокують читача, але автор намагався у такий спосіб максимально передати їхню внутрішню напругу. Глибоко усвідомити ідейно-художній зміст новели В. Стефаника «Камінний хрест» вам допоможе зразок її розгляду в контексті естетики *експресіонізму*.

І розділ «Був Іван дивний і з натурою, і з роботою».

Перший розділ — це експозиція, яка знайомить з долею головного героя. Автор відразу вводить читача у хід подій, показуючи героя в ситуації тяжкої нужденної праці. Від часу повернення з війська Іван Дідух важко працює на своїй нивці, що простяглася на горбі «*найвищому і найгіршому над усе сільське поле*». В. Стефаник використовує вражаючі, короткі *художні деталі*, які викликають в уяві цілу картину нужденного життя Івана. Наприклад, штрихом до портретної характеристики героя — «*ліва рука Івана обвивалася сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі*» — письменник вказує на фізичне виснаження Івана. Правда про селянську долю передається за допомогою конкретних подробиць, які *динамічно-експресивно* відтворюють неймовірно тяжку працю героя — Іван, лишаючи «за собою сліди коліс, копит і його широченних п'ят», підтягував воза з гноєм до крутого горба, а на горб виносив у мішку. За цими деталями ховається важливий для твору *підтекст* — Іван працював, як кінь, від того й сам став «конем» від нелюдської праці, яка все одно не могла забезпечити достойне життя його родини. *Символічний* зміст образу горба розкривається влучною авторською фразою — «*той горб його переломив*», за що й стали прозивати Івана в селі Переломаним. В. Стефаник вико-

ристовує яскраве *порівняння — «залягала тінь Іванова, як велетня, схиленого в поясі»* — що посилює *експресивність* у творенні художнього образу селянина, який не зрікся бажання обробляти піщаний горб.

ІІ розділ «Спросив Іван ціле село».

Іван усвідомлює, що назавжди покидає рідну землю, а тому прощається зі своєю хатою, з односельцями. Цей розділ — епізоди *сповіді* героя перед сусідами за своє тяжке життя. Велика туга лягла на його душу і йому здавалося, що він «каменів». Душевні страждання селянина асоціюються з *символічним* образом каменю. «*Блимає той камінь блисками, відбитими від сходу і заходу сонця і кам'яними своїми очима глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастя. Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду*». Автор використовує *гіперболи і порівняння*, які виразно характеризують *збуджений психологічний стан* героя. Душевна напруга Івана передається його *«нервовою», динамічною реплікою*: «*Люди, такий туск, такий туск, що не памнєтаю, що си зо мнов робить!*», що вказує на надзвичайну стислість зображення.

ІІІ розділ «Ця земля не годна кілько народа здержіти та й кількі біди вітримати».

Іван переконаний, що треба творити щастя на прабатьківській землі. *Емоційно-напруженими* є роздуми Івана в епізоді, коли він наголошує на нерозважливості рішення їхати у далеку Канаду. Порівняння дороги на чужину з могилою, на яку показує Дідух, має глибокий *підтекст* — селянин заживо ховає себе й дружину в могилу, що свідчить про трагізм ситуації. *Порівняння* — «*то підемо світами і розвіємося на старість, як лист по полі*» — ще більше підсилює експресію картини. *Лаконічність і місткість* художнього вислову *«А то ті, небого, в далеку могилу везу...»* передає душевну драму пригніченого героя, який вважає, що чужа земля — «далека могила», невідомість і нова біда.

IV розділ «Аби-сте мені мого хреста ніколи не минули...»

Образ Івана Дідуха втілює народну мораль, його мудрість, сильну волю, терпіння, працелюбність. За традицією Іван ставить на пагорбі кам'яного хреста зі своїм іменем та іменем дружини, заживо ховаючи себе в могилу. Від'їзд на чужину розірвав у душі Дідуха зв'язок зі світом. Для відтворення найтонших, найскладніших почуттів душі головного героя В. Стефаник використовує *монологи* як один із найважливіших засобів індивідуалізації персонажа. Насамперед вони стосуються образу горба, на якому Іван встановив камінний хрест. Лексика емоційно забарвлена — «*Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взєв з собою у світ. Банно ми за*

найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную». Кожне слово Івана — як важка сльоза, сповнена ніжної любові до рідної землі та нестерпного болю через необхідність розлуки з нею.

Страждання Івана асоціюються з чорною ріллею, що дрижить під сонцем. Метафора — «*очі замиготіли великим жалем*» — видимий вираз душевного болю героя.

Василь Кравцевич. «Несіння хреста» (бронза, 1992)

Образ хреста символізує страдницьку долю селянина, який все життя неймовірно важко працював, але змушений покидати рідну землю заради кращого життя. У камінний хрест — *символ* тяжкого, чесного життя — Іван вкладає все найдорожче, всю свою душу.

Сучасний український скульптор В. Кравцевич створив композицію «Несіння хреста» (1991), яка відзначається виразністю силуету, чітким геометризмом, лаконічністю форми та глибоким розкриттям внутрішнього світу людини.

V розділ «Всякої бесіди було багато...»

Ефект багатоголосся досягається автором через «шум, гамір, і зойки, і жалісну веселість» усіх персонажів. Яскраві *порівняння* відтворюють передчуття розлуки з рідним краєм, передають почуття тривоги та відчаю персонажів: «*Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз на раз не зупиняється на кожнім ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю*».

VI розділ «...Вже чєс відходити до колії»

Болісне прощання зі своїм селом і односельцями та сподівання на краще майбутнє супроводжується елементами ритуальної обрядовості похорону, що асоціюється з відходом у потойбічний світ. Дідухів ніби поховали заживо. Побачивши їх у новому одязі, сусіди збагнули, що Дідухів вже немає, лише їхні душі залишилися витати над камінним хрестом.

Символічний образ плачу передає співчуття односельців до від'їжджаючих: «*Як входили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прорвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало...*» За допомогою *яскравих порівнянь* новеліст посилює *експресію* картини.

Межу вже прожитого і майбутнього *символізує* поріг хати, який героям новели важко переступити.

Танок Івана з дружиною вражає односельців. *Метафора* «задеревіли» посилює *експресію* епізоду. Всі засоби зображення підпорядковані прагненню автора показати почуття героїв у *крайньому прояві*.

VII розділ «Видиш, стара, наш хрестик?»

Образ Івана Дідуха максимально *узагальнений*. Найсуттєвіша особливість Стефаникової прози — здатність художньо узагальнювати, підносити проблеми селянина на рівень загальнолюдських.

Іван Дідух залишив на полі, рясно политому його потом, пам'ятник по собі й своїй дружині. Це підтримує віру селянина в те, що він не зникне безслідно, не розвіється, як лист по полю, пам'ять про нього залишиться на рідній землі. *Камінний хрест* переростає в *образ-символ*, що уособлює важку долю українського народу-трудівника. Це пам'ятник тисячам українців, які так і не повернулися на Батьківщину, не здобули омріяного щастя-долі в чужих краях. Трагедія Івана Дідуха — трагедія всього краю, що несе камінний хрест нестатків і відчаю. Хрест Івана Дідуха й донині височіє над Русовом.

Запитання і завдання

1. Що вам відомо зі шкільного курсу історії про переселення галицьких селян до Канади?
2. Хто такий Іван Дідух? Охарактеризуйте героя, його людські якості.
3. Чи можна цього селянина вважати сильною особистістю? Чому?
4. Які художні деталі свідчать про те, що його праця була неймовірно важкою?
5. Яке ідейне навантаження в новелі несе образ горба?
6. Чому Іван Дідух запросив односельців додому? Які почуття сповнювали його душу? Що спонукало чоловіка сповідуватися перед людьми?
7. Чому розлука Івана Дідуха із рідною землею така тяжка? Про що це свідчить?
8. Розкрийте символічність образу хреста в новелі В. Стефаника «Камінний хрест» і скульптурній композиції В. Кравцевича «Несіння хреста».
9. У чому полягає своєрідність індивідуального стилю В. Стефаника?
10. Випишіть декілька слів (фраз) із новели «Камінний хрест», які вважаєте важливими для осягнення її змісту. Свій вибір аргументуйте.
11. Подумайте, чому В. Стефаника називають Бетховеном української літератури. Підберіть аудіозапис композицій Л. ван Бетховена для музичного супроводу виразного читання вибраних епізодів із новели «Камінний хрест». Обґрунтуйте свій вибір.
12. Чи змінилися ви як читач у процесі вивчення творчості В. Стефаника? У чому? Якими новими знаннями й уміннями оволоділи?
13. Чи вплинуло вивчене на ваше сприйняття й розуміння себе, людей, світу?
14. Над якими питаннями ви замислилися, читаючи твори В. Стефаника? Чи знайшли ви відповідь на них?

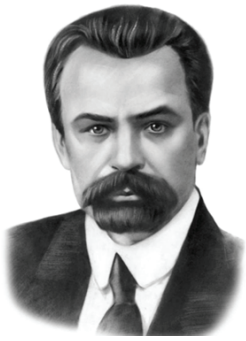

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО
16 липня 1880 — 6 березня 1951

...Я взяв неіснуючу людину, окремі риси якої я зустрічав у живих людей. Ввів її у коло своїх почуттів та думок і змусив увійти з цими висновками в реальне, дійсне життя.

Володимир Винниченко

Ви маєте найкращого читача, якого можна мати, — молодь! Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь ідуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка...

Михайло Коцюбинський

Автор 14 романів, понад 100 оповідань, публіцистичних статей, 23 драматичних творів, обдарований живописець, політичний і державний діяч, заступник голови Української Центральної Ради, голова першого українського уряду — Генерального секретаріату УНР, один з авторів усіх чотирьох Універсалів, голова Українського національного союзу.

У долі цієї яскравої й водночас суперечливої людини тісно переплелися трагізм епохи й драматизм особистісних поневірянь.

Читацькі діалоги

Читаючи художній твір, ми опиняємося в полоні авторських думок. Можна погоджуватися або не погоджуватися з поглядами митця, але, зважаючи на власний життєвий досвід, засвоєні морально-етичні норми, мимоволі долучаємося до діалогу з письменником. Цілком природно, що нам хочеться більше дізнатися про його життя, духовні пошуки, про те, які життєві перипетії спонукали до вибору теми, сюжету, героїв. Розуміння автора як особистості допомагає глибше осягнути його твір і порушені в ньому проблеми.

Уявіть, що вам пощастило перенестись у минуле століття й поспілкуватися з В. Винниченком. Поміркуйте, якою могла б бути ваша зустріч, про що ви запитали б його? Сформулюйте запитання й запишіть їх у робочий зошит. Відповідь пошукайте в наступному розділі або скористайтеся додатковими джерелами.

Знайомство здалеку і зблизька

Зовнішність. «У його зовнішності й поведінці було щось мефістофельське. Проникливий, з хитринкою, погляд, сардонічний усміх, що ховається в борідку, імпозантна постать...» (***В. Панченко***).

Вдача. З розповіді матері письменника: «*Володимир грався з дітьми сусідів і тримав їх трохи в терорі, бо був дуже сильний для свого віку й вольовий, упертий! Про таких кажуть: заводій, ватажок, шибеник. І водночас цей «Соловей-Розбійник» надзвичайно приваблює своєю гордою вдачею, великодушністю, готовністю в скрутну хвилину махнути рукою на себе самого заради товаришів, яких він «не любить видавати»*.

Захоплення. Володимир Винниченко з дитинства мав нахил до малювання. Уроки живопису йому давав перший український імпресіоніст М. Глущенко.

Цікавився В. Винниченко працями філософів, зокрема зробив перший український переклад твору Фрідріха Ніцше «Так казав Заратустра». Знав кілька мов, серед яких, крім рідної, — французька, німецька, англійська, російська, латина.

Сторінки життєпису. Біля витоків. Згідно з родовими переказами, один із херсонських поміщиків виміняв у полтавського поміщика три селянські сім'ї, серед яких були й предки В. Винниченка. Пізніше письменник запише:

«*...Мій батько заможним селянином ніколи не був. Пастух, наймит по економіях. Себто пролетарій чистої води. Женившись на матері, осів у місті, спробував жити з торгівлі, але потягло на землю; взяв в оренду в одного шахрая поміщика землі, той його обібрав. І викинув з землі. Після того в шуканні за землею подалась уся родина в Сибір на переселення. Не добралась до Сибіру, осіла десь коло Челябінська, страшенно бідувала і втекла знов на Україну*».

Батько мав великий вплив на особистісне зростання сина. Властивий йому ліберальний тип виховання виявлявся насамперед у тотальному позитивному ставленні до хлопця, демонстрації прихильності без критики й обмовок. Винниченко згадує хвилини вечірнього відпочинку поруч з батьком під возом на сіні, «*яке кололо часом шпичками в бік крізь ряденце. Гарно, затишно, любо до того під теплим, сильним боком тата, що хотілося тоненько, тоненько з захватом і щастям запищати*».

З матір'ю стосунки маленького Володі були прохолодними. Причина цього — її авторитарність, надмірна суворість і заклопотаність.

Нелегкий шлях в освіту. Початкову освіту Володимир здобув у рідному селі, а середню — у Єлисаветградській чоловічій класичній гімназії, що була одним із найкращих освітніх закладів краю. У різний час там навчалися польський письменник Я. Івашкевич, лауреат Нобелівської премії фізик І. Тамм, брати Тобілевичі, меценат і громадський діяч Є. Чикаленко, українські письменники Є. Маланюк та Ю. Яновський. Гімназисти вивчали Закон Божий, латину, російську, грецьку, німецьку та французьку мови, історію, географію, фізику, логіку, космографію, ходили на уроки гімнастики й співів.

В. Винниченка, змалечку вихованого в українських традиціях, не влаштовувало ставлення гімназійного начальства до української мови та простого люду. Публіцист, суспільний діяч Ю. Тищенко згадував: «*Свідомо чи несвідомо, він (Винниченко) гостро ставав в оборону свого мужицького походження і фізично, і поводженням. Він навмисне підкреслював те, що походить із селянського роду і свідомо говорив своєю українською мовою як з товаришами-гімназистами, так і з учителями*».

Гімназійні вчителі не могли пробачити юнакові відверто висловленого протесту. Вибір був невеликий: зректися своїх поглядів або кинути гімназію. Відмовитися від переконань він не міг. Розпочалися роки боротьби за свої права, хоча її результат був очевидний.

Після виключення з останнього класу гімназії юнак наймитував у поміщицьких маєтках і наполегливо готувався до складання іспитів екстерном.

Документ про освіту В. Винниченко отримав у Златопіллі. Сучасники згадують, що він шокував викладачів місцевої гімназії своїм виглядом — солом'яний бриль, вишита сорочка, на руці кирея, однак екзамени склав успішно і здобув можливість вступити до університету.

Університетські студії і шлях у революцію. У 1900 р. майбутній письменник став студентом юридичного факультету Київського університету імені Святого Володимира й відразу потрапив у вир революційних подій. За активну участь у діяльності Революційної української партії (РУП) його було заарештовано й виключено з університету «із забороною проживати в Києві та його околицях». Окрім того, В. Винниченко втратив відстрочку від військової служби, хоча його призвали не солдатом, а «вільноозначеним». Як людина, що була звинувачена в протиурядовій діяльності, він перебував під пильним наглядом.

Диплом про вищу освіту майбутній письменник отримав тільки у 1906 р., коли екстерном склав іспити за університетський курс.

Улітку 1902 р. юнак написав свої перші оповідання – «Біля машини», «Антрепреньор Гаркун-Задунайський», а восени в журналі «Киевская старина» було надруковано оповідання «Сила і краса».

Є. Чикаленко, який опікувався розвитком національної літератури і з власних коштів сплачував молодим авторам доволі пристойні гонорари, якось іронічно запитав у співробітника редакції, чи ще не з'явився часом «геніальний письменник». Меценат був приємно здивований, почувши у відповідь: «*Геній, не геній, а новий талановитий письменник є!*»

Є. Чикаленко так захопився талантом В. Винниченка, що написав йому листа: «*Вчора я у Києві прочитав Ваше оповідання, спішу поділитися з Вами своїми враженнями. На мою думку, опо-*

відання написано вельми талановито, читається з інтересом, навіть захоплює. Очевидячки, з Вас може виробитись неабиякий письменник. Але Вам треба багато, багато працювати».

Перебуваючи у війську, В. Винниченко часто відлучався з казарми для зустрічей з робітниками. Це не могло залишатися непоміченим. Перспектива арешту змусила тікати за кордон. Товариші допомогли дістатися Львова, де невгамовний Винниченко при спробі перевезти нелегальну літературу потрапляє до рук жандармів. Знову він у Київській в'язниці, знову йому висувають звинувачення в політичній діяльності, камера-одиночка і новий план втечі. Від тюрми Винниченка не рятує ні вдаване божевілля, ні народження спадкоємця в царя Миколи II. І все ж таки письменникові вдається втекти.

Перебуваючи в еміграції, на острові Капрі, амбіційний В. Винниченко дістав запрошення від Максима Горького відвідувати його літературно-мистецькі вечірки у віллі «Сеттані». Перед тим російський письменник прочитав Винниченкове оповідання «Момент» — і був у захваті («*хорошая вещь, живая, красивая...*»), запропонував видати в російському перекладі його твори.

Проте в травні 1909 р. В. Винниченко «вибухне» гнівним листом до Горького, у якому дорікне йому за «неповагу, обивательське ставлення до української національності».

В еміграції й після повернення з неї В. Винниченко, крім оповідань, створює низку злободенних, гостропроблемних психологічних драм («Дисгармонія», «Брехня», «Закон», «Натусь», «Гріх», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» та інші), романів («Чесність з собою», «Рівновага», «По-свій!», «Божки», «Хочу», «Заповіт батьків», «Записки Кирпатого Мефістофеля» та інші). За тематикою і своєрідністю художньої реалізації ці твори були новаторськими, навколо них спалахували гострі суперечки й широкі дискусії.

Звістка про падіння царського режиму в Петрограді дійшла до України 13 березня 1917 р., а вже 17 березня в Києві був утворений найвищий законодавчий орган — Центральна Рада. Першим її головою став М. Грушевський, який щойно повернувся із заслання і мав обов'язок виконувати функції президента держави. Рада створила окремий виконавчий державний орган — Генеральний секретаріат, головою якого став В. Винниченко. Згодом він виступив автором низки декларацій і універсалів Центральної Ради, засновником «Робітничої газети».

Одним із перших Винниченко дійшов невтішного висновку: «*З Російською імперією перемовини закінчуються там, де починається українське національне питання*». Болісні роздуми письменника з цього приводу відображені в драмі «Між двох сил» (1919). Трагедією в родині українського залізничника, члени якої опинилися в

протилежних таборах, — захисників молодої української державності і її ворогів, — письменник висвітлив причини, що призвели до загибелі Української Народної Республіки. 14 жовтня 1919 р. він, схвильований братовбивчою війною, записав у «Щоденнику», що готовий віддати власне життя, тільки б Україна зберегла так тяжко вистраждану незалежність. Водночас розумів, що уряд не може спинити той хаос, який охопив Україну. Не бажаючи брати на себе відповідальність за помилкову, як він вважав, політику уряду УНР, Винниченко відходить від неї.

Перший Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради. Фото 1917р.

Виїхавши в 1919 р. до Австрії, він створює тритомну мемуарно-публіцистичну працю «Відродження нації» (Відень, 1920), у якій аналізує перипетії із становленням української державності. Чимало його статей про складні шляхи української революції з'явилося в організованому ним же тижневику «Нова доба», що виходив у Відні в 1920 р.

Прагнучи переконати керівників уряду УСРР у необхідності розбудови не фіктивної, а справді національної Української держави, В. Винниченко з 24 травня до 23 вересня 1920 р. перебував у Москві та Харкові, ведучи переговори з більшовицькими лідерами. Та переконався, що під гаслами інтернаціоналізації проводиться політика відновлення тієї ж «єдиної-неділимої», що Харків іде слухняно за розпорядженнями з Москви. Глибоко розчарований, він відкинув пропозиції ввійти до складу маріонеткового «українського» уряду, склав свої повноваження прем'єра та вийшов із рядів УСДРП. Пізніше він із дружиною Розалією Ліфшиць виїхав з України (тепер уже назавжди) і вже у Відні створив Українську комуністичну партію (УКП), редагував її тижневик «Нова доба».

Спочатку подружжя Винниченків мешкало в Німеччині, а з 1925 р. — у Парижі. До 1932 р. твори В. Винниченка ще видавалися в Україні. На сценах європейських театрів з успіхом ішли спектаклі за його п'єсами. Але в 1933-му (після самогубства

Миколи Хвильового) все різко змінилося — про жодні публікації творів в Україні не могло бути й мови. Але й за кордоном, у колах української еміграції, він почувався самотньо. Жити з літературної праці він уже не мав змоги. Залишалася надія на працю фізичну. Так Володимир і Розалія Винниченки стали власниками старого напівзруйнованого будинку, занедбаної ферми, яку місцеві жителі називали «піч», оскільки тут колись випікали хліб і печиво.

У вересні 1933 р. у листі-зверненні до ЦК КП(б)У В. Винниченко звинувачує «товариша Сталіна» та його поплічника Постишева в організації терору в Україні й реставрації імперії, ще «страшнішої за царську». Розлючені більшовицькі бонзи назвали автора листа «старим вовком української контрреволюції» й заборонили видавати його твори, а ті, що в бібліотеках, було вилучено.

Особисто для Винниченка це стало повним відлученням від батьківщини і втратою будь-якої надії повернутися. Тоді з-під пера письменника виходять один за одним романи «Вічний імператив», «Лепрозорій», «Нова заповідь» (перекладений французькою мовою). Він працює над романом «Хмельниччина» та низкою інших творів, які, на жаль, не всі були надруковані.

Останній роман — «Слово за тобою, Сталіне!» Цей своєрідний підсумок роздумів письменника й політика був завершений незадовго до його кончини — 3 березня 1951 р.

Вічний спочинок екс-прем'єр Української Народної Республіки, полум'яний патріот України В. Винниченко знайшов на кладовищі в містечку Мужен. Там і могила його коханої дружини пані Розалії.

Кохання в житті митця. 1909 р. письменник познайомився з Розалією Ліфшиць, студенткою медичного факультету Паризького університету. Днем свого одруження вони вважали 28 березня 1911 р.

Запитання і завдання

1. Яким постає В. Винниченко в спогадах друзів, сучасників?
2. Які риси вдачі В. Винниченка імпонують вам найбільше? Чим? Обговоріть це з однокласниками й однокласницями.
3. У чому полягав вплив родинного оточення на формування світогляду майбутнього письменника?
4. Яким постає митець у взаєминах з Розалією Ліфшиць?
5. Які твори письменника ви читали? Які вистави його п'єс бачили? Чим запам'яталися твори В. Винниченка? Чи відчули в них відображення певних моментів життя автора? Якщо так, доведіть це прикладами з творів.

Художній світ малої прози Володимира Винниченка

Літературний дебют В. Винниченка з оповіданням «Краса і сила» в 1902 р. був несподіваний для громадськості й водночас тріумфальний. «Талант чи випадковість?» — таку назву мала рецензія І. Личка, розміщена в «Літературно-науковому віснику»: «*Чи не випадковість це, що молодий, нікому не відомий автор проявив у своєму першому творі щось таке, що привертає увагу? Чи початкуючий це, чи вже на першому кроці вмираючий талант, а можливо, й зовсім не талант*».

Прочитавши оповідання «Краса і сила» та ознайомившись із рецензією І. Личка, Леся Українка висловила здивування, як можна сумніватися в тому, що автор — талановита людина, а його оповідання — справжня перлина української літератури. «*Талановита людина може випадково наробити промахів у своєму творі, але безталанна не може випадково виявити того, чого у неї немає. Тільки талант міг створити ці живі фігури, ці природні діалоги і, особливо, цю широку, яскраву картину ярмарки, на тлі якої розігруються злодійські пригоди героїв*».

І читачі, і критики творчості В. Винниченка бачили її зв'язок із модернізмом, визнавали свіжість сюжетів і характеристик, оригінальність відображення життєвих явищ на національному українському ґрунті. Окрім західних ідей, творчість письменника увібрала національні українські риси і проблеми, мала тісний зв'язок із демократичною літературою, демонструвала гармонію революційного романтизму, зрілого реалізму та екзистенціалізму, що перебував на етапі свого розвитку. Прозаїк створює зриму картину внутрішнього світу особистості, не намагаючись його витлумачити.

На відміну від письменників-реалістів, Винниченко показав, що психіка людини складається з бажань і поривів, мотивів і потреб, інтересів та переживань. Якщо попередники зосереджувалися на показі окремих моментів соціально-економічного характеру, що впливали на життя людини, то Винниченко показав унікальність кожної миті життя, неординарність і неповторність переживань, палких бажань особистості в її прагненні до щастя.

Запитання і завдання

1. Які ідеї європейських філософів вплинули на творчість В. Винниченка? У чому, на вашу думку, полягала для митця привабливість цих ідей і гасел?
2. Чому людина початку XX ст. мріяла про «нову мораль», неупереджену, вільну від соціальних норм і умовностей? Чи погоджуєтеся ви з думкою, що кожна особистість має нести у світ власну мораль?
3. Які риси, притаманні модерністському мистецтву, наявні в малій прозі В. Винниченка?

Новела «Момент» — перлина творчості В. Винниченка

Наше знайомство з текстом новели починається з доволі дивного підзаголовка — «Із оповідань тюремної Шехерезади». Загальновідомо, що Шехерезада — казкова принцеса, яка, відтерміновуючи свою загибель, розповідає жорстокому царю Шехрияру 1001 казку. Ім'я Шехерезади асоціюється з чимось тендітним, життєлюбним, надзвичайним і величним. Винниченкова Шехерезада — в'язень, який майстерно й лаконічно розповідає про вдалий перехід через кордон. І хоча історія героя-оповідача не видається нам вигаданою, вона дуже нагадує чарівну казку зі щасливим фіналом.

У творі йдеться про *коротку мить кохання*, яке, наче спалах метеора, осяяло життя молодого революціонера й загадкової панни, а потім зникло, залишивши по собі муки «осиротілого щастя». Це кохання («*нездоланна сила, яка не підлягає контролю і не знає перешкод і нехтує моральними приписами*») допомогло героям перемогти страх і смерть у драматичній, ризикованій подорожі, зберегти життя і свободу. В. Винниченкові після оповідання «Момент» дорікали, що він постає в цьому творі як співець «вільного кохання».

Поза нашою увагою не залишається *коло проблем*, про які автор хоче поспілкуватися зі своїми читачами. Це передусім філософія людського буття, де мить може дорівнювати вічності, гармонія людини та природи, природність душевних і тілесних поривань. *За жанром* «Момент» В. Винниченка — новела, оскільки має невеликий обсяг, декілька головних персонажів, динамічний і напружений сюжет, в основі якого незвичайна життєва подія, а драматичний фінал, пройнятий духом вітальності, «безумного щастя побіди життя», поезією молодості й любові, важко передбачити. Текст твору насичений тропами й художніми деталями, кожна з яких допомагає автору розкрити творчий задум.

За *художнім методом і напрямом* «Момент» — це модерністська *імпресіоністична новела* з виразною колористикою, слуховими та зоровими образами (сонячні барви, лісова зелень, небесна блакить), що увиразнюють тло, на якому розгортаються події.

Головний герой твору — революціонер — сильна, вольова людина, яка прагне змінити світ, установити нові політичні порядки в країні. Думка про ймовірну смерть не лякає його, а зустріч із панною Мусею наповнює серце весною — «*Я тільки міг дивитись на неї*», «*Вона ставала все ближчою і ближчою, і мені щоразу хотілося взяти її за руку, притулитись, злитись з нею і так іти далі*». Герої мали разом долати повний небезпек шлях через кордон, і хоча з першої миті відчули закоханість,

під вагою моральних приписів, суспільних вимог стримували свої почуття.

Рух почуттів персонажа письменник подає співзвучно до картин природи. Герой прагне такої ж гармонії у почуттях, яка є в природі: «*Дві пташки, пурхаючи з гілки на гілку... несподівано зливались в обіймах. Літали сплетені коханням метелики або в щасливому безсиллі сиділи на листку й поводили вусиками... Одбувався великий, прекрасний процес життя*». Його приваблює ліс, «*не скалічений цими моралями людей, не заслинений лицемір'ям похоті, сильний, одвертий, простий*». Світ природи у творі протестує проти лицемірства й цинізму людини: «*На, дивись, нам не треба ховатись, у нас нема незаконнорождених, у нас нема пашпортів, моралів...*»

Уже подолавши небезпечний кордон, Муся й Шехерезада пізнали момент щастя. «*Це було торжество двох великих кузьок; це був вихор життя, який замітає все сміття — «не треба», «не можна»; це було щастя крові, мозку, кісток; це було найвище щастя народження, народження не з сліпими, а з одвертими, видющими очима душі*». Але далі їхні шляхи мали розійтися, бо героїня переконана, що «*щастя — момент. Далі вже буденщина, пошлість*». Її слова — слова сильної жінки, яка здатна вирішити, що для неї є добро, й упевнено поставити крапку там, де вона потрібна. За Ф. Ніцше, на такий вчинок здатна лише ідеальна харизматична людина. Оповідач не міг не погодитися з Мусею, бо, як носій авторських ідей, вважав: справжнє щастя — це тільки мить! Він як шляхетний лицар «схопив край її сукні, поцілував і випустив».

У діалогах Мусі й оповідача проглядає відмінність їхнього світовідчуття, духовної культури — зневажливо-байдуже ставлення до навколишнього світу в Мусі, і шанобливе — у юнака. Муся зосереджена на власних переживаннях, вона чутливіша до можливої смерті як індивідуального кінця. Життя умовно поділяється дівчиною на високе, духовне і низьке, буденне, а тому позбавлене його розуміння як єдиного природного потоку. Для юнака, навпаки, смерть — природна складова життя, вона «оселилася» в ньому і не знищить його.

Погляди В. Винниченка, як і його твори, несуть на собі відбиток ідей *екзистенціалізму*. Екзистенціалісти вважали, що межова (критична) ситуація, у яку потрапляє людина, допомагає їй зрозуміти своє життя, відкрити нові смисли заради самоствердження як особистості.

Знайомство з героями новели відбувається в складній для них ситуації — вони опинилися на межі життя і смерті. Межова ситуація прискорила їхнє усвідомлення того, що щастя — лише

мить. Віддаючись революції, спільній справі, вони не мали права на довготривалі плани. Не випадково автор підкреслює, що саме тоді, коли Муся зрозуміла пристрасний погляд свого товариша, його спроби *«пригорнутись ближче... і притулитись лицем до плеча...»*, вона стримує свої почуття до моменту, коли небезпека відступить і крихка надія на свободу зажевріє попереду. Такий вчинок свідчить не про байдужість і тиск моралі та етикету, а про відповідальність, осмисленість та глибину почуттів. Героїня Винниченкового твору напруженням усіх сил долає загрозу смерті, і саме це сприймається нею як щастя: *«Очі горіли їй, лице дрижало великим, безумним щастям побіди, побіди життя»*. Саме межова ситуація змушує героїв відчути справжню суть життя, у якому кохання є життєдайною й життєстверджувальною силою.

Запитання і завдання

1. Чи може одна мить життя стати справжньою подією, змінити долю людини? Поясніть свої міркування.
2. Чи може щастя тривати завжди? Обґрунтуйте свою думку.
3. Навіщо автор вдається до метафори, називаючи звичайного арештанта царської тюрми Шехерезадою? Поясніть, чому Винниченко не дав героєві-оповідачу імені. Яку роль у реалізації задуму митця відіграє прийом деперсоналізації?
4. Доберіть епіграф до новели «Момент», обґрунтуйте його доцільність.
5. Поясніть, що є щастям для героя-оповідача.
6. Випишіть із твору цитати, які розкривають особливості світоглядів героїв.
7. Підготуйтеся й обговоріть у групах (парах) проблеми, порушені автором новели «Момент». Поділіться своїми міркуваннями щодо особливості їхнього розв'язання митцем.
8. Визначте й прокоментуйте філософський підтекст новели.
9. Проаналізуйте засоби художньої виразності, визначте їхню роль у розкритті авторського задуму.
10. Доведіть або спростуйте думку деяких критиків, що В. Винниченко в новелі «Момент» виступає співцем «вільного кохання».
11. Випишіть 5 ключових слів або фраз із новели «Момент», які вважаєте важливими для розуміння твору. Свій вибір аргументуйте.
12. Уявіть і прокоментуйте колористику новели «Момент», графічно покажіть зміну кольорів, до цих змін доберіть цитати з тексту.
13. Якби у вас була можливість запропонувати свою назву новелі В. Винниченка, яку ви обрали б і чому?
14. Чи змінилося ваше уявлення про митця після знайомства з новелою «Момент»? Якщо так, у чому?
15. Запропонуйте однокласникам провести дискусію «Що таке щастя».

Культурно-мистецький контекст

У 1894 р. норвезький письменник Кнут Гамсун пише імпресіоністський роман «Пан». Головна тема твору — кохання. Людина, як вважає Гамсун, — частина природи, що діє в романі в образі могутнього Пана, який живе в кожному з героїв і розпоряджається його долею.

Запитання і завдання

1. Перегляньте короткометражний фільм, створений за новелою Володимира Винниченка «Момент» (реж. Олександра Тесленко, творча майстерня «Перспектива»). Напишіть рекламу-анотацію.
2. Підготуйтеся до групової рольової гри-полілогу (автор, герой-оповідач, Муся). Оберіть за власним бажанням одну з ролей, доберіть вагомі аргументи на захист точки зору героя, автора. Проведіть рольову гру в класі.

Драматургія В. Винниченка

Драматургія Винниченка відіграла важливу роль у розвитку українського модерного театру. Митець прагнув відійти від канонів класичної драматургії, залучити глядача до співучасті, співтворчості, відтворити світ духовних пошуків героїв, передати багатий спектр тих морально-психологічних випробувань, яких зазнає особистість на шляху самореалізації. За своїми художніми особливостями — глибоким психологічним аналізом характерів, специфікою конфлікту особистості з навколишнім світом, незавершеністю кінцівки — драматургічні твори В. Винниченка близькі до модерних драм Г. Ібсена, М. Метерлінка, К. Гауптмана.

В. Винниченко розумів, що настав час європеїзувати український театр, «надати йому філософської глибини, гостроти морально-етичних колізій, динамізувати дію...». Ці думки були близькі й М. Садовському, який у 1910 р. узявся за постановку п'єси «Брехня», але традиційна режисура у поєднанні з модерним текстом не принесли очікуваного успіху.

Поступово українська публіка відчула, що народжується новий театр. Він *«ударив по нервах сучасності, торкнув боляче питання інтелігенції, й вона обізвалася й почала ходити в «Український театр»*.

Після постановки **«Брехні»** одна за одною почали з'являтися нові п'єси драматурга: **«Чорна Пантера і Білий Ведмідь»** (1911), **«Дочка жандарма»**, **«Молода кров»** (1913), пізніше — **«Мементо»**, **«Гріх»**, **«Пророк»** та інші. Твори Винниченка стали постійними в репертуарі «Молодого театру» Леся Курбаса, Державного драматичного театру ім. Т. Шевченка, Драматичного театру ім. І. Франка, Незалежного Львівського театру.

Найбільший успіх серед поціновувачів творчості В. Винниченка мала п'єса «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», яка побачила сцену тільки в 1917 р.

П'єси Винниченка були популярними й за межами України. Вони знаходили своїх шанувальників у Німеччині, Голландії, Швейцарії, Австрії, Польщі, Італії, Іспанії, Румунії.

Перший український науково-фантастичний роман «Сонячна машина»

У 1920-ті роки до жанру соціальної фантастики звертається чимало зарубіжних письменників. Але поява українського соціально-фантастичного роману з елементами пригодницького й детективного жанру, де щільно переплелися реалізм, романтизм, сатира, експресіонізм, була справжньою сенсацією.

У романі автор уперше в українській і світовій літературі виводить образ Машини як живої істоти, що бере активну участь у суспільному житті, формує суспільну мораль із проекцією на майбутнє, завдяки сонячному хлібу рятує людей від голоду.

Проаналізувавши всі слабкості машини, фінансово-олігархічний капітал став на шлях боротьби з нею.

За допомогою образів-символів письменник показує, що методи здобуття влади й одурманення народу як більшовиків, так і капіталістів нічим не відрізняються. Але здорове суспільство здатне виступити на боротьбу з деструктивними силами, протиставивши їм інтелект, розум і науку, конструктивність яких не викликає сумнівів. А сучасний читач упізнає в подіях й образах реалії сьогодення в Україні.

Запитання і завдання

1. Що нового, порівняно зі своїми попередниками, вніс Винниченко в розвиток української модерністської прози? Обґрунтуйте свої міркування.
2. Укладіть словничок до теми «Творчість В. Винниченка», включивши до нього такі літературознавчі терміни: «модерністське світосприйняття», «неоромантизм», «екзистенціалізм»; «філософія життя». Обговоріть результати своєї роботи в групі.
3. Запишіть ключові слова для характеристики В. Винниченка як особистості й письменника.
4. Які ідеї хотів донести до читача митець своїми творами? Наскільки близькі вони вам?
5. Над якими питаннями автор та його герої змусили вас задуматися? Озвучте два-три з них. Чи знайшли ви відповідь на свої запитання?

Володимир Винниченко-художник

Потяг до малярства В. Винниченко відчув ще з юнацьких літ. Не випадково 14 липня 1916 р. він занотував у «Щоденнику»: *«Сиджу стомлений. Знайшов собі нову біду — малювання. Простою з квачиками й палітрою перед якоюсь своєю нікчемною мазаниною годин по п'ять-шість і не можу одірватись. І тут пристрасть, захоплення до цілковитого безрозсудства»*.

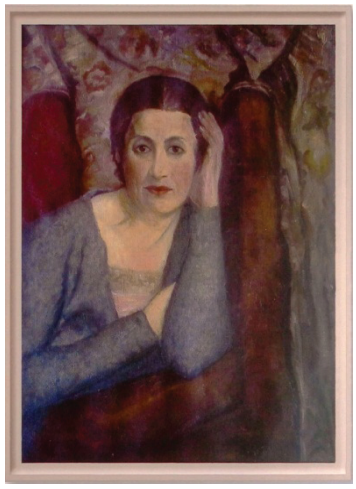

Володимир Винниченко. «Портрет дружини» (1929)

Письменника цікавила мінливість світла в різні години дня, зміни в настроях природи, людини. Він ладен був використовувати будь-які творчі методи, стилі, форми задля найдосконалішого зображення внутрішнього стану людини, її думок, надій, переживань, задля передачі гри кольорів, переливів світла й тіней.

Паризьке середовище, контакти з художниками сприяли формуванню мистецьких засад Винниченка, зростанню його професійних навичок, виробленню власних малярських поглядів. Цікавими щодо цього є записи Винниченка — миттєві фіксації побаченого на виставках і сприймання ним деяких напрямів, стилів у малярстві.

Винниченко підтримував контакти з українськими і французькими художниками. У квітні 1929 р. в Парижі він стає одним із засновників артистичної секції, що з'явилася при українській громаді, бере уроки малювання, організовує художні виставки, опікується молодим талановитим художником з України Миколою Глущенком. Разом вони проводили багато часу на французькому півдні в Сен-Рафаелі. В. Винниченко малює натюрморти, пейзажі, густими енергійними мазками передаючи фактуру предметів, овочів, фруктів, дерев.

Даючи загальну характеристику малярським вправам Винниченка, М. Глущенко писав: «Не маючи формальних і технічних засобів, не маючи великого професійного знання, Винниченко ще з перших малярських кроків дивував своїми досягненнями... З кожним роком помітні малярські успіхи: палітра його спокійніша, сполучення фарб набирає виразнішої індивідуальності й ясності. Велике досягнення В. Винниченка — його натюрморт. Чудово скомпонований, з тонкою чулістю фарб, цей натюрморт вражає своєю малярською щирістю».

З часом виробилася й оригінальна манера письма Винниченка в його акварелях та олійних полотнах. Його малярський талант визнають професійні художники — Поль Сіньяк, Пабло Пікассо, Фернан Леже. Акварельні й олійні пейзажі, натюрморти, портрети й графічні композиції Винниченка почали з'являтися на виставках і дістали високу оцінку як такі, що могли б зробити честь навіть професійному художникові. Український художник Святослав Гординський назвав Винниченка «маляром далеко не аматорської міри».

Володимир Винниченко. «Дівчина з квітами»

Запитання і завдання

1. Доведіть або спростуйте думку, що новела «Момент» — модерністський твір.
2. Чи можна вважати перший український науково-фантастичний роман «Сонячна машина» актуальним і сьогодні?
3. Чому драматургія В. Винниченка стала новим кроком у розвитку національного українського театру?
4. Яким уявляєте образ оповідача в новелі «Момент»?
5. Перегляньте створений за мотивами п'єси В. Винниченка «Чорна пантера і Білий Ведмідь» український телевізійний фільм режисера О. Бійми. Поясніть, як режисер розв'язує хворобливі для інтелігента проблеми моралі, норми поведінки й головний мистецький конфлікт початку XX століття — протистояння реалізму і модернізму.
6. Поясніть, у яких вивчених вами творах найбільш виразними є риси імпресіонізму. Доведіть це прикладами з тексту.
7. Проведіть дослідження, як у творчості В. Винниченка проявився вплив ідей Ф. Ніцше.

ОБРАЗНЕ СЛОВО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ

Читацький путівник

Навчальні цілі теми «Образне слово поетичного модернізму»

Знання:

сутність естетичних поглядів Лесі Українки, М. Вороного, Олександра Олеся на шляхи розвитку української літератури; **особливості** втілення стильових рис модернізму в їхній творчості.

Уміння:

пояснювати смислову й настроєву значущість зорових, звукових, тактильних образів у виучуваних творах;

проводити аналогії між поезією М. Вороного та творами західноєвропейських поетів-символістів; **визначати** характерні ознаки символізму й неоромантизму в поетичних та драматичних творах; **розкривати** символіку духовних поривань до кращого життя, **розуміти** трагічну суперечність між мрією, духовністю й жорстокістю світу в драматичному етюді Олександра Олеся «По дорозі в Казку»; **розмірковувати** про сенс життя, прагнення людини бути щасливою.

Ставлення:

гордість за життя-подвиг Лесі Українки; усвідомлення духовної цінності неоромантичного світогляду; критична оцінка результатів людської діяльності в природному середовищі; поцінування краси поетичного слова, його здатності об'єднувати людей роздумами над вічними проблемами життя; розуміння, що свобода й незалежність є обов'язковою умовою творчості митця; усвідомлення того, що любов до рідного краю – джерело творчої наснаги; трактування мрії як основи прагнення людини жити краще, спонуки до активної діяльності; осмислення благородства вчинків, які здійснюються заради щастя людей; розуміння важливості гармонійного розвитку особистості для її самореалізації.

Соціальні, економічні, суспільні чинники, які зумовили розвиток української модерної прози, вплинули й на становлення модернізму в поезії. Позитивістську естетику й настанову реалістичного мистецтва відтворювати дійсність у формі самої дійсності змінюють філософізм, естетизм, психологізм.

Водночас у поетичному слові цього періоду відобразилися й інші «прикмети часу»: пробудження національної самосвідомості українців, зростання їх політичної активності, поширення ідеї державної самостійності.

Сягаючи витоками Франкових «Не пора...», «Великі роковини», «Розвивайся ти, високий дубе...», ці ідеї знайшли гідне продовження в поезії українських січових стрільців, П. Тичини, митців «розстріляного відродження».

Поетичне слово було надзвичайно «різнобарвним»: жанрово, стилістично, за провідними мотивами. Поєднуються реальне і фантас-

тичне, приземлене і модерно вишукане. Відбувається пошук нових засобів пізнання дійсності і людини, нових форм їх зображення, нового ліричного героя.

На поетичній ниві трудяться водночас представники різних поколінь: «пізні» романтики Я. Щоголів, П. Куліш, С. Воробкевич та ін., представники старшої генерації І. Франко, М. Старицький, Олена Пчілка, Б. Грінченко, І. Манжура, П. Грабовський та інші і молоде покоління, яке, зрештою, і визначило шляхи подальшого розвитку — Леся Українка, В. Самійленко, М. Вороний, Олександр Олесь, Б. Лепкий, П. Карманський, В. Пачовський та інші. Розвивається романтизм, реалізм, модернізм. Поезія твориться різними мовами: російською, польською, італійською, чеською, навіть португальською. Період ознаменувався бурхливим розвитком «жіночої поезії» (Леся Українка, У. Кравченко, Л. Старицька-Черняхівська, Х. Алчевська та інші).

Розширяються жанрові межі: активно освоюється царина філософської лірики, громадянської, пейзажної, інтимної. Збагачуються мотиви лірики. Строфіка відзначається різноманітністю. Ритмічний малюнок вірша стає вигадливим і непередбачуваним.

Так само непередбачуваним і неординарним стає ліричний герой. Він може бути меланхолійно-мрійливим, відірваним від реалій життя, що притаманне ліриці «молодомузівців». І поряд «живе» інший герой — героїчна й вольова особистість, герой-борець (твори Лесі Українки), який також мріє, однак його мрії дають сили для боротьби за їх утвердження.

І чи не найголовніший здобуток модерної поезії — поглиблення психологізму, занурення в глибини людського «я», визнання естетичної вартості як достатньої умови для пошанування поетичного слова.

Відтак слушним є визначення В. Погребенника, який назвав кінець XIX — початок XX століття «золотим віком» української поезії.

Біля витоків української модерної поезії стояли І. Франко (збірка «Зів'яле листя», поема «Смерть Каїна») і Леся Українка (драматичні поеми, поетичні твори). У них виразно окреслюється ключова ознака нового стильового напряму: зміщення акценту «із зображення дійсності на самовираження митця і з суспільної функції літератури на художню творчість як естетичну самодостатність» (М. Ільницький).

«Першим виразним об'явом нового напряму» в українській літературі стала, на думку І. Франка, поетична збірка В. Пачовського «Розсипані перли». Саме «молодомузівці» першими «кинули виклик» народницьким ідеалам служіння поета народові.

Угруповання «Молода муза» утворили митці, що об'єдналися навколо журналу «Світ» (П. Карманський, Б. Лепкий, В. Пачовський, М. Яцків та інші). Вони сповідували естетизм, культ краси, прагнули віднайти її в найрізноманітніших проявах життя й відобразити

у своїх творах. Об'єднувало також поетичне експериментування з лексикою, жанрами, строфікою, фонікою.

Ліричний герой «молодомузівців» — це людина, що заблукала в трагічному світі й часто втікає від нього у вимріяні далі. Однак він вільний у своєму виборі, світобаченні, самовираженні.

У пошуках нових шляхів у літературі, прагненні вирватися з тісних рамок побутового етнографізму погляд закономірно звертався до європейських літератур, де гучно заявляло про себе молоде покоління. «Молода Польща», «Молода Німеччина», «Молода Бельгія» утверджували новий ідеал — служіння красі й символізм як основний метод пізнання світу і його відображення в мистецтві. «Молодомузівці» прагнули через творче засвоєння надбань ввести українське поетичне слово в загальноєвропейський контекст.

Їх звинувачували у відриві від національних традицій, заледве не зраді громадських інтересів (різка критика С. Єфремовим творчості М. Яцківа). Насправді нехтування не було. Ішлося про відмову від побутового етнографізму, змалювання соціальних конфліктів не описово, а через заглиблення в психологію героїв.

Подібною була творча настанова письменників-наддніпрянців, що гуртувалися навколо журналу «Хата» (М. Євшан, М. Сріблянський та інші): митець має право на самовираження, в оцінці художнього твору перевага надається його естетичній вартості.

Розвиток поезії і прози в Україні мав багато спільного. Хоча були й певні особливості. У мистецтві поетичного слова виразно проявилися всі ознаки модерного світосприйняття: поглиблений самоаналіз, змалювання особистості в межовій ситуації, експериментування в жанрах, стилях, формах, часто — стильовий синкретизм, міфологізм, інтелектуалізація творчості, асоціативність, звернення до художніх засобів суміжних мистецтв — музики, живопису, позбавлення митця ролі виразника соціальних чи класових або національних ідей.

Чи не найбільші здобутки в поезії цього періоду пов'язані з неоромантизмом (Леся Українка) і символізмом (М. Вороний, Олександр Олесь).

Символізм в українській поезії проявився досить потужно і різнобічно. Філософські засади — вчення про два світи: матеріальний та ідеальний — близькі українській ментальності. Символізм є однією з ключових ознак народної творчості, чи то поетичного, чи декоративного мистецтва. Через символ автор прагне передати власне бачення світу (часто дисгармонійне) й себе в ньому, спонукати читача заглянути в потаємні закутки своєї душі. Звідсіля увага до підсвідомого, потаємного, ірраціонального.

Разом з об'єднавчими ознаками, які стосуються «символістського світобачення», творчість кожного поета мала «своє облич-

чя». Так, поезію Олександра Олеся вирізняє з-поміж інших не лише мелодійність, настроєвість, а й виразно заявлена патріотична настанова. Переживання ліричного героя позбавлені трагічності, вони сповнені непереборного життєствердного оптимізму.

Такою ж є одна з настанов М. Вороного, хоча домінанта дещо інша. Його ліричний герой насамперед естет, а поетичне слово — засіб естетичної насолоди, естетичного самопізнання й самовираження. Цьому підпорядковуються творчі пошуки й знахідки в тематиці, строфіці, жанровому розмаїтті.

Неоромантизм Лесі Українки проявляється в домінуванні мотивів життєствердження, прагненні діяти, волі, нескореності, уславленні сили духу, вірі в щасливе майбутнє рідного краю.

Лірична героїня переживає різноманітні почуття, серед яких є туга, розчарування, страждання. Але ніколи — розпач! У духовному світі поєднуються особистісні рефлексії, прагнення пізнати й відтворити найтонші й найпотаємніші душевні порухи і бажання бути корисною своєму народові, служити ідеї і творчості.

Прикметно, що лірична героїня свідомо обирає свій шлях. Вона наділена романтичним світовідчуттям. Без показного хизування, декларативних закликів вступає у моральний та інтелектуальний двобій за своє право жити по-своєму.

Творчість Лесі Українки є ще одним яскравим підтвердженням тези, що «чистого мистецтва» в українській поезії не існувало, що навіть у найпослідовніших співців Краси наявні мотиви громадянського обов'язку.

Мистецькому факту як явищу передувало критичне осмислення його окремих проявів. Стосовно українського модернізму це проявилося в обстоюванні Лесею Українкою правомірності існування інших, окрім реалістичної, форм письма, введення в широкий ужиток поняття «неоромантизм» («новоромантизм» у написанні поетеси).

У статті «Новейшая общественная драма» (1901) співачка «Досвітніх вогнів» обґрунтовує принципи неороматичної драматургії, у якій філософія переважає над побутописанням чи соціальним аналізом, особиста драма домінує над соціальною, а твір стає символічно-реальною «драмою настрою».

Це була загальноєвропейська тенденція, що зреалізувалася в так званій «новій драмі». Біля її витоків стояли Г. Ібсен, Б. Шоу, Кнут Гамсун, М. Метерлінк, Г. Гауптман.

Найхарактерніші риси «нової драми»: прагнення до максимально точного відображення середовища, у якому діє персонаж; зосередження уваги на внутрішньому конфлікті героя; збагачення сценічних засобів розкриття характеру дійових осіб, зокрема широке використання підтексту, дискусії; наявність ознак натуралізму й

символізму; розроблення нових жанрів: соціальна драма, психологічна, інтелектуальна (драма ідей).

Такою «новою драмою» є драматургія самої Лесі Українки. У ній авторка осмислює мотиви страждання, боротьби, жертовності особистості. Висновок, до якого підводить вона свого читача, — у боротьбі й стражданнях народжується і стверджується людина. Її героїні — Мавка («Лісова пісня»), Міріам («Одержима»), Долорес («Камінний господар») — борються за внутрішню свободу, духовне визволення, шукають власне призначення, власну сутність. Перемога в цій боротьбі знаменує нове життя і, навпаки, зрада власного «я» є смертю духовною, за якою неминуче приходить фізична («Лісова пісня»). Проблема свободи й боротьби за свободу (духу, соціальну, національну тощо), віри в себе, свою перемогу є наскрізними для неоромантичної творчості Лесі Українки.

Символістська поетика притаманна драматургії Олександра Олеся, зокрема п'єсі «По дорозі в Казку». Змальовані події відбуваються в позачассі, без «прив'язки» до конкретного місця. Головний герой, який веде народ у країну рівноправ'я, достатку, справедливості й благополуччя, зневірившись, гине «за мить» до мети. Його, зневіреного, юрба закидає камінням. Однак ця смерть, стверджує автор устами відданої ватажкові Дівчини, недаремна. Життя героя є подвигом, оскільки він зумів «піднятися над собою», повести за собою, зреалізувати себе. Таким чином, його образ підноситься до рівня символу. Символами є країна, до якої герой хотів довести людей, і юрба, що не має сили піднятися до усвідомлення подвигу героя і його права на хвилинну слабкість. Змістом і мотивами п'єса перегукується з «Мойсеєм» І. Франка.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
(Лариса Петрівна Косач-Квітка)
25 лютого 1871 — 1 серпня 1913

Хто не жив посеред бурі,
той ціни не знає силі,
той не знає, як людині
боротьба і праця милі.

Леся Українка

Нагірною проповіддю було її слово, що будило з летаргійного сну націю, вселяло віру і надію в її духовні сили.

Іван Денисюк, дослідник творчості Лесі Українки

Леся Українка — геніальна поетеса, драматург-новатор, прозаїк, перекладач, публіцист, критик, культурний діяч. Вона утвердила поетичне слово як зброю у боротьбі за особисту, національну й соціальну свободу, водночас активно обстоюючи естетичну сутність художнього твору. Поетеса самовіддано торувала шлях української літератури й виводила її на європейські обшири.

Знайомство здалеку і зблизька

Портрет. «1879 р. — Лесі йшов восьмий рік — білява, тендітна; 1882 р. — 11 років — бліденька, аж зеленкувата, тонесенька, починає відпускати косу; 1886 р. — 15 років — Леся вже заввишки з маму, тільки зовсім тоненька та кволенька; 1897 р. — 26 років — дуже худа, бліда, страшенно втомлюється…; 1899 р. — 28 років — струнка, з виразом терпіння дама, обличчя якої так сильно оживлене внутрішньою духовністю, що вона виглядає прямо красивою; 1903 р. — 32 роки — схудла, і до того змарніла, що до павутинки подібна» (***О. Косач-Кривинюк*** — *сестра Лесі Українки*).

Вдача, темперамент. Була веселою і по-дитячому пустотливою в дитинстві: любила танцювати, плавати, стрибати, лазити по деревах, бігати на перегонки. У юності носила матроски й коротко, по-хлопчачому, стригла волосся. Росла невередливою і терплячою. Допомоги просила лише у випадку крайньої потреби.

Природну стійкість та витривалість вона успадкувала від матері, Олени Пчілки, а розсудливість, принциповість, цінування людської гідності, стриманість і замкнутість — від батька.

Книги, театр, музика в житті поетеси. Найулюбленіша книга Лесі в дитинстві — збірник сербських народних дум і пісень у пере-

кладі М. Старицького. Найбільшим літературним авторитетом був Тарас Шевченко.

Леся Українка захоплювалася **театром.** Залюбки відвідувала аматорські вистави в Гадячі й Колодяжному. Довелося їй виступити також у ролях головного режисера, актриси й костюмера маминої п'єси «Кармелюк» й опери М. Лисенка — «Коза-дереза».

Музика в житті поетеси посідала особливе місце. Леся Українка мала дуже гарний слух і голос. В одному з листів до свого дядька М. Драгоманова писала: «*З мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що «натура» втяла мені кепський жарт*».

Дев'ятирічною дівчинкою під керівництвом тітки О. Косач-Шиманської Леся почала грати на фортепіано. Любила виконувати твори Л. ван Бетховена й Ф. Шуберта, а з українських композиторів — пісні М. Лисенка. Однак після операції на руці довелося розпрощатися з улюбленим інструментом. Про свій сум і біль Леся згодом розкаже в поезії «До мого фортепіано». З її голосу записано 225 народних мелодій.

Сторінки життєпису. Леся Українка народилася 25 лютого 1871 р. у Звягелі (тепер місто Новоград-Волинський Житомирської області) у дворянській родині. Мальовничі краєвиди, поетичність народних традицій, звичаїв, обрядів, пісень не могли не вплинути на формування світобачення і світосприйняття майбутньої письменниці.

Важливим чинником у формуванні її духовного світу, національної самосвідомості й українського національного світогляду було родинне виховання.

Батько, Петро Антонович Косач, — юрист. Під час навчання в університеті заприятелював із М. Лисенком, П. Житецьким, М. Драгомановим. Був одним із організаторів і активних членів «Старої громади». Входив до редколегії журналу «Кіевская старина». Петро Антонович турботливо ставився до всіх своїх дітей, але особливо приязні й духовно споріднені були стосунки з Лесею.

Мати Лесі — Ольга Драгоманова, видатна громадська діячка й письменниця Олена Пчілка. Предки Лесі Українки по матері були перекладачами (драгоманами) в уряді Богдана Хмельницького. Дід Лесі, Петро Драгоманов, і його старший брат Яків писали вірші й оповідання.

Мати закінчила пансіонат шляхетних дівчат. У шлюбі з Петром Косачем народила шістьох дітей (Михайло, Лариса, Ольга, Ісидора, Оксана, Микола). Їм вона передавала любов до рідної мови,

України, народної пісні, фольклору, книги та безсмертної поезії Тараса Шевченка.

Обдарування, освіта й самовиховання. Леся Українка була від природи обдарованою дитиною. На четвертому році життя вона самотужки навчилася читати. У п'ять років уже знала багато волинських пісень та звичаїв.

Перший свій вірш «Надія» Леся написала у дев'ять років. У тринадцять уже була авторкою публікації у Львівському виданні «Зоря» (вірші «Конвалія» і «Сафо», 1884 р.). Того ж року береться за переклад Гомерової «Іліади», а згодом перекладає Гоголя та Овідія. Про свої обдарування вона напише в листі: «*Я маю надзвичайну пам'ять... до того ж я не вмію думати без образів*».

Під керівництвом матері Леся вивчає іноземні мови: німецьку, французьку, польську, російську, давньогрецьку. Згодом самотужки опановує італійську, болгарську, англійську, іспанську. Здобувши самостійно ґрунтовну освіту, навчає своїх молодших сестер і братів. Пише для молодшої сестри підручник «Стародавня історія східних народів», який у 1918 р. був виданий як навчальна книєка для національної школи.

Дев'ятнадцятирічною Леся Українка вже розуміла своє призначення: «*Мені такого треба багато написати, що якби я жила навіть три життя разом, то й то ще не знаю, чи вспіла б те все поробити*».

Звичайно, встигла б, була ж бо як «на свій вік — геніальна жінка, з тонким розумом і обдарованістю» (М. Павлик). Але хвороба, невиліковна на той час, внесла свої корективи в життєві плани і задуми.

Життя Лесі Українки обірвалося 1 серпня 1913 року в грузинському місті Сурамі. Тіло поетеси було перевезене до Києва. Восьмого серпня її поховали на Байковому кладовищі поряд із могилами батька і брата.

Леся Українка для українців та інших народів є символом мужності, сили духу, незламності та величі людини.

Її образ закарбовано в різних видах мистецтва. У скульптурному увічненні образу мисткині найвідомішими є пам'ятники Галини Кальченко в містах Києві, Ялті, Новограді-Волинському та в селі Колодяжному (Україна), Саскатуні (Канада), Тамари Абакелія — в Сурамі (Грузія), Василя Бородая — в Батумі (Грузія).

Музей Лесі Українки в м. Ялті. Будиночок, у якому поетеса проживала у 1897—1900 рр.

З усіх жанрів образотворчого мистецтва найбільш плідним є малярство, а в

малярстві — ілюстрації до її драматичних і поетичних творів. Техніка різна — олія, акварель, офорт, гравюра, ліногравюра, олівець, але всіх митців об'єднує психологізм проникнення в ілюстрований твір, його сюжет чи образ.

Ілюстрації до «Лісової пісні» створили художники І. Марчук, В. Лопата, М. Дерегус, В. Касіян, Н. Лопухова, О. Ніколаєць та інші.

Художник-графік В. Лопата розробив макет 200-гривневої банкноти з портретом Лесі Українки. Вийшли також ювілейна монета, присвячена Лесі Українці, й поштова марка.

Запитання і завдання

1. Що вас зацікавило в особистості поетеси? Здивувало? Вразило?
2. Яку роль відігравало родинне оточення у формуванні духовного світу майбутньої української письменниці?
3. Які таланти змалку виявилися у Лесі? Як вона реалізувала їх? А як реалізуєте свої обдарування ви, ваші однокласники й однокласниці?
4. Спробуйте пояснити, чому Леся Українка найбільше любила музику М. Лисенка.
5. Ознайомтеся з матеріалами, розміщеними в «Енциклопедії життя і творчості Лесі Українки». Укладіть з друзями «Путівник по сайту». Презентуйте його учням інших класів, де вивчається творчість поетеси.
6. У мережі Інтернет знайдіть матеріали про долю членів родини Лесі Українки. Укладіть бібліографічний покажчик електронних джерел. Поділіться своїми напрацюваннями з однокласниками й однокласницями. Згодом поцікавтеся, чи скористалися вони результатами вашої праці.

Світ поезії Лесі Українки

Вона... може виспівувати найтяжчі, розпучливі ридання і тим співом не будити в серцях розпуки та зневіри, бо у самої в душі горить могуче полум'я любові до людей, до рідного краю і широких людських ідеалів, ясніє сильна віра в кращу будущину.

І. Франко

Епоха Лесі Українки. «Вона жила і діяла... в епоху, що на місце невидимого Бога поставила релігію розуму... На місце великих пристрастей — поміркованість, упорядкованість. На місце віри, що рушає горами, — сліпе упокорення перед так званим бігом подій. В таку добу з'явилася в нас Леся Українка...

Письменниця, яку назвав І. Франко одиноким мужчиною серед поетів соборної України, лишилась сфінксом для покоління, для якого відвага, завзяття, воля — всі мужеські чесноти повинні були б стати конечними...

...Поетка рвалась із свого спокійного і урівноваженого середовища в ту повну поезії епоху, котру ми називаємо «темним Середньовіччям», або в часи античного світу...

Сенс мав для неї лише абстрактний, незалежний від конкретного змісту, від мети, від вихідної точки — великий порив душі до чину, до руху, до виявлення себе...

...Її поезія се був крик нової нації, що нарешті віднайшла в собі абсурдну, спонтанну волю до чину, ентузіазм *morituri*[6] й фантастичну віру в велике чудо» (***Д. Донцов***).

Своєрідність поетичного світу Лесі Українки. Творчий ужинок Лесі Українки надзвичайно багатий: три поетичних збірки — «На крилах пісень» (1893), «Думи і мрії» (1899), «Відгуки» (1902), які вмістили половину набутку (144 поезії залишилися поза збірками); переклади з давньоіндійської, старогрецької, німецької, французької, італійської мов (165 поезій, драматична поема «Каїн» Дж. Байрона, трагедія «Макбет» В. Шекспіра); 6 легенд, 10 поем («Русалка», «Давня казка», «Віла-посестра», «Одно слово» та інші), 8 драматичних поем («Одержима», «Осіння казка», «В катакомбах», «Блакитна троянда» та інші); 63 прозові твори, зокрема й перекладні (оповідання, нариси, образки, казки); 11 літературно-критичних та публіцистичних статей; фольклорні записи; 773 листи.

Вражає жанрове розмаїття її творів. У поезії — філософська, пейзажна, громадянська, інтимна лірика: поетичні цикли, подорожні враження, віршовані листи, романси, легенди, сонети, апокрифи, колискові, веснянки, дитячі вірші, поезія в прозі, імпровізація, монологи, пастельні етюди тощо. У прозі — новели, оповідання, казки, повісті, нариси, образки, етюди. У драматургії — драматичні поеми, діалоги, фантастичні казки, драми, трагедії.

Збірку «На крилах пісень» названо найважливішим здобутком української літератури за 1893 р. У ній талант Лесі Українки *«вперше широко і сміло розмахнув крилами власного лету»* (І. Франко).

Збірка засвідчила, що українська поезія виходить за межі традиційних тем, жанрів, форм. Це була «інша» поезія, творчість європейського типу.

Уже в першій збірці голосно звучить мотив, що наскрізно проходить через усю творчість Лесі Українки, — мотив свободи. Теми свободи і боротьби, любові до рідного краю, роздуми про долю народу і його майбутнє, про завдання й обов'язки митця визначають головний пафос творчості, світ образів багатьох віршів.

Поетеса об'єднує поезії в цикли («Подорож до моря», «Сім струн», «Мелодії», «Пісні про волю»), небезпідставно вважаючи, що циклічність дає змогу найповніше реалізувати головну ідею.

---

6 Morituri (італ.) — той, хто йде на смерть.

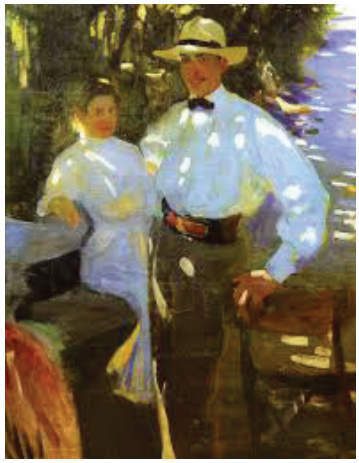

Олександр Мурашко. «Сонячні плями»

Цикл поезій «Сльози-перли» викликав захоплення в І. Франка: «*Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хорої дівчини*».

Збірку «Думи і мрії» відкриває цикл «Мелодії», у якому Леся Українка постає тонким ліриком, чутливим до найтонших порухів людської душі, і зрілим майстром, який у спромозі ці порухи відтворити.

Поетеса продовжує розробляти ще одну з наскрізних тем творчості: роль поетичного слова в боротьбі за національне і соціальне визволення і місце митця в цій боротьбі. Ця тема звучить у вірші «Слово, чому ти не твердая криця...», поемі «Давня казка».

Збірка «Відгуки» засвідчила освоєння Лесею Українкою світових тем і образів. Знову звучить тема боротьби за соціальне й національне визволення, а також тема мистецтва. Помітно посилюється епічне начало (поеми і балади «Віла-посестра», «Ізольда Білорука» та інші).

З особливою силою її талант проявився у доробку останніх років життя. Поеми «Русалка», «Самсон», «Місячна легенда», «Роберт Брюс, король шотландський», «Ізольда Білорука» та інші твори засвідчують обізнаність зі світовою класичною літературою, історією, зокрема творчістю Дж. Байрона, В. Скотта. Висока духовна культура письменниці заявлена у драматичних творах «Блакитна троянда», «У пущі», «Одержима», «Бояриня», «Кассандра», «Лісова пісня».

Найпотаємніші почуття, найтонші переживання передає Леся Українка в інтимній ліриці. Таких поезій небагато у творчому доробку поетеси, але кожна з них — поетичний шедевр («Хотіла б я тебе, мов плющ обняти...», «Твої листи завжди пахнуть зов'ялими трояндами...», «Все, все покинуть, до тебе полинуть...», «Уста говорять: «Він навіки згинув...»). Перед читачем постає лірична героїня, душа якої сповнена чистого і світлого почуття любові, жертовності, а заразом і глибокої поваги до свого обранця і своїх почуттів.

Такою була й сама авторка у стосунках із С. Мержинським, біля ліжка якого провела дні і ночі, доглядаючи хворого, від якого одвернулися навіть рідні. Вона боролася за його життя, розуміючи приреченість коханого, вона провела його в останню путь. А свій біль і страждання вилила у віршах.

«Contra spem spero!»

Читацькі діалоги

Поезія «Contra spem spero!» давно стала хрестоматійною. Її зміст — ясний і прозорий. Перед нами своєрідний підсумок рефлексій дев'ятнадцятирічної дівчини з приводу навіяних загостренням хвороби печалі, суму, тривоги, які посилювалися красою і буянням весняної природи.

Мужність і воля ліричної героїні викликають захоплення. Як і майстерність авторки у відтворенні її переживань. Це зриме втілення неоромантичного ідеалу поетеси — сильна вольова особистість.

Усе це відчуває і сприймає читач. Але виникають запитання. Чому Леся Українка назву поезії подає латиною? Мода (особливо, якщо згадати назви художніх полотен М. Коцюбинського «Intermezzo», «Fata morgana», О. Кобилянської «Valse melancolique» та інших).

Звичайно ж, ні. Молоде покоління кінця XIX ст. адресувало свої твори широкому загалу читачів, зокрема й інтелігенції, для якої латина була зрозумілою.

Але це лише частина відповіді. Для того, щоб осягнути талановитість Лесі Українки, її неймовірне чуття слова, спробуємо замінити вислів українським перекладом — «Без надії сподіваюсь». Вслухавшись у звучання фрази, розуміємо, що поданий латиною заголовок задає поезії чіткий карбований ритм, який знаходить продовження у перших словах самого вірша:

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Отже, вони були — «жалі й голосіння»? Так, і це неминуче. Але лірична героїня не приймає перспективи «проплакати всю молодість». Її відповідь, коротка й однозначна:

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Наступні чотири строфи — підтвердження рішучості ліричної героїні. І тут уважний читач робить несподіване відкриття: у її сприйнятті нерозривно сплелися особисте і громадське. Підтвердженням цій тезі слугують образи, зміст яких вочевидь ширший за страждання і болі, породжені хворобою: *«сумний переліг», «мороз», «кора льодовая, міцна», «довга темная нічка невидна»*. Лірична героїня прагне діяти: *«крізь сльози сміятись, серед лиха співати пісні, сіять барвисті квітки, камінь важкий підіймать»*.

Це емоційна настанова, у якій перешкоди сприймаються у формі яскравий зримих образів. Посилюючись від строфи до строфи, емоційна напруга сягає епогею у словах, які є логічним висновком усього сказаного:

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

Так думає і відчуває лірична героїня у хвилини болю. А ви?

Покладена на музику Я. Степовим поезія зазвучала гімном справжнім незламності й нескореності людини.

Запитання і завдання

1. Прочитайте чи прослухайте у виконанні професійних акторів поезію Лесі Українки «Contra spem spero». Поділіться своїми враженням з однокласниками й однокласницями або членами родини.
2. Якою, на вашу думку, є лірична героїня вірша? Створіть її «емоційний портрет».
3. Знайдіть у вірші алегоричні образи і поясніть їхню роль.
4. Визначте роль антитези в композиції вірша «Contra spem spero!».
5. Поміркуйте, чому колір є «будівничим матеріалом для конструювання художнього образу поетеси»? Якою ви бачите кольорову гаму збірки «На крилах пісень»?

«Слово, чому ти не твердая криця...»

Тема митця, його покликання, ролі й значення художнього слова в житті окремої людини і всього суспільства займають особливе місце у творчості Лесі Українки. Слово — зброя, тверда криця, меч двосічний, слово, що має силу весняного грому, світить блискавицями, слово «палке», «вогнисте», «променисте» — характерні образи її громадянської лірики.

Поетеса звертається до питання суспільної відповідальності митця у поезії «Слово, чому ти не твердая криця...». Вірш багатий на алегорії, порівняння, епітети. Поетичне слово порівнюється то «з твердою крицею», то з «гострим мечем». Це могутня зброя, яку вона віддає на бій за волю «месникам дужим», як це робив колись її духовний батько Тарас Шевченко:

Зброє моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

Запитання і завдання

1. Сформулюйте 5—6 запитань до поезії (автора, ліричної героїні). Обговоріть їх у парі чи групі. Які запитання вам сподобалися? Чим саме? Чи врахуєте ви набутий досвід у майбутньому? Який саме?
2. Проаналізуйте поезію «Слово, чому ти не твердая криця...» самостійно.

«Мріє, не зрадь!»

Іван Франко вважав «Мріє, не зрадь!» «сповіддю Лесиного серця, його трепетом, гарячим признанням», у якому «горить могуче полум'я любові до людей, до рідного краю». Такі твори з'являються як результат довгої і напруженої внутрішньої роботи, пошуку відповіді на смисложиттєві питання про сутність і мету власного буття, підведення підсумків його цілком чи певного етапу. У будь-якому разі — це результат екзистенційного вибору.

Вірш сповнений щирістю виявів почуттів ліричної героїні, щемливою відвертістю. Вона готова іти до кінця. Зауважимо, що ця

жертовність не є самозреченням, це результат свідомого вибору, «безсонних ночей». Емоційна наснаженість вірша реалізується в рядках, що звучать як афоризми:

Тільки — життя за життя!

.....

Мріє, стань ся живою!

.....

Слово, коли ти живе, статися тілом пора.

.....

Хто моря переплив і спалив кораблі за собою,
Той не вмре, не здобувши нового добра.

Деякі рядки («*я душею повстала сама проти себе*») можна «прочитати» лише в контексті всієї творчості поетеси. У ранніх творах звучать мотиви болю, який породжує сльози (один із наскрізних образів). Однак пізніше Леся Українка змінить свою позицію («Що сльози там, де навіть крові мало?») І ось підсумок: повставши «сама проти себе», лірична героїня доходить висновку: «Тільки життя за життя!».

Запитання і завдання

1. Які емоції і почуття викликав у вас вірш?
2. Які запитання з'явилися після його прочитання (прослуховування)?
3. Якою постає перед читачем лірична героїня вірша? Опишіть її.
4. Який зміст вкладає поетеса у вислів «спалити кораблі»? З'ясуйте у довідниках, мережі Інтернет його походження.
5. Сформулюйте 2—3 питання до автора чи ліричної героїні. Задайте їх своєму сусідові/сусідці по парті чи обговоріть у групі. Які запитання вам сподобалися? Чим саме? Чи врахуєте ви набутий досвід у майбутньому? Який саме?

«Стояла я і слухала весну...»

Вірш «Стояла я і слухала весну...» із циклу «Мелодії» написаний у 1895 р. Твір сповнений свіжості й тепла прекрасної пори року. У дві строфи Леся Українка вмістила багату палітру відчуттів, які бентежать душу навесні.

Лірична героїня володіє прекрасним даром: умінням «слухати» саму себе і навколишній світ, спілкуватися з ним. Вона чує дзвінку й голосну пісню, закличну мову й потаємний шепіт. Голоси весни оспівують любов, красу, радощі — все те, про що колись мріялося. Леся Українка любила весну як пору відродження, оновлення, надії. Героїня вірша тішиться весняним цвітінням, буянням, знаходить розраду й щастя в гармонії зі світом природи. Леся Українка віддає перевагу слуховим відчуттям (на лексичному рівні: слухала — співала — шепотіла), доводить своє авторське вміння малювати світ природи всіма засобами.

Поезія «Стояла я і слухала весну...» відзначається світлою ніжністю і грацією — прикметами творчої індивідуальності, визначеними Іваном Франком.

Запитання і завдання

1. Прокоментуйте ваші перші враження від прочитаної поезії. Що найбільше схвилювало і чому?
2. Визначте, яким є внутрішній стан ліричної героїні? Простежте, який образ є наскрізним у поезії і чому?
3. Визначте основні мотиви поезії.
4. До якого виду лірики можна її віднести?

Культурно-мистецький контекст

1. Послухайте запис пісень на слова Лесі Українки «Стояла я і слухала весну...» (музика К. Стеценка), «Не дивись на місяць весною...» (музика М. Лисенка).

Драматична спадщина Лесі Українки

У третій і найблискучіший період своєї творчості Леся Українка є поет виключно драматичний.
М. Зеров

Цей період складає дванадцять років. Одним із творчих підсумків його є близько двадцяти драматичних творів: поем, діалогів, сцен, етюдів.

Це був крок уперед у розвитку української драматургії. На місце соціально-побутової драми, що переважала тоді в репертуарі українських театрів, приходить драма філософська, психологічна.

Її конфлікт будується на основі зіткнення ідей, світоглядів, художні образи набувають широкого узагальнення, символічного звучання. Рушієм конфлікту стає не стільки дія, як слово, зростає роль підтексту.

Животрепетні питання тогочасної дійсності мисткиня розглядає крізь призму «вічних» тем і образів. Усе написане Лесею Українкою має загальнолюдський зміст, а в її античних сюжетах і образах зі світової літератури віднаходимо національну специфіку.

Так, **«Одержима» (1901)**, на переконання Ліни Костенко, містить морально-етичне відкриття, актуальне для духовного життя людства: чи не вперше в історії світової літератури піддається сумніву доцільність жертви Христа.

Авторка крізь призму зіткнення світоглядних настанов Месії і Одержимої розглядає питання обов'язку, свободи вибору, компромісу з совістю. Міріам — сильна духом, волею, велична і трагічна особистість. Вона є палкою послідовницею Месії, вважає, що *Христос — один-єдиний, за кого варто йти на муку*. Але героїня не приймає його вчення про всепрощення, любов до ворогів.

Драматична поема написана протягом однієї ночі біля ліжка вмираючого С. Мержинського. З болю і муки від усвідомлення приреченості коханого поетеса «створила драму».

Проблеми співвідношення слова і діла, віри у справу, яку робиш, ідею, яку проповідуєш, досліджуються в драматичній поемі «**Касандра**». Героїня твору прагне бути корисною власному народові. Це людина чесна і благородна, але нерішуча і безвольна. І її пророчий дар виявляється незатребуваним, оскільки Касандра не вірить у справу, яку вона обстоює. «Діла без віри мертві суть», — стверджує Леся Українка.

Складні філософські питання — духовної свободи, влади, вірності і зради — порушує Леся Українка в «**Камінному господарі**». На думку самої авторки, це її «перша справжня драма».

До образу Дон Жуана зверталися Т. де Моліна, Ж.-Б. Мольєр, О. Пушкін. Лесі Українці вистачило сміливості взятися за цей «вічний» образ і таланту, щоб розкрити його оригінально і неповторно.

У творі стикаються консерватизм Командора, егоїзм, властолюбство донни Анни, волелюбність Дон Жуана, благородство, готовність до самопожертви Долорес. Перемагає, як зазначала сама Леся Українка, правда життя. Дон Жуан, який традиційно трактувався як романтичний спокусник, сам стає жертвою.

Вагомими для розвитку української драматургії є: «Осіння казка», «В катакомбах», «На руїнах», «Вавілонський полон» та інші твори.

У них Леся Українка реалізувала творчу настанову про неоромантичний твір і неоромантичного героя: «*Новоромантизм прагне звільнити особу в самій юрбі, розширити її права, дати їй можливість знаходити собі подібних, або, якщо вона виняткова і при тому активна, дати їй нагоду підносити до свого рівня інших, а не опускатися до їх рівня...*» Відмежувавшись від естетики народництва, Леся Українка свідомо виводила українську літературу на авангардні естетичні позиції своєї історичної доби.

Запитання і завдання

1. Чим приваблює вас Леся Україна як особистість? Чи змінилося ваше уявлення про поетесу після знайомства з оглядом її життєвого і творчого шляху? Якщо так — у чому? Своїми враженнями поділіться з однокласниками й однокласницями.
2. Створіть асоціативний портрет Лесі Українки, використовуючи висловлювання сучасників про неї.
3. Леся Українка — письменниця, перекладачка, громадська діячка, дочка Прометея, яскрава представниця українського модернізму, «поетка Досвітніх вогнів», «Жанна д'Арк» (М. Рильський). Чи погоджуєтеся ви з такими визначеннями? Додайте власні ключові слова до характеристики поетеси.
4. На основі змісту вивчених поезій визначте провідні мотиви й теми, які домінують у творчості Лесі Українки. Охарактеризуйте образи-символи. Запишіть їх асоціативний ряд.

5. Знайдіть на тематичних сайтах інформацію, фото- та відеоматеріали про екранізацію творів Лесі Українки. Перегляньте фрагменти фільму за мотивами драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня. Мавка» (1981; реж. Ю. Іллєнко), «Іду до тебе» (1971; реж. М. Мащенко). Напишіть есе чи відгук.

Довідник читача

Драматична поема — невелика за обсягом віршована п'єса, у якій зливаються драматичне, епічне й ліричне розкриття теми; виклад відзначається стислістю і лаконізмом, відсутні широке тло подій і зовнішня інтрига. В основі драматичної поеми — внутрішній динамічний сюжет, конфлікт світоглядних та моральних принципів. Авторами драматичних поем є Дж. Г. Байрон, Й. В. Гете, Леся Українка, І. Франко, В. Самійленко.

Драма-феєрія (фр. *fee* — фея) — один із жанрових різновидів драми, якому властивий фантастично-казковий сюжет, неймовірні перетворення. У такій драмі поряд із людьми виступають фантастичні істоти.

Драма-феєрія «Лісова Пісня» — вершина творчості Лесі Українки

«Лісова пісня», як чарівний заквітчаний острів, височіє в творчій спадщині Лесі Українки.

М. Рильський

Творча історія. «Лісова пісня» написана в Кутаїсі в 1911 р., Поетеса гостро переживала розлуку з Україною. Щемливі спогади, картини з минулого стали спонукою до створення драми-казки. Факт непоодинокий у світовому мистецтві («Пан Тадеуш» А. Міцкевича).

У листі до Агатангела Кримського 27 жовтня 1911 р. Леся Українка писала, що п'єса була створена на честь волинських лісів: *«Сього літа, згадавши про їх, написала «драму-феєрію» на честь їм, і вона дала мені багато радощів, хоч я й відхорувала за неї»*.

Драма написана всього за 10–12 днів і дала авторці *«стільки дорогих хвилин екстазу, як мало яка інша»*.

Фольклорно-міфологічна основа твору. З перших рядків драми-казки відкривається перед читачем сповнений таємничості чарівний світ волинської природи. Поетеса досконало знала його. Він був тим живильним грунтом, на якому зросла її творчість.

Витоки цього світу сягають Звягельщини. Скажімо, мелодія, яку Лукаш грає на сопілці, із с. Миропілля, пісня – з Любара. Посіяне в душу зерно проросло і заколосилося на Ковельщині. Саме тут, під час гостювання в дядька Лева Скулинського в урочищі Нечимному, і народився задум «Лісової пісні». Тут ввижалася поетесі Мавка, тут вона чула легенди про Перелесника, Того, що в скалі сидить, Пропасницю, Куця, Злидні, Водяника, Лісовика.

У драмі використано також фольклорні образи. Так, одним із найдавніших фольклорних символів дівочої краси й кохання вважається

зоря. Саме в такому значенні цей образ використовується в драмі. Ясної весняної ночі після першого поцілунку Лукаша Мавка скрикує: «*Ух, зірка в серце впала*», і в останньому видінні Лукаша Мавка «*спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці*».

Софія Караффа-Корбут. Ілюстрація до твору «Лісова пісня»

Жанр твору. Особливості сюжету і композиції. За жанром «Лісова пісня» — **драма-феєрія** (таке визначення дала авторка). Це нова форма, створена Лесею Українкою: проблемно-філософська драматична поема, де опоетизовано красу людських взаємин. «Лісова пісня» за стилем — неоромантичний твір. Жанр драма-феєрія передбачає поєднання реального й фантастичного, інтуїтивно-символічного. Також наявний потужний ліричний струмінь.

Сюжет у драмі-феєрії розвивається стрімко. Кожна її частина своїм настроєм співвіднесена з певною порою року, зміна якої ілюструє зародження, розвиток і згасання кохання Мавки й Лукаша. Особливістю сюжетної побудови твору є наявність двох кульмінаційних вершин.

Драма складається з прологу і трьох дій. ***Пролог*** вводить читача у світ казки, де діють фантастичні істоти. Дитина лісу Мавка, розбуджена голосом сопілки сільського парубка Лукаша, прокидається від зимового сну ***(зав'язка)***.

Вони закохуються. Проте кохання Лукаша згодом в'яне, як і все в природі пізнього літа. Лукаш не в змозі зробити вибір між вимріяним світом і буденщиною. З'являється Килина — втілення практицизму й духовної обмеженості. Вона в усьому протистоїть Мавці, — уособленню любові й краси ***(розвиток дії)***.

Коли Лукаш зраджує кохану і сватає Килину, охоплена відчаєм Мавка втрачає бажання жити й добровільно погоджується покинути цей світ, зникнути «у підземеллі темного Марища» — «Того, що в скалі сидить» (***кульмінація***).

У третій дії («пізня осінь») Лукаш стає вовкулакою, але Мавка прощає коханого і повертає йому людську подобу. Одначе надто багато смутку довелося пережити Мавці — вона перетворюється на Вербу. Килина хоче зрубати вербу. Щоб не дати їй цього зробити, Перелесник (дух вогню) запалює Вербу, а з нею згоряє все господарство (***кульмінація***).

Мати й Килина повертаються в село, а Лукаш залишається в зимовому лісі, де він був щасливим із коханою, й замерзає (***розв'язка***).

Твір завершується розлогою ремаркою-епілогом: звучить «переможний спів кохання», «зимовий день змінюється в ясну, місячну весняну ніч», яка єднає в пориві любові Мавку і Лукаша. Заметіль білого снігу переходить у сніговицю. Коли вона минає, видно нерухомого Лукаша з усміхом щастя на устах.

Леся Українка зазначала, що в «Лісовій пісні» і ремарки мають самостійне художнє значення, сприймаються як поезія у прозі. Об'ємні й поетичні, вони викликають в уяві читача відповідні пейзажі, на тлі яких розгортаються події, сприяють детальнішому розкриттю світу дійових осіб. «*Провесна. По узліссі й на галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Дерева ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює від вітру, то розривається, одкриваючи блідо-блакитну воду*».

Дослідники називають ремарки «Лісової пісні» найкращими в українській літературі пейзажами.

Тема. Ідея. Основний конфлікт. Змалювання боротьби між мрією про красу і сірою буденністю — такою є **тема** «Лісової пісні».

Основна ***ідея*** драми — утвердження віри в перемогу краси над буденністю і міщанською обмеженістю.

Основний ***конфлікт*** має філософсько-психологічний характер і побудований на зіткненні «прози» життя і «поезії» мрії. Життєву прозу уособлюють мати Лукаша і Килина. Поезію — Мавка, дядько Лев. Поміж цих двох начал опинився Лукаш. І його трагедія — у душевній роздвоєності.

Проблематика твору: проблеми чистоти людських взаємин, людяності, волелюбності, взаємин людини і природи, мистецтва, краси, духовного багатства.

Людина і природа. Творчий геній поетеси явив світові українську Волинь у двоєдиності світу реального і світу природи, світу звичайних людей і світу фантастичних істот. З природи починається сюжет цієї трагедійної п'єси-казки: *«Старезний, густий, предковічний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і великим прастарим дубом»*. Цей пейзаж є прологом твору й одночасно початком його експозиції. Продовження її — перше знайомством з лісовими істотами — двійком Потерчат, Русалкою, Водяником і з «Тим, що греблю рве».

Лісовий закуток Волині чарує зір, ваблять пахощами дерева, квіти, трави, милує слух гомін лісових струмків.

Новаторство Лесі Українки у змалюванні природи виявляється в синтезі виражальних можливостей різних видів мистецтв, своєрідному кінематографічному ефекті, що передбачає швидку зміну звуків, рухів і навіть часу.

Людина і мистецтво. Леся Українка переконує, що справжнє мистецтво може породжувати лише чиста, світла душа; саме спромога

до мистецької творчості є найпевнішою ознакою такої душі. Критерії, сутність, а отже, й мета досконалого мистецтва — у його здатності оживляти, одухотворювати, робити прекраснішим світ і людину, сіяти в людській душі любов. Пригадаймо: від Лукашевої гри на сопілці розвивається, зеленіє, зацвітає все в лісі, прокидається Мавка (духовна грань Лукашевої душі, одухотворене єство природи). І саме ця мелодія пробуджує в ній кохання, те, що стане сутністю її буття. Коли ж змінюється Лукашева душа (перемагає її матеріальна грань), він втрачає здатність грати. Лише в прикінцевій сцені ця здатність повертається й знову творить чудо, ще більше, аніж навесні, — тепер уже посеред сніговію його мелодія перемагає смерть (зиму), приносить у світ тепло, цвітіння, відроджує кохання, щастя, красу. Як змінюється музика, так змінюється все навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в заквітчанім гаю, тьмяний зимовий день змінюється на ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою в зорянім вінку. Лукаш кидається до неї з покликом щастя. Ось чудо мистецтва! Тільки у творчості людина стає вільною.

***Образи «Лісової пісні»*. Образ Мавки** — це символ високої людської мрії, символ торжества правди над кривдою, уособлення духовності й краси. Мавка — істота міфологічна, створена народною фантазією. Її портрет виписаний у ремарках із дотриманням фольклорних традицій: «*ясно-зелена одежа*», «*розпущені чорні з зеленим полиском коси*». У сприйнятті Лукаша Мавка виглядає, «*як дівчина... ба ні, хутчій як панна, / бо й руки білі, і сама тоненька, / і якось так убрана не по-панськи*». Зауважує Лукаш і мінливість кольору її очей: «*тепер зелені... а були, / як небо, сині...О! тепер вже сиві, / як тая хмара...Ні, здається, чорні, / чи, може, карі...*»

Портретна характеристика відіграє велику роль у розкритті внутрішнього світу Мавки. У першій дії закохана Мавка постає «*наче лісова царівна, у зорянім вінку на темних косах*». У другій — спочатку вдягнена в буденний одяг сільської дівчини, бо стає покірною Лукашеві та його матері, а наприкінці дії міняє сірий стрій на багряний, та не може приховати блідості обличчя. «Яка страшна! — вигукує Лукаш і обирає Килину за супутницю життя. В останній дії «Лісової пісні» постать Мавки «чорніє» на тлі білої стіни: контраст барв увиразнюється пучечком калини на грудях дівчини. Така кольорова гама (чорне — біле — червоне) визначає психологічний настрій, окреслює глибинні переживання лісової красуні.

В останньому монолозі Мавки образом вогню утверджується безсмертя душі: «*О, не журися за тіло! / Ясним вогнем засвітилось воно, / чистим, палючим, як добре вино, / вільними іскрами вгору злетіло...*» Такий підхід Лесі Українки до змалювання образу Мавки не випадковий: поетеса-неоромантик мислила й відчувала образами *зорі, вогню, іскри, світла*, що є символічно-архетипними першообра-

Олег Шупляк. «Двоє»

зами. Мавка зрозуміла мову Лукашевої сопілки краще, ніж він сам: «*Я тебе за те люблю найбільше, / чого ти сам в собі не розумієш, / хоча душа твоя про те співає / виразно-щиро голосом сопілки*». Мавка так і не навчилася розуміти мову буднів, у яких панує корисливість, лицемірство. До самого кінця вона залишається ідеально чистою, щирою, відвертою і незрадливою.

Благородство Мавки виявляється у багатьох вчинках: вона ранить руку серпом, аби ціною її крові Русалка Польова пожила бодай ще день; заступає Злидням дорогу до Килининої хати; вертає Лукашеві людську подобу. Образом Мавки Леся Українка ствердила гасло свого життя: «*Ніяка туга краси перемагати не повинна*» (так учить Мавку Лісовик, картаючи її за те, що покинула високе верховіття», що спустилась до «служебки», «*Що працею гіркою / окрайчик щастя хтіла заробити / і не змогла*»). Це основний принцип неоромантизму — гармонійна єдність художнього ідеалу з життєвою правдою. Леся Українка практично реалізувала його в «Лісовій пісні».

Останній монолог Мавки хоч і сумний, проте оптимістичний, він сповіщає про невмирущість духовного та вічність краси: попіл із водою зростить нове дерево й «*стане початком тоді мій кінець*».

Лукаш — натура роздвоєна. З одного боку, він типовий поліський парубок, добрий, слухняний син і небіж, а з другого — наділений від природи поетичною натурою, яку Мавка відразу ж відчула: «*той цвіт від папороті чарівніший — / він скарби творить, а не відкриває*». Біда Лукаша, що він не зміг розвинути свій поетичний дар, не зміг, як каже Мавка, «*своїм життям до себе дорівнятись*», безжалісно потоптав дивоцвіт справжнього кохання. В образі Лукаша Леся Українка показала, як важко бажане зробити дійсним, як реальне життя заглушує мрію, спиняє романтичний порив у блакитні високості, як засмоктує людину буденщина.

Лукаш уособлює людину як таку. Власне, у драмі увага зосереджується передусім на дослідженні саме його психологічного світу. Відповідно дві грані душі Лукаша — духовна й матеріальна — утілюються в двох парах образів: досконалого дядька Лева та ще досконалішої Мавки; примітивної матері й Килини.

Обмежена клопотами сірої буденщини, **мати Лукаша** вороже сприймає Мавку, не розуміє її краси, а тим більше внутрішньої. Їй більше імпонує Килина. Вона хазяйновита, дебела й міцна, яка знає, як догодити майбутній свекрусі, «вдовиця моторненька». Це досить типові образи жінок, утомлених тяжкою працею по господарству. Лукашевій матері потрібна роботяща невістка, а не мрійлива Мавка, яка сприймає природу як живу істоту. Мати настільки душевно згрубіла, що не помічає навіть Мавчиної вроди, а згадує про її чесноти лише тоді, коли «лукава, як видра, хижа, наче рись» **Килина** демонструє свою справжню натуру. Для скаліченої духовно й обмеженої Килини чи не найбільший життєвий скарб — «корова турського заводу». Вона в житті так і не зазнала справжнього щастя, так і не збагнула, що не перемогла Мавки.

Художні засоби виразності. Струмінь народнопісенних засобів, який у ліриці був важливим елементом, тут переріс у могутній потік. Монологи у драмі ваблять, чарують своєю поетичною силою і витонченістю: «*Коли б ти, ніченько, швидко минала, / Вибач, коханая!*» «*О, не журися за тіло! Ясним вогнем засвітилось воно, чистим, палючим, як добре вино, вільними іскрами вгору злетіло*».

Мова Мавки і дядька Лева виграє усіма барвами поетики народної пісні, легенди, казки. Мова Мавки сповнена зменшено-пестливими формами слів: *сестрице, сестронька, сестриченька, дідусю, матуся, дитиночко, доню, серденько, вустоньки, кучерики, ніченько, землиця, кубельце, ягідки, листочки, віночки, квітоньки, березоньки* і т. ін. З народної поезії запозичено й тропи п'єси, зокрема епітети *дрібен лист, любі очі, ніченька ясна, береза журлива*, *слово чарівне, сон камінний*, а також порівняння й персоніфікації: *блукаю, як тінь, серце говорить, як весняна нічка, розмовляє, мов той ясен, весна співає, сонце заходить, ронить сльозу*. Мова Мавки так само, як народна, багата на синоніми, наприклад: «*коханий*» «*милий*», «*любий*», «*хороший*». Народнопісенні традиції вчуваються і в крилатих висловах Мавки: «*Ну як таки, щоб воля та пропала*», «*Щастя... як зов'яне, то вже не встане*».

Мова відображає розвиток образу Лукаша. Спочатку його мовлення поетичне: «*Я чую, як береза стинається і листом шелестить*», «*Я сам тебе заквітчаю*», «*Мавко, ти з мене душу виймеш*», «*Я не знав, що любощі такі солодкі*». А коли Лукаш потоптав високі ідеали, у його мові з'являються слова на зразок *хижака, ґрунтець, нивка*. Для Килини та матері характерні в'їдливі народні прислів'я. У їхній мові бачимо дивне поєднання пестливої та лайливої лексики: з одного боку — *дівонько, тітусю, Лукашуню, дідусюню, матінко* (Килини), а з іншого — *свекрушисько, відьмисько, кодло*. Обмеженість їх світогляду підсилюється діалектизмами: «*Дивіть, уже не рано*», «*Та, май, робота є*», «*Тра вилляти переполох*».

Музикальності твору надають також розмаїті метрика і ритміка, тісно пов'язані із змістом поезії: «*Солов'ї весільним дзвоном дзвонять*», «*Візьми собі співочу душу, а серденько словами зачарую...*». Навіть ремарки також суцільно поетичні, наприклад: «*Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається*», «*З осяйного туману виходить русалка*».

Запитання і завдання

1. Підготуйте й обговоріть у групах повідомлення про проблематику драми-феєрії «Лісова пісня». Поділіться міркуваннями щодо проблем, які зацікавили особисто вас.
2. Д. Донцов про драму «Лісова пісня» говорив, що «це вершина творчості Лесі Українки». Прокоментуйте цю тезу.
3. Чому Мавка не може переступити поріг буденного життя? Яку провідну ідею утверджує Леся Українка у творі?
4. Випишіть цитати для характеристики образів-персонажів драми-феєрії «Лісова пісня».
5. У чому полягає конфлікт між Мавкою і Лукашем? Які шляхи вирішення конфліктних ситуацій зможете запропонувати героям ви?
6. Назвіть особливості української вдачі дядька Лева.

Культурно-мистецький контекст

Василь Касіян. «Лукаш і Мавка» (1953)

Надія Лопухова. «Лісова пісня. Русалка польова» (1970)

1. Розгляньте й опишіть репродукцію гравюри Н. Лопухової «Лісова пісня. Русалка польова».
   Як художниця підкреслила романтичність, природність натури і моральну чистоту героїні?
2. Розгляньте репродукцію акварелі В. Касіяна «Лукаш і Мавка». Який епізод твору Лесі Українки проілюстрував митець? Як можна пояснити такий вибір?
   У чому проявляється замріяність, поривання душі Мавки до краси, прагнення героїні «злитися з природою»?

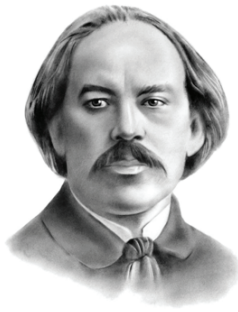

МИКОЛА ВОРОНИЙ
24 листопада 1871 — 7 червня 1938

Наша нація, наш народ український увійде в ряди справді культурних народів, нехай сей народ буде високо моральний, гуманний благородний і духовно-красивий.
Микола Вороний

Всю діяльність письменника пронизувала одна благородна ідея: включити українську культуру в орбіту світового культурного процесу.
Григорій Вервес, літературознавець

Миколу Вороного — українського письменника, перекладача, поета, режисера, актора, театрознавця та громадсько-політичного діяча — називали «ідеологом» модернізації української літератури.

На початку XX ст. першочерговим завданням української літератури поет проголосив її естетичне оновлення та наближення до новітніх течій європейського мистецтва.

Різноманітна й неоднорідна за змістом і стилістикою творчість М. Вороного збагатила національну літературу осмисленням тем філософського змісту та возвеличенням краси.

Знайомство здалеку і зблизька

Родина. Микола Вороний — нащадок «простих селян, мабуть-таки, й кріпаків», в роду яких були й бунтівники — учасники Коліївщини, — це з батькового боку — Кіндрата Вороного. А «з боку матері я шляхетсько-духовного походження. Прізвище моєї матері, Олімпіади Дмитрівни — Колачинська, і вона ніби є нащадком Прокопія Колачинського, що був у 1697—1702 рр. ректором Києво-Могилянської духовної академії і ретельним сіячем освіти».

Захоплення. Ще навчаючись у гімназії, М. Вороний почав писати вірші. Коло його читання складали пригодницькі твори М. Ріда, історичні романи В. Скотта та фантастичні Ж. Верна. Майбутній поет захоплювався творчістю Т. Шевченка, театром М. Кропивницького, а також політичною літературою, тому і потрапив під переслідування поліції та був позбавлений права вступати до університету.

Театральна та викладацька діяльність. Тривалий час поет був актором театральної трупи М. Кропивницького, П. Саксаганського.

Восени 1917 р. М. Вороний став директором і режисером «Національного театру».

Викладав у Львівській консерваторії та в організованій ним драматичній школі, видав мистецтвознавчі праці. Був викладачем кафедри художнього читання Харківського музично-драматичного інституту. У Києві працював у Укртеатрокіновидаві, писав статті та кіносценарії, зокрема за повістю І. Франка «Захар Беркут», однак твір не було екранізовано. Перекладав оперні лібрето («Кармен» Ж. Бізе, «Ріґолетто» Дж. Верді).

Громадсько-політична діяльність. М. Вороний — один із засновників Української Центральної ради. «*В революції 1917 року, — пише він в автобіографії, — я брав дуже енергійну участь, особливо на початку (при моїй участі організовувалось перше ядро Центральної Ради), влаштовував мітинги...*»

«*Були перспективи вступити до уряду, я поздержався, захоплений театральним хаосом... Далі: голод, морози, пайки і ускладнення моєї хвороби неврастенії кишок*». Змучений і виснажений, поет у 1920 р. змушений був емігрувати до Варшави, де забезпечував зв'язки з культурними колами Польщі в уряді УНР.

Приватне життя. Дружиною Миколи Вороного була Віра Вербицька — дочка автора музики Державного Гімну України М. Вербицького. У молодого подружжя народився син Марко. Однак невдовзі вони розлучилися. Хрещеним батьком хлопчика був М. Коцюбинський. Марко успадкував талант батька до поезії. Життя сина М. Вороного трагічно обірвалося у сталінських концтаборах.

Сторінки життєпису. Народився Микола Кіндратович Вороний 24 листопада 1871 р. на Катеринославщині в сім'ї ремісника.

Навчався в Харківському і Ростовському реальних училищах та у гімназії в Ростові-на-Дону. Обшуки та арешти не завадили М. Вороному разом із однодумцями організувати у Ростові-на-Дону «Українську громаду». В Харкові він був близьким до таємної організації «Братство тарасівців».

М. Вороний планував вступити до Софійського університету в Болгарії, де викладав М. Драгоманов, але звістка про його смерть змінила наміри молодого поета.

М. Вороний здобував освіту у Віденському та Львівському університетах. У цей період поет познайомився з І. Франком, співпрацював у редколегії журналу «Житє і слово», був режисером у театрі «Руська бесіда», пізніше — в акторських трупах М. Кропивницького та інших митців.

У 1901 р. М. Вороний залишив сцену, після чого служив в установах Єкатеринодара, Харкова, Одеси, Чернігова. Згодом поет осе-

лився в Києві, працював у театрі М. Садовського та викладав у театральній школі.

У 1903 р. М. Вороний видав альманах «З-над хмар і з долин», метою якого було наблизити зміст творів до естетики європейської модерністської літератури. Перша поетична збірка М. Вороного «Ліричні поезії» (1911) сповнена музикальністю та свіжістю образів. Збірка «В сяйві мрій» (1913) вирізнялася естетизацією, самозамилуванням ліричного героя.

Відтак творчість М. Вороного знаменувала розрив із народницькою традицією, однак тяжіння до модернізму не перешкоджало поету писати вірші, перейняті щирою любов'ю та повагою до народу. У багатьох творах, зокрема у віршах, присвячених І. Франку, Лесі Українці, Т. Шевченку, М. Лисенку (*«Пам'яті Миколи Лисенка»*, *«Серце музики»*, *«Пам'яті Івана Франка»*, *«Гей, хто має міць»*, *«На Тарасовій горі»*, *«До моря»* тощо) М. Вороний висловив своє розуміння ролі митця у суспільстві.

У подальшій творчості поет порушував філософські питання («Мандрівні елегії»). Він одним із перших увів у лірику тему міста, перейняв ряд традиційних мотивів європейської поезії, де протиставляється поетична одухотвореність і буденність, утверджував нестримне прагнення людини до краси, світла, осягнення космосу («Ікар», «Сонячні хвилини»), розкривав трагізм духовної самотності (цикл «Осокори»).

У своїй творчості М. Вороний використовував різні псевдоніми та криптоніми — Арлекін, Віщий Олег, Homo, Sirius, Кіндратович, Микольчик, М. В., К-ич М, М-У-ко.

У 1917 р. поет емігрував за кордон, оскільки не сприйняв Жовтневої революції. Він жив у Варшаві, де зблизився з польськими письменниками. Згодом поет переїхав до Львова.

У 1934 р. М. Вороному інкримінували контрреволюційну діяльність. Поета було засуджено до заслання в Казахстан на три роки.

У 1937 р. поет повернувся на Україну. У м. Новоукраїнка він почав працювати коректором у районній газеті, але невдовзі його було звільнено. За вироком НКВД М. Вороного як учасника контрреволюційної української військової націоналістичної організації було розстріляно 7 червня 1938 р.

Таким було життя талановитого українського поета-модерніста.

Довідник читача

Символізм (фр. *symbolisme* — знак, ознака, прикмета, символ) — літературно-мистецький напрям кінця XIX — початку XX ст.

Символізм виник у Франції у 1880-их роках XIX століття як заперечення реалізму та натуралізму. Прихильники символізму вважали, що світ не піддається раціональному осмисленню. Його сутність виражається опосередковано через предметні або словесні знаки-символи, їх приховану сутність

можна осягнути тільки інтуїтивно, через осяяння, встановлення асоціативних зв'язків між окремими фактами, предметами, явищами.

Ознаки символізму: естетизм, визнання самоцінності мистецтва; увага до позасвідомого; сугестивність — навіювання читачеві певних настроїв і почуттів; динамізм у відтворенні душевних переживань героїв; філософічність; творення метамови (синтез слова і музики, слова і кольору).

Основоположники символізму — французькі поети П. Верлен і С. Малларме. Серед їхніх послідовників А. Рембо (Франція), Е. Верхарн, М. Метерлінк (Бельгія), О. Блок (Росія) та інші.

В українській літературі символізм не досягнув належного розвитку. Найбільш помітні його прояви в поезії. У прозі естетика символізму проявилася в повісті О. Кобилянської «Земля».

Культурно-мистецький контекст

М. Вороний мав дружні стосунки із художником-символістом М. Жуком, який в 1916 р. створив портрет поета.

У полотнах М. Жука знаходимо ознаки мистецтва символізму. Особливе значення художник надавав розкриттю внутрішнього стану своїх персонажів. Так, погрудний портрет поета М. Вороного майстерно зображено на тлі усіяної зірками космічної сині, що є декоративним засобом поглиблення характеристики героя. Тонко відтворено сумний погляд світлих очей митця. Художня манера портретної творчості М. Жука перегукується з поетикою символізму, що свідчить про спорідненість із літературними творами М. Вороного.

Михайло Жук.
Портрет Миколи Вороного»
(1916)

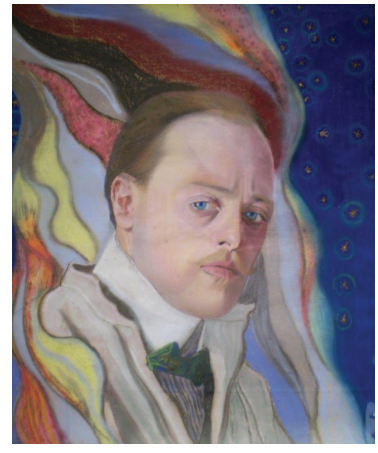

Михайло Жук.
«Автопортрет» (1908)

Запитання і завдання

1. Що вас зацікавило в особі поета? Які риси його вдачі імпонують вам найбільше? Чим? Обговоріть це питання з друзями.
2. Як захоплення театром вплинуло на творчість М. Вороного?
3. У чому, на вашу думку, виявляється трагізм долі поета-модерніста?

4. Які запитання виникли у вас під час опрацювання розділу підручника і розповіді вчителя? Зафіксуйте їх. Задайте вчителеві, однокласникам та однокласницям. Чи отримали ви відповіді на свої запитання? Чи задовольнили вона вас?

Художній світ поезії Миколи Вороного

...Визначний майстер поетичного слова, талановитий перекладач творів прогресивних російських і західноєвропейських письменників, — він своєю плідною діяльністю сприяв розширенню горизонтів української літератури, виробленню нею нових форм, налагодженню нових зв'язків з іншими літературами світу.

О. Білецький, літературознавець

Микола Вороний та епоха модернізму. М. Вороний став ідеологом модернізації українського письменства. Письменник прагнув відійти від народницької традиції, що тривалий час панувала в українській літературі, та вивести її на якісно новий естетичний рівень.

М. Вороного називають співцем краси, що була джерелом його творчості, її домінантним образом. Поет бачив красу в чарах природи рідного краю, у високому земному призначенні людини, у її благородних почуттях, возвеличував прагнення людини до краси, світла, осягнення космосу, розкривав трагізм духовної самотності, протиставляв сірій буденності поетичну одухотвореність.

У певні періоди у творчому доробку М. Вороного переважали різні модерністські тенденції — від романтизму до неоромантизму та символізму. За життя поета прогресивна критика справедливо порівнювала його доробок із творами французьких символістів Шарля Бодлера і Поля Верлена, що були взірцем для українського поета-модерніста.

М. Вороний поділяв погляди П. Верлена щодо модерністської поезії. Так, у листі до І. Франка поет писав: *«люблю навіть щирий гарний сімболізм (символізм. — Авт.), який хоч часом не має певного змісту, але дає певний настрій. Суть річи, котрі тяжко зрозуміти, але відчути їх можна. Адже ж поезія римами, ритмами, зворотами милозвучної мови близько стосується до музики, а музика раз-у-раз дає нам такі зразки.»*.

У вірші «Краса!», який став вершиною модерністської поезії М. Вороного, задекларовано пієтет митця перед Красою, яка для поета — найвищий ідеал, богиня, «натхненна чарівниця». Він переконаний, що в швидкоплинному житті вічними цінностями залишаються Краса й Україна:

Її я славлю, і хвалю,
І кожну їй хвилину
Готов оддати без жалю.
Мій друже, я Красу люблю...
Як рідну Україну!

В останніх рядках цієї поезії відчувається підсвідоме небажання М. Вороного відокремитися від народницьких традицій. Автор визначає міру своєї любові до краси, порівнюючи її з любов'ю до рідної землі. У вірші задекларовано новий ідеал, що дало підстави літературознавцю С. Єфремову сказати про М. Вороного: «*жрець краси, пурист художнього слова*».

Отже, поетичне слово М. Вороного органічно доповнювало загальноєвропейські художні здобутки кінця XIX — початку XX ст.

Творчий доробок. Творчість М. Вороного — різноманітна й неоднорідна за змістом і стилістикою. Першим його опублікованим твором був вірш «Не журись, дівчино» (1893). Згодом поет почав друкуватися у періодичних виданнях, антологіях і поетичних збірках.

У 1899 р. було написано поему «Євшан-зілля», що є інтерпретацією легенди про чудодійну траву, яка повертає людям втрачену пам'ять.

У 1901 р. М. Вороний опублікував у «Літературно-науковому віснику» відкритий лист, де закликав письменників у творах «наблизитись до нових течій і напрямів сучасних літератур».

Перші поетичні збірки митця «Ліричні поезії» (1911), «В сяйві мрій» (1913) видано у Києві. Поет оспівує нестримне прагнення людини до краси, світла, осягнення космосу, розкриває трагізм духовної самотності, вводить у лірику тему міста, традиційні мотиви європейської поезії, що протиставляють поетичну одухотвореність і буденність.

У творчості М. Вороного естетика модернізму поєднувалася з народницькими ідеалами, що знайшли відображення у таких творах як «Краю мій рідний», «Горами, горами», «Привид».

У творчому доробку М. Вороного є літературознавчі статті, мистецтвознавчі («Пензлем і пером») і театрознавчі розвідки («Театральне мистецтво й український театр», 1912; «Театр і драма», 1913).

У 1917 р. опубліковано збірку «Євшан-зілля», у 1920 р. — збірку «Поезії» (1920). У 1921 р. М. Вороний, перебуваючи в еміграції у Польщі, видав збірку «За Україну!». Останнє прижиттєве видання — збірка «Поезії» (1929).

Особливості символістської лірики М. Вороного: утвердження естетики європейського символізму; розкриття філософії матеріального і духовного світів; осягнення духовного світу як головне покликання поета; оспівування краси як найвищої духовної цінності; глибокий підтекст художнього твору; використання ускладнених символічних образів-понять; домінування мотивів смутку, туги, відчаю, самотності; мелодійність та ритмічна виразність поезії.

Отже, творчість М. Вороного збагатила українську літературу й дала потужний імпульс новаторству молодих майстрів слова початку XX ст.

Запитання і завдання

1. Назвіть стильові особливості європейського символізму.
2. Яке естетичне кредо проголошене М. Вороним?
3. Пригадайте поетичні твори французьких митців-символістів Шарля Бодлера та П. Верлена. Коротко схарактеризуйте символістський твір, який вас найбільше вразив.
4. Який вплив мало європейське мистецтво на розвиток творчості М. Вороного? Наведіть приклади.
5. Що дає підстави назвати вірш «Краса!» поетичним маніфестом українського символізму?

«Блакитна Панна» — єдність краси природи і мистецтва

Вірш «Блакитна Панна» (1912) відкриває поетичний цикл М. Вороного «Гротески».

Поезія «Блакитна Панна» створена в традиціях європейського символізму. Провідний мотив твору — обоготворення ідеального жіночого образу, возвеличення краси весняної природи та утвердження її єдності з мистецтвом.

Блакитна панна — це втілення Весни «у серпанках і блаватах». Поет надає цьому образу широкого символічного змісту — пробудження, молодість, кохання.

У легкій, витонченій формі автор складає гімн природі, молодості, натхненню. Уся земля возвеличує весну, виспівуючи їй: «Осанна!» — і тривожить душу ліричного героя.

Поряд із традиційними у фольклорі та в літературі сталими епітетами — весна *«запашна»*, *«чарівна»*, *«у прозорих шатах»*, *«у серпанках»* поет створює авторські порівняння — *«а вона, як мрія сна чарівна»*; гіперболи — *«сміючись на пелюстках, на квітках»*; метафори — *«в душі моїй, в сяйві мрій в'ються хмелем арабески»;* використовує мистецькі терміни — *«арабески»*, *«фрески»*, *«гротески»* та урочисту біблійну лексику — *«Осанна!»* Вдало вжито синтаксичні художні засоби: інверсія — *«лине вся»*, *«крізь блакить майорить»*, *«сяє вродою святою»;* окличні речення — *«ось вона — Блакитна Панна! Її виспівує: «Осанна!»*. Такі художні засоби надають поезії «Блакитна Панна» неповторного

Миколоюс Чюрльоніс. «Соната весни» (1907)

інтелектуально-мистецького забарвлення. Окремі образи твору не зовсім зрозумілі, викликають туманні асоціації, що свідчить про модерністське бачення світу М. Вороним.

Новаторство М. Вороного як поета-символіста виявляється у широкому використанні звукових образів поезії, музичності віршованих рядків. Із цього приводу поет зазначав: *«Я писав не так од образу, як од звуку. І дійсно, мелос, спершу примітивний, а далі технічно все більше ускладнений, був джерелом моєї пісні-вірша»*.

Для символістів, як і для представників інших модерністських стилів, форма вірша, художні засоби набували дуже великого значення. Розміщення різностопних рядків у строфах «Блакитної Панни» передає особливий темпоритм, створює візуальний ефект сходинок, по яких скрапує сніг, танучи під сонячним промінням.

Окрім ознак символізму у вірші чітко прослідковуються неоромантичні прийоми зображення, зокрема емблематичність (весна — панна (дівчина красна)), зв'язок із фольклором (постійні епітети, поетичний паралелізм).

Отже, хвала Блакитній Панні як символу краси навколишнього світу створює світоглядно-естетичну єдність з мотивом творчого натхнення, образом світу мистецтва.

Запитання і завдання

1. Який настрій прагне передати М. Вороний віршем «Блакитна Панна»? Які поетичні засоби та прийоми для цього використано?
2. Які засоби символістського та неоромантичного зображення характерні для поезії «Блакитна Панна»? Назвіть їх та охарактеризуйте.
3. Пригадайте вірш Лесі Українки «Стояла я і слухала весну...» Порівняйте зображення весни різними поетами.
4. Як тема, система образів, віршований розмір, структура поетичного твору зумовлюють інтонацію, з якою потрібно читати поезію «Блакитна Панна»? Вивчіть напам'ять вірш та підготуйтеся до його виразного читання в класі.
5. Опрацюйте матеріали наступної рубрики. Розгляньте репродукцію картини литовського художника М. Чюрльоніса «Соната весни». Порівняйте бачення весни митцями-символістами у різних видах мистецтва.

Культурно-мистецький контекст

Ознаки символізму виявляються у творчості художників різних країн.

Микалоюс Константінас Чюрльоніс (1875—1911) — всесвітньовідомий литовський художник, композитор, поет, філософ, мистецтвознавець, діяч культури, якому вдалося у своїй творчості передати новий погляд на художній всесвіт, втілити ідею синтезу мистецтв.

У його творчій спадщині налічується близько 250 музичних творів, більше 300 картин, створених під егідою «нової мови мистецтва». У назвах картин М. Чюрльоніс використовував назви жанрів музики: симфонія, соната, фуга тощо. Його прагнення до синтезу мистецтв і пошуків

аналогій музики і образотворчого мистецтва особливо виразно прослідковується у таких творах, як «Соната сонця», «Соната весни» (1907), «Соната моря», «Соната зірок» (1908). Соната була улюбленим жанром М. Чюрльоніса. Філософський зміст сонатної форми виявляється у зіставленні контрастних понять, що символізують боротьбу добра і зла. Перші спроби митця символізувати сонатну форму виникли на тлі його композиторської практики, а саме в «Сонаті для фортепіано фа мажор» (1898).

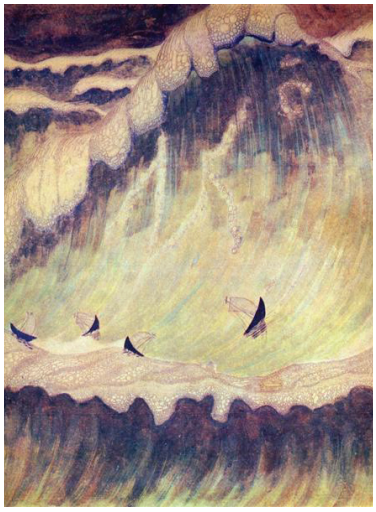

Миколоюс Чюрльоніс. «Фінал (Соната моря)» (1908)

М. Чюрльоніс надавав великого значення зображенню водної стихії. Наприклад, картини «Рай», «Човен», «Соната моря», цикл «Знаки зодіаку» відтворюють море як першооснову Всесвіту. Для нього ця стихія символізує безкінечність часу, вічність праматерії, могутню силу, створення світу, глибину і, водночас, безодню, байдужість, знищення, вічну мінливість і таємничість. Захоплення митця морем виявлялося не тільки в картинах, а й у музиці. У 1907 р. М. Чюрльоніс створив геніальну симфонічну поему «Море». Спільна ідея відображена в живописі та в музиці різними художніми засобами.

Запитання і завдання

1. Підготуйте віртуальну екскурсію до картинної галереї М. Чюрльоніса у м. Каунас. Розкажіть про мистецький твір художника, який найбільше вразив.
2. Поясніть, чому митець використовує музичні терміни у назвах своїх картин. Чому цей прийом є виправданим для його творів?
3. Порівняйте прийоми створення символістського твору мистецтва в поезії М. Вороного та в живописі М. Чюрльоніса. Доберіть рядки з віршів українського поета, які співзвучні мотивам картин литовського художника.

«Інфанта» — зразок інтимної лірики

У вірші *«Інфанта» (1907—1922)* розкривається узагальнено-ідеалізований жіночий образ. Автор твору — співець розбитого кохання, у якому він бачить один з ідеалів людини. Символістська творчість — це *ідеалізація позитивного*, це своєрідне поетичне возвеличення засобами художнього слова ідеалу, доведеного до витонченої вишуканості. Так, за допомогою символізованої мови М. Вороний вишукано відтворює любовне почуття до «величної інфанти», передає щирість своїх почуттів, що «бриніли у серці домінантою чуття побожної хвали».

Відповідно до символістських традицій у творі переважають асоціативно ускладнені *символічні образи-поняття*. Поет надає символічного змісту елементам пейзажу. Так, день асоціюється з «акордами промінноструннними», «духом сполоханим», «синьою далечінню» «попелястим жалем», «побожною хвалою». М. Вороний передає почуття любові за допомогою авторських художніх засобів — вишуканих епітетів «промінноструннними», «вогнелунними», «мрійнотканному», «міф укоханий», «дух сполоханий», «яснозоряно», «упокорено», яскравих метафор «різьблю свій сон», «Венера кинула алмаз», «стелився попелястий жаль», «діткнутий лезом двох мечей».

Вірш «Інфанта» вирізняється вишуканою ритмомелодикою. Легка, музикальна форма «Інфанти» служить окрасою змісту твору. Перехресне римування віршових рядків підсилює вираження любовних почуттів ліричного героя.

Запитання і завдання

1. Які асоціації викликають у вас зображені М. Вороним пейзажні замальовки?
2. Які цікаві художні прийоми поетизації любовних почуттів ліричного героя ви помітили?
3. Які засоби символістського зображення характерні для цього твору?
4. Визначте спільні мотиви віршів «Блакитна Панна» та «Інфанта».
5. Творчість яких французьких поетів-модерністів співвідноситься за ідейним змістом із поезіями М. Вороного? Відповідь аргументуйте цитатами з творів.
6. Назвіть особливості символістської лірики М. Вороного. Прокоментуйте відповідь цитатами із творів поета.
7. Запишіть ключові слова для характеристики М. Вороного як особистості й письменника.
8. Які ідеї хотів донести до читача письменник своїми творами? Наскільки близькі вони вам?
9. Випишіть декілька слів (фраз) із поезій М. Вороного, які вважаєте важливими для розуміння його творчості. Свій вибір аргументуйте.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ
(Олександр Іванович Кандиба)
5 грудня 1878 — 22 липня 1944

З журбою радість обнялась...
В сльозах, як в жемчугах, мій сміх.
І з дивним ранком ніч злилась,
І як мені розняти їх?!
В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто — не знаю я..

Олександр Олесь

Олександр Олесь реформував українську поезію, розвинув її неоромантичні та символічні тенденції, вніс до неї найтонший ліричний психологізм і задушевність. Саме за допомогою цієї інтимізації причастився до загальнолюдської духовної проблематики, спрямував українську поезію в річище європейської.

Іван Дзюба

Творчість Олександра Олеся — визначне явище в українській літературі початку XX ст. Поет-лірик із виразним індивідуальним стилем, справжній новатор і реформатор поезії, який підняв її на європейський рівень. Відомий як тонкий співець кохання і природи. Його поезії вирізняються глибоким психологізмом, задушевністю, щирістю і простотою у відтворенні найскладніших людських почуттів.

Знайомство здалеку і зблизька

Родина. Батько майбутнього поета Іван Кандиба працював на рибних промислах у Росії, в м. Астрахані. Сім'я жила то в Україні (на Сумщині), то в Росії (біля Каспійського моря). У родині панувала атмосфера любові та поваги. Коли Олександру було 11 років, батько трагічно загинув, тому мати, Олександра Грищенко, вимушена була повернутися з сином та двома доньками в Україну.

Дід майбутнього письменника по материнській лінії орендував великий панський маєток на Сумщині у с. Верхосуля. Щороку Олександр бував у діда, де й познайомився із сільським життям, піснями, народними традиціями та звичаями. Як згадував поет, дитинство було для нього одним золотим днем. І все, що бачив там, у степу, в саду, на річці Сулі, здавалося йому суцільною казкою природи.

Вдача. У дитинстві майбутній письменник був дуже здібним і надзвичайно доброзичливим, товариським хлопчиком.

Чутливий до краси, він жадібно вбирав у себе музику рідних полів, мелодії народних пісень. Дитячі враження переросли у щиру любов до рідної землі, до рідного слова, до України.

Захоплення. Олександр рано навчився читати, поступово відкриваючи для себе чарівну поезію Шевченкового «Кобзаря».

Перший вірш майбутній поет написав російською мовою ще у 9 років.

Олександр захоплювався читанням художньої літератури. Вже в 11 років він знав напам'ять «Кобзар» Т. Шевченка. Із бібліотеки свого дядька читав твори української класики — П. Куліша, Марка Вовчка, М. Старицького, Лесі Українки, М. Чернявського. Познайомився з російською літературою — творчістю М. Некрасова, М. Лермонтова. Любив читати твори зарубіжної літератури, зокрема Дж. Байрона. Сильне враження на нього справили філософські праці А. Шопенгауера та Ф. Гауптмана.

Олександр вивчав різні мови — індійську, польську, болгарську, сербську.

Майбутній поет цікавився театром. Навіть взимку долав 12 верст пішки заради того, щоб подивитися на сцені українську п'єсу. Коли працював на Миколаївському заводі, то був одним із організаторів та акторів аматорського театру.

Дуже любив музику, вмів грати на арфі, лірі та кобзі.

Кохання. Під час перебування на посаді статиста у м. Слов'янську Олександр познайомився з Вірою Антонівною Свадковською, слухачкою Бестужевських курсів. Згодом вони одружилися. Молода дружина називала свого чоловіка Олесем, тому на згадку про ті щасливі роки поет обрав псевдонім — Олександр Олесь. Після виходу його першої поетичної збірки «З журбою радість обнялась» він написав коханій дружині: «Чи ти думала, що наша книжка буде мати такий успіх, а ім'я, дане тобою, зробиться символом кохання?»

Громадська діяльність. Навчаючись у хліборобській школі, Олександр займався активною громадською діяльністю, зокрема брав участь у випуску рукописних журналів «Комета» та «Первоцвіт», у яких публікувалися його перші вірші.

У період навчання у Харківському ветеринарному інституті майбутній поет був активним учасником студентського громадського життя. Під час революції 1905 р. робив переклади російських революційних пісень та разом із товаришами-однодумцями розповсюджував революційні прокламації.

Виявляв громадську активність і у перші роки перебування за кордоном. Редагував емігрантські журнали. Певний час був головою Спілки українських письменників і журналістів у м. Празі.

Сторінки життєпису. Олександр Олесь (справжнє прізвище — Кандиба) народився 5 грудня 1878 р. в чумацько-селянській сім'ї м. Білопілля Лебединського повіту, що на Сумщині.

Закінчив початкову школу й двокласне училище, а у віці 15 років (1893) вступив до хліборобської школи, що у містечку Деркачі неподалік від Харкова.

Згодом він став вільним слухачем агрономічного відділення Київського політехнічного інституту, але через матеріальні труднощі був змушений залишити навчання.

У 1903 р. Олександр Кандиба став студентом Харківського ветеринарного інституту. Згодом здобута професія забезпечувала поетові можливість заробляти на прожиття працею ветеринарного лікаря на Дарницькій скотобійні.

Визначальним фактом у його житті була подорож до Полтави з нагоди відкриття у 1903 р. пам'ятника І. П. Котляревському. Там він познайомився з відомими українськими письменниками — Лесею Українкою, М. Коцюбинським та Б. Грінченком.

Незабутніми враженнями збагатила митця подорож Гуцульщиною в 1912 р.

У 1913 р. Олександр Олесь побував в Італії.

Наслідки більшовицького жовтневого перевороту зумовили виїзд Олександра Олеся за кордон у 1919 р. Вимушена еміграція стала для поета трагедією всього життя. Він жив у Будапешті, Відні, Берліні, Празі.

Останні роки життя поета пройняті тугою за рідним краєм. Він активно цікавився літературним процесом у радянській Україні. Його пригнічували тривожні думи про сина Олега (відомого українського поета та вченого-археолога Олега Ольжича) — активного учасника руху Опору. Відомо, що під час перебування восени 1941 р. у Києві син Олександра Олеся був заарештований та в 1944 р. знищений у концтаборі Заксенгаузен.

Невдовзі після звістки про загибель сина, 22 липня 1944 р., Олександр Олесь помер. Поета було поховано на Ольшанському кладовищі в Празі, а у 2017 р. його прах перепоховали в Києві, на Лук'янівському кладовищі.

Запитання і завдання

1. Що вас зацікавило в біографії поета? Які риси його вдачі імпонують вам найбільше? Чим? Обговоріть це питання з друзями.
2. Які запитання виникли під час опрацювання розділу підручника і розповіді вчителя? Зафіксуйте їх. Задайте вчителеві, однокласникам та однокласницями. Чи отримали ви відповіді на свої питання? Чи задовольнили вони вас?
3. Якими були читацькі вподобання та мистецькі захоплення майбутнього поета-лірика?

4. Які факти біографії письменника свідчать про його активну громадянську позицію?
5. Що ви дізналися про період еміграції митця?
6. Назвіть поезії Олександра Олеся, відомі вам зі шкільного курсу літератури. З якими творами поета ви ознайомилися самостійно? Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

Довідник читача

Контраст (від фр. contraste — протилежність) — різко окреслена протилежність у чомусь: рисах характеру, властивостях предметів чи явищ. Цей прийом здавна використовується у фольклорі (казка «Правда і Кривда»), у мистецтві та художній літературі.

Мотиви, побудовані на антитезах, поширені у світовій літературі, зокрема образ Дон Кіхота уособлює контрастне зіткнення дійсності й уяви. В українській літературі початку XX ст. контрастні образи яскраво представлені у творчості М. Коцюбинського, В. Винниченка, Олександра Олеся.

Культурно-мистецький контекст

Поезія Олександра Олеся сповнена мотивами, які не залишали байдужими українських читачів початку XX ст. Його творам притаманні елегійні інтонації, глибина та щирість емоцій, музичність слова. Вони приваблювали читача своєю пісенністю.

Запитання і завдання

1. Прослухайте фонозаписи творів М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового, С. Людкевича, А. Кос-Анатольського, Д. Ревуцького, Г. Верьовки, О. Білаша, Г. Майбороди (на вибір), написаних за віршами Олександра Олеся. Поділіться своїми враженнями від почутого.
2. Підготуйте повідомлення про композитора, твір якого за поезією Олександра Олеся вразив вас найбільше.
3. Прослухайте романс «Чари ночі» у виконанні Дмитра Гнатюка або Ніни Матвієнко. Чи вдалося співакам вокальною майстерністю увиразнити мотив твору?
4. Чи доводилося вам чути виконання творів Олександра Олеся «Айстри», «Хтось близький мені приснився» сучасною українською співачкою Марійкою Бурмакою? Поділіться своїми враженнями від почутого.

Художній світ творів Олександра Олеся

Романтичне світосприймання, щедро напоєне народнопоетичною образністю, музичним ладом народної пісні, динамічно визрівало до вершин бездоганного словесного інструментування.

М. Жулинський, літературознавець

Олександр Олесь та епоха модернізму. З іменем Олександра Олеся пов'язана ціла доба української літератури. Українські митці високо цінували його як талановитого поета-лірика, що у своїй творчості зосереджувався на романтичних мотивах.

Літературний критик із діаспори М. Неврлий називав Олександра Олеся виразним представником першої, модерністської, фази символізму — пре-символізму.

Митець лише частково поділяв ідейно-естетичну концепцію європейського символізму. Зокрема поет не акцентував на темі трагічного світовідчуття людини в добу панування сил зла. На відміну від М. Вороного, він не закликав до осягнення вищого, духовного світу, не захоплювався штучно ускладненими метафорами та багатоплановими образами. У творах Олександра Олеся символіка переходила в алегорії, асоціації були легкими й прозорими. Б. Лепкий вважав Олександра Олеся «*одним із тих щасливих поетів, що модерні напрямки зуміли пов'язати з щирою українською поезією. Читаючи його вірші, почуваються все нові тони, нові акорди, бачаться нові краски і нові малюнки, але вони не навіяні чужиною, а виростають органічно з українського ґрунту, зв'язуються нерозривно з нашою поетичною минувшиною*». Використання традиційних фольклорних сюжетів для вираження символістських ідей, соціальна проблематика поезії — характерні особливості його модерністської манери.

Творчий доробок. Творча спадщина Олександра Олеся — це поезії, драматичні, прозові, публіцистичні твори, переклади з російської, білоруської, польської, сербської, болгарської, німецької, англійської, арабської мов, публіцистичні та літературно-критичні статті.

Олександр Олесь почав публікувати твори в 1905 р. в альманасі «Багаття». У 1907 р. поет видає збірку «З журбою радість обнялась», що стала яскравим зразком неоромантичної поезії. У його поезіях знайшла художнє відображення й естетика символізму як одного з напрямів модернізму. Світоглядну означеність поетичної збірки увиразнюють протилежні образи: журба — радість, сльози — сміх, ранок — ніч, летить — спиняє, що розгортають зміст твору від єдності контрастів до їх зіткнення й протиставлення.

Поезія Олександра Олеся полонила читача безпосередністю та відсутністю моралізаторства. Наступні його збірки під загальною назвою «Поезії» вийшли в 1909 та 1911 рр.

У 1912 р. поет пише драматичну поему «По дорозі в Казку». Враження від подорожі до Гуцульщини поет передав у поемі «На зелених горах» (1915), у якій «країна див» асоціюється з вільним духом українського народу.

Шедеврами мариністичної лірики стали вірші «Мов келих срібного вина», «Італійська ніч підкралась», «В долині тихий сон летить», написані Олександром Олесем у 1913 р. під час подорожі до Італії.

Відгуком на революційні події в Україні, національне поневолення народу є «Юнацькі пісні» (1915), що присвячені синові — майбутньому відомому поетові Олегу Ольжичу.

У 1914 р. з-під пера поета з'явилися «Драматичні етюди. Книга IV».

У 1917 р. митець видає збірку поезій, у якій особливу увагу привертає цикл «З щоденника», що передає дух боротьби за національну самостійність.

У період еміграції було створено збірки віршів «Чужиною» (1919), «Кому повім печаль мою» (1931), сповнені ностальгією за Батьківщиною.

Поетична оповідь про князів Київської Русі «Минуле України в піснях. Княжі часи» була написана у 1920 р.

Збірка «Минуле України в піснях», у якій поет осмислює події громадянської війни в Україні, з'явилася у 1930 р.

Голодомор 1933 р., репресії над українською інтелігенцією стали поету імпульсом для написання драми «Земля обітована» (1935).

В еміграції (1919—1944) Олександр Олесь видав книги поезій «Чужиною» (1919), «Княжі часи. Минуле України в піснях» (1920), «Перезва» (1921), «Кому повім печаль мою...» (1923), «Поезії. Кн. X» (1931).

Яскравою сторінкою творчості митця є його твори, написані для дітей: «Ялинка», «Поєдинок», «Рак-рибалка», «Вовченя», «Іменини», поеми «Грицеві курчата», «Водяничок».

У творчому доробку письменника є переклади казок В. Гауфа, «Пісні про Гайявату» Г. Лонгфелло, арабських казок тощо.

Олександр Олесь є автором драматичних творів «По дорозі в Казку», «Над Дніпром», «Ніч на полонині».

Ознаки символізму в творах Олександра Олеся: символ основний художній прийом; використання фольклорних образів; оптимістичні та песимістичні настрої; громадянський пафос.

Ознаки неоромантизму в творах Олександра Олеся: домінування чуттєво-інтуїтивного підходу щодо відтворення дійсності; максимально емоційне розкриття душі героя твору; посилена увага до краси — краси природи, краси людських почуттів; нехтування буденним життям; порив до свободи, до ідеалу, гармонія ідеалу з життєвою правдою; емоційне напруження; використання символіки.

Отже, творчість Олександра Олеся стала яскравою сторінкою в історії української літератури кінця XIX — початку XX ст.

Запитання і завдання

1. У чому виявлявся новаторський характер творчості Олександра Олеся?
2. Які характерні ознаки неоромантизму і символізму знайшли художнє відображення у творах Олександра Олеся?
3. Наведіть приклади використання контрасту в художніх та фольклорних творах. Розкрийте роль цього художнього прийому.

Неоромантичні, символістські тенденції у збірці «З журбою радість обнялась...»

«З журбою радість обнялась...» (1907) — перша збірка віршів Олександра Олеся, яка відразу принесла йому читацьке визнання. Радість і журба, сподівання й розчарування, почуття щастя й біль розлуки — ці стани людської душі проймають його творчість. Модерністське світобачення поета художньо виявилося у контрастах природи і людської долі. Сила контрастів і порівнянь, до яких вдавався поет, дає підстави вважати його символістом.

У вірші «З журбою радість обнялась» (1906), що дав назву всій збірці, визначено поетичне кредо Олександра Олеся. Поет був людиною контрастного світовідчуття, тому в творах передавав екстремально протилежні відчуття й емоції — захоплення й розпачу, радості й смутку, щастя і муки. Відповідно до символістського світосприйняття, єдність і боротьба цих протилежностей і є сутністю людського буття у контрастному світі. Ліричний герой перебуває в пошуках особистого щастя, він охоплений протиборством почуттів. Життєві негаразди часто породжують зневіру й самотність. Між цими дуалістичними відчуттями точиться вічна боротьба:

В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто — не знаю я....

Олександр Олесь висловив думку, що його серцю в однаковій мірі близькі журба і радість. Ці почуття дорогі поетовому, бо вони наснажують і живлять його творчість.

Вірш будується як художній монолог у двох строфах — двох етапах сповіді. Ліричний сюжет розвивається на контрастах: зіставляються настрої і почуття душі героя-мрійника. Художня палітра твору забарвлена чарівною милозвучністю, що досягається алітераціями та асонансами, збагачується символістським прийомом недомовлення, риторичними та анафоричними запитаннями. У вірші розкривається складна діалектика почуттів ліричного героя, силу яких увиразнюють антитези, порівняння, зокрема сліз із перлами. Журба і радість уособлюються, поміж них з'являється ліричне «я». Реальне переплітається з містичним, надчасовим, витворюючи багатозначний образ художнього світу.

Отже, основна ідея твору — осмислення життя у взаємозв'язку контрастів і антитез, що є актуальним і для сучасного читача.

Запитання і завдання

1. Поділіться своїми враженнями від поезії «З журбою радість обнялась...».
2. Які контрастні думки увиразнюються у творі Олександра Олеся?

3. Розкрийте роль антитези в ідейному змісті вірша.
4. Які образи-символи використовує автор у цій поезії?
5. Назвіть фонетичні, лексичні та синтаксичні художні засоби, використані у вірші. Розкрийте їх роль для вираження головної думки твору.
6. Чому поезія Олександра Олеся є зразком модерністської лірики?

«Чари ночі» — шедевр української інтимної лірики

Уже у ранній творчості Олександр Олесь досяг високого рівня поетичної майстерності. Назва вірша «Чари ночі» (1904) вказує на основний мотив твору — насолода щастям неповторної миті життя. Виразно окреслюється неоромантична ідея поезії — гармонійність буття людини і природи.

«Чари ночі» — це поезія, красу якої порівнюють з красою квітів: «*Є квіти, до яких не можна доторкнутися навіть люблячою рукою. Від дотику вони в'януть. Такі інтимні поезії Олександра Олеся. Настрій більшості з них неможливо передати. При спробі перекласти його на мову прози, він в'яне і зникає...*», — пише літературознавець В. Яременко.

Твір складається з 12 строф, причому остання підсилюється повторенням першої. Кожна строфа демонструє майстерність автора у відтворенні сильних емоцій ліричного героя, зароджених у полум'ї кохання. Визначальною рисою поезії є тяжіння до філософських роздумів про банкет весни і молодості, що є *неоромантичною особливістю*. Бурхливі любовні переживання і чарівна краса весняної ночі вказують на гармонійність життя, що також є *основною* ознакою *модернізму*.

Кохання поетизується автором як апофеоз молодості. Символістська специфіка домінує у печальних роздумах поета про скороминущість людського життя на тлі вічної краси та гармонії Всесвіту:

Гори! Життя — єдина мить,
Для смерті ж — вічність ціла.

На думку В. Яременка, «*це не повчання, а вибух надзвичайної сили емоцій, народжених у душі ліричного героя полум'ям кохання*». Звідси й заклик поета забути на якийсь момент «сум, думки, і горе» і влити струмінь власної душі у буйне, «шумляче море» природи.

Символіка твору сприймається через асоціації з образами природи — «земля в палких обіймах ночі», «відбились зорі у воді», «летять до хмар тумани».

Більшість образних визначень є багатими за змістом метафорами. Поет надає перевагу прозорим і влучним порівнянням та образам, майже не використовуючи ускладнених символів-загадок.

Великої емоційної сили надає поезії символістський прийом персоніфікації:

Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

Відбились зорі у воді,
Летять до хмар тумани....

Ці рядки поглиблюють розуміння краси людського кохання, підтверджують необхідність ловити «летючу мить життя».

На багатство художніх засобів твору вказують вишукані метафори (що також є неоромантичною особливістю) — «б'ють піснями в груди», «лови летючу мить життя», «ллються пахощі густі», «налагодь струни золоті».

Алітерації створюють виразну звукову інструментовку вірша. Майже всі рядки закінчують на голосні звуки, тому твір звучить дуже мелодійно. Цей ефект досягається перехресним римуванням.

Значущими для життєствердного пафосу вірша є дієслова наказової форми: *залиши, улий, лови, чаруйся, хмілій, впивайся, закохайся, гори, налагодь, йди* тощо, за допомогою яких передано спонукання до рішучих дій. Поет оспівує кохання як велику надихаючу силу, що мотивує людину до звершень, окрилює її, надає наснаги, робить щасливою.

Жанр твору — ліричний романс. Поезія захоплює глибиною почуттів, емоційністю, зворушливістю, пісенною мелодійністю. Вона сприймається як гімн юності, коханню, як уславлення органічної єдності людини й природи. Розквіт світлого почуття людини і чарівна краса весняної ночі взаємодоповнюються, передають гармонійність буття.

Запитання і завдання

1. Висловіть враження, що викликав у вас вірш «Чари ночі».
2. Поясніть значення заголовка вірша для розуміння сенсу поезії.
3. Які почуття відтворює автор? Виберіть відповідну інтонацію для виразного прочитання твору.
4. Охарактеризуйте художні засоби неоромантичної та символістської поезії, використані автором у творі.

«О слово рідне! Орле скутий!..» — поетичне осмислення ролі рідного слова в долі народу

Вірш «О слово рідне! Орле скутий!..» (1907), що увійшов до збірки «Будь мечем моїм» (1909) — це зразок громадянської лірики, пристрасний гімн рідному слову.

Поезія побудована як монолог-звертання ліричного героя до рідного слова. Громадянський пафос вірша поєднано з глибокою задушевністю, ліричністю.

Продовжуючи традиції Т. Шевченка і Лесі Українки, Олександр Олесь возвеличує рідне слово, яке допоможе пробудити історичну пам'ять нації. Він вдається до ремінісценцій[7] Шевченкового по-

7 *Ремінісценція* — елемент художньої системи, що відсилає до раніше прочитаного, почутого або побаченого твору мистецтва.

етичного послання «І мертвим, і живим...». Для поета рідне слово — носій волелюбного духу народу, його безсмертя. Зображуючи поетичний образ неповторної краси української мови, він висловлю власне творче кредо:

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

У контексті естетики символізму поет вдається до міфологічно-біблійних образів — сонця, неба, зірок та судних днів, що очистять рідний край від зла. В інтерпретації поета-модерніста меч символізує войовничу грань українського слова, отже, і національної душі; сонце — красу, що освітивши рідний край, вселяє надію в безсмертя народу. Автор переконаний, що мовне, національне відродження України обов'язково стане судними дощами для її ворогів.

Образи твору: ліричний герой — патріот, який любить рідну мову й займає активну громадянську позицію; діти — українці, які відцуралися рідного слова; чужинці; образи природи: орел, дерева, зорі, Дніпро, сонце, дощі; образи предметів і явищ: слово, шум, музика, спів, рев, меч.

Символічні образи твору: скутий орел (символ великої сили й свободи, яка неприродно скута); сонце (символ нового життя); судні дощі (символ покари за гріх безпам'ятства); меч (символ сили слова).

Композиційно твір складається із трьох строф, що поділяють його на три умовні частини: тезу, антитезу та їх синтез.

Теза зашифрована в першій строфі вірша:

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

У чотиривірші використано антитезу «батьки — діти» для того, щоб показати, що між ними немає наступності: те, що було як «співочий грім» для батьків, та, на жаль, «безпам'ятно забутий» звук для дітей.

Друга строфа — це наскрізна антитеза, що впливає на розгортання сюжету твору:

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

У третій строфі поет узагальнює і синтезує свою задекларовану позицію.

Композиційну єдність та змістову наповненість твору увиразнює анафора «О слово рідне!», що повторюється на початку кожної

строфи. Цей авторський прийом передає щирість ліричної оповіді, схвильованість героя, його патріотичні почуття та зумовлює ораторські інтонації вірша.

Поет майстерно використовує художні засоби виразності. Красу, мелодійність, багатство української мови розкрито через емоційно насичені епітети та метафори «співочий грім батьків моїх», «шовковий спів степів широких»,«музика зір блакитнооких», «Дніпра... левій рев», «дощі судні», а також риторичні звертання «О слово рідне! Орле скутий!»

Запитання і завдання

1. Які враження справив на вас вірш «О слово рідне! Орле скутий!»?
2. Які образи-символи вказують на модерністську естетику вірша? Розкрийте їх зміст.
3. Назвіть художні засоби, використані у творі. Охарактеризуйте їх значення для розкриття ідейно-художнього змісту поезії.
4. Підготуйтеся до виразного прочитання твору. На яких словах, на вашу думку, необхідно акцентувати увагу? Який настрій потрібно передати? Виберіть відповідну інтонацію для декламації кожної із композиційних частин вірша.

«По дорозі в казку» — зразок символістської драми

Ціною досягнення високої мети є сміливість, подвижництво і жертовність героя, що обирає для себе роль лідера. Проблемі взаємовідносин вождя і народу присвячено драматичній етюд Олександра Олеся «По дорозі в Казку» (1908).

Основний мотив твору — пошуки дороги із темного лісу. У першій картині змальовано вбоге, жалюгідне життя людей у темному лісі, без сонця та мрії. Автор створює узагальнений образ юрби: «Убрання не має ознаки нації і часу». Люди не знають, що саме прагнуть відшукати, і просто інтуїтивно намагаються знайти стежку, що виведе їх із мороку.

Темою драматичного етюду є взаємини героя, яскравої індивідуальності й натовпу, конфлікт між мрією та дійсністю, ідеалом і реальністю. Місцем розгортання подій є густий, непроглядний ліс.

Цей твір є одним із яскравих зразків української символістської драми. Символічною є навіть його назва, зокрема, образ дороги та образ Казки. Символічність образу Казки багатогранна. Казка символізує не лише мрію, казкову країну, а водночас і світле майбутнє, добро, благо, державу і землю обітовану — тобто все те, що манить і тривожить, спонукає до руху вперед. Однак наявні й інші символи. Так, вагому роль відіграють у творі ліс та крила, терновий вінець, каміння, сонце, папороть, мак, кров. Символіка є наскрізною: червоні маки — символ жертовної крові, яку проливає той, хто прагне покращити життя людей; дороговказ до мети, дорога — очищення

тощо. Можливо саме дорога до Казки є метою блукань, що характеризує її як символ страждань, можливість очищення від темряви.

Персонажі твору не мають конкретних імен, оскільки узагальнюють людські характери: Хлопчик, Дівчина, Перший з натовпу набувають абстрактної символіки. Хлопчик, який прийшов із Казки, символізує нове покоління, якому належить творити майбутнє. Він мав намір зірвати квітку папороті, що в українському фольклорі є символом щастя та безсмертя народного волелюбного духу.

Центральним образом драми є Герой. Він не має імені, біографії, власної історії. На відміну від традиційного романтичного героя, який незадоволений дійсністю і прагне відшукати ідеал в іншій реальності, неоромантичний герой Олександра Олеся не тільки йде сам до цього ідеалу, а й хоче вивести до нього інших. Люди, засліплені прагматизмом, лінощами та страхом змін, блукають лісом, у якому немає нічого «рідного й знайомого», а Герой прагне вивести їх із темряви. Однак головному героєві затісно в хаті, де «ніде й крил розправить». Сутність психології маси, яка думає тільки про сьогодення, а не про майбутнє, розкривається в словах: «Ти сам йди, а ми і тут свій вік як-небудь доживем».

У творі представлено типовий неоромантичний образ героя. Автор поєднав європейську неоромантичну тенденцію самопожертви заради людей та власне українську традицію, що символізує довгий шлях блукань у пошуках кращої долі для свого народу. Герой Олександра Олеся, породжений людською масою, веде її до світлої мети і гине, залишившись не сприйнятим цією ж масою.

Драма «По дорозі в Казку» має схожий сюжет із оповіданням Максима Горького «Стара Ізергіль», драмами М. Метерлінка «Сліпі» та Г. Ібсена «Брант».

У Олександра Олеся лише головний герой бачить, що Казка існує, а зневірений натовп вбиває свого поводиря та повертається назад, у лісові хащі. Причина того, що юрба обирає темний ліс, а не світлу Казку, всередині кожного з цього натовпу.

В етюді показано, що захопити народ певною ідеєю значно легше, ніж зберегти його душевний запал. Порив до Казки швидко виснажує, заганяючи людей у ще густішу темряву. Сам же проводир, щоб залишатися лідером, повинен завжди перебувати на самоті, відмовлятися від найменших людських утіх, не піддаватися жодним сумнівам. Закохавшись, Герой ніби роздвоюється у власних думках та прагненнях, у ньому прокидаються сумніви, що позбавляють можливості продовжити замислену справу. Юрба жорстоко розправляється з колишнім лідером. Вінок нового проводиря кладуть на голову людини, яка схожа на горилу.

У такому контексті символічними постають образи і Дівчини, і Хлопчика. Дівчина — символ вагання між примарною мрією та

дійсністю. Дівчина на певному етапі пошуку дивовижної країни вступає в суперечку з Героєм, однак остаточно не зневірюється в існуванні Казки. Хлопчик років десяти, який справді живе в Казці, є доказом того, що вона існує. Найголовніше смислове навантаження цього образу в тому, що для того, аби потрапити в Казку, треба бути як дитина духовно чистим, відкритим до всього нового, вірити в свої сили, довіряти самому собі, чого не вистачило навіть Героєві.

В етюді «По дорозі в Казку» відчутний вияв філософії двох світів — матеріального й духовного. І хоча духовний світ є вищим, ціннішим, однак перемагає матеріальний, звідси й песимістичний фінал твору, адже до Казки не потрапив ніхто. Автор залишає відкритим питання, чи вдасться комусь із тих, хто повернувся назад у темряву, побачити цю Казку. Водночас фінал драматичного етюду Олександра Олеся залишає світле враження, бо Країна Казка існує.

Довідник читача

Драматичний етюд *(фр. etude — вивчення, нарис)* — невеликий, як правило, одноактний віршовий чи прозовий драматичний твір, у якому представлено епізод чи фрагменти, а дійові особи зображуються лаконічно, пунктирно, стаючи образами-символами.

Талановитим представником цього жанру був Олександр Олесь. У 1914 р. видано збірку Олександра Олеся «Драматичні етюди», до якої увійшли етюди «Трагедія серця», «Осінь», «При світлі ватри», «На свій шлях», «По дорозі в Казку».

Запитання і завдання

1. Поділіться враженнями, думками і запитаннями, які викликав у вас етюд «По дорозі в Казку».
2. Визначте тему та головну думку твору.
3. Розкрийте символіку окремих образів та драми загалом.
4. Назвіть ознаки неоромантизму, втілені у драматичному етюді. Порівняйте особливості зображення героя романтичного та неоромантичного творів.
5. Чому героям твору не вдалося потрапити у Казку? Які якості характеру повинна мати особистість, щоб досягнути поставленої мети?
6. Чи вважаєте ви, що проблеми, порушені в драмі «По дорозі в Казку», є актуальними й нині? Аргументуйте свою думку.
7. Підготуйте письмове повідомлення «Характерні особливості художнього стилю Олександра Олеся».
8. Розкрийте символічне значення образів журби, радості, весни, сонця, що знайшли художнє втілення у творах Олександра Олеся.
9. Випишіть рядки з віршів Олександра Олеся, які сподобалися, чимось вразили, можуть стати вашим життєвим кредо. Свій вибір аргументуйте.
10. Поясніть роль контрастів і антитез у поезії Олександра Олеся. Відповідь проілюструйте цитатами з творів

Повторюємо, узагальнюємо, осмислюємо вивчене

Читацькі діалоги

...Осмислити - значить наділити певний об'єкт, предмет, явище особистісними смислами. Кінцевим результатом навчання має бути відповідь на запитання: «Що особисто для мене значить вивчення курсу української літератури II половини XIX століття? Якими знаннями й уміннями оволодів за цей рік? Який досвід читацької діяльності набув? Що я вмію робити, чого не вмів на початку навчального року? У чому змінився як читач? Як особистість?»

Пропонуємо також осмислити свій читацький шлях: «Яким він був? Чим запам'ятався? Чи вдалося досягти визначених цілей? Що сприяло успіхові чи, навпаки, стало причиною невдачі?» Відповіді на ці та інші запитання свідчитимуть про рівень вашу готовність керувати власним розвитком і загалом життям, тобто про рівень компетентності..

У кінці XIX століття українська література, як і літератури європейські, відзначалася повнотою і цілісністю. Поняття «повнота літератури» означає, що в ній наявна розгалужена система родів, жанрів і жанрових форм. Об'єктом художнього дослідження було життя у всій різноманітності його проявів. Література розвивалася як невід'ємний компонент загальноєвропейського процесу. Завдячуючи перекладам знана у світі і сама засвоювала кращі надбання. Її невпинний пошук рефлексувався й оцінювався літературознавством як окремою галуззю.

Чи не перебільшуємо ми значущість цього факту? Чи не починаємо гордитися здобутками лише тому, що вони наші? Адже такими були й інші європейські літератури. Ні, не перебільшуємо! Аби ствердитися в цьому, давайте пригадаємо пройдений шлях у зіставлені із зарубіжним досвідом.

Нова українська література розпочинається «Енеїдою» І. Котляревського (1798 р.). У цей час зарубіжна література була вже «дорослою». Скажімо, сентименталізм у Європі розпочинає відлік від 1768 р. (поява «Сентиментальної подорожі по Франції та Італії» Л. Стерна), в Україні — 1832 р. (написана «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка; надрукована в 1834 р.). Романтизм «спізнився» уже лише років на десять-двадцять. Серед низки причин виокремимо бездержавність України, її колоніальне становище, постійні переслідування й заборони основи будь-якої літератури — мови. Якщо європейські письменники XIX століття спиралися на творчі здобутки Данте Аліг'єрі (1265 — 1321), Ф. Петрарки (1304 — 1374), М. де Сервантеса (1547 — 1616), В. Шекспіра (1506 — 1612),

Ж.-Б. Мольєра (1622 — 1673), Й. Шиллера (1759 — 1805), Й.-В. Гете (1749 — 1832), то українські митці мусили переконувати у придатності української мови для передачі емоцій, думок, почуттів особистості. Так, Г. Квітка-Основ'яненко свідчив, що поштовхом до створення «Марусі» було прагнення довести, що й українською мовою можна написати щось «і звичайне, і ніжненьке, і розумне, і полезне». З'ясувалося, можна. Поезія Т. Шевченка ствердила українську літературу як історичний факт, хоча і в подальшому раз-по-раз доводилося відстоювати її право на існування, доводити, що це не провінційна частина якоїсь великої літератури, а самостійне явище.

У II половину XIX століття українська література входила з оповіданнями й повістями Марка Вовчка, історичним романом П. Куліша «Чорна рада» і його літературно-критичними працями, поезією і драмою «Назар Стодоля» Т. Шевченка. У подальшому розвиток ішов «у глибину» і «в ширину», створювалася розгалужена структура, що, як уже згадувалося, притаманне літературі розвиненій. Означимо найважливіші явища, факти, імена.

Це час розвою реалізму. Поряд із ним побутують натуралізм, романтизм. Кожен зі стильових напрямків і всі разом вони визначають загальні риси літератури, її роль у національно-визвольному русі.

Українська література цього періоду розвивається на основі загальнолюдських і національних цінностей. Вона шукає відповідь на складні філософські, світоглядні, життєсмислові питання, відображає український світ у всій його складності, мінливості, багатобарвності.

Відбувається розширення тематики. Об'єктом дослідження стає життя і внутрішній світ представників різних соціальних груп та прошарків: духовенство, інтелігенція, заробітчани, куркулі, підприємці, промисловці та ін. (І. Нечуй-Левицький).

Причому в цих дослідженнях щораз більш помітне поглиблення психологізму, прагнення передати найтонші нюанси душевних переживань персонажів (у прозі), відтінки настрою, емоцій (у поезії).

З'являється «новий герой». Його змалювання відзначається чіткістю і рельєфністю. Він упізнаваний, «із плоті і крові», і цим приваблює читача. Це особистість із активною громадською позицією, сформованою національною самосвідомістю, герой-шукач, герой-протестант, герой-борець проти соціальної несправедливості, за національне й особистісне визволення (І. Франко, Леся Українка).

Як відомо, «нове життя нового прагне слова». Таким «новим словом» стали зміни в засобах художнього відображення дійсності.

Активно розвивається жанрова система, насамперед епічні жанри (роман, повість).

Класичними набутками прози стали соціально-побутова повість «Кайдашева сім'я» й історичні романи І. Нечуя-Левицького, соціально-психологічний роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного.

Сюжет прозового твору, який здебільшого будувався на принципі хронологічно-послідовного викладу подій, ускладнюється. У ньому чергуються картини теперішнього і минулого, документально точне відтворення фактів і художній домисел, події подаються «очима» різних оповідачів, акцент робиться на заглиблення в психологію героїв (Панас Мирний).

Набувають нових ознак жанри драматичних творів: видозмінюється комедія, у якій усе голосніше починають звучати соціальні теми, з'являється «драма настрою» («Олеся» М. Кропивницького), драма-притча, філософська драма (Леся Українка), сатирична комедія (І. Карпенко-Карий).

Важливим фактором активізації культурного життя стало створення професійного театру (принагідно відзначимо, що у Європі він існував із XVI століття).

Феноменальним явищем не лише української, а й світової літератури і культури є творчість І. Франка. Викликає подив і захоплення навіть перелік напрямків мистецтва і науки, у яких працював Каменяр: фольклор, етнологія, історія, економіка, філософія, політологія, літературознавство, релігієзнавство.

Одна з вершин української і світової літератури — творчість Лесі Українки, — «титанічний хід по велетенських уступах, не рушених людською ногою, де кожен крок, кожен твір відкриває перед громадянством все нові перспективи мислі...» *(М. Грушевський).*

Знакові імена митців, які вводили українську літературу в контекст світової, задавали єдиний зі світовою літературою алгоритм розвитку: М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, М. Вороний, Олександр Олесь, В. Винниченко.

У II половині XIX століття набувають самостійного значення літературна критика і літературознавство.

Прагнення увійти в контекст загальноєвропейського розвитку літератури обумовили бурхливий розвиток перекладацької справи. Помітним явищем стали переклади І. Франка («Фауст» Й. В. Гете, «Каїн» Дж. Байрона), П. Куліша (п'єси В. Шекспіра), Б. Грінченка («Марія Стюарт» В. Шекспіра), поетичні переклади В. Самійленка, П. Грабовського та інші.

Кінець XIX століття ознаменований розвитком модернізму (М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Стефаник, О. Кобилянська,

М. Вороний, О. Олесь, В. Винниченко та ін.). Він приніс із собою розширення тематичних обріїв, збагачення жанрової системи, стильових прикмет.

Зауважимо, що всі досягнення відбулися «не завдяки, а всупереч» обставинам історичного буття. Як і в попередні століття українські письменники вимушено брали на себе обов'язки «будителя народу», «захисника покривджених, «вождя мас».

І все ж і в цих умовах, у гарячих суперечках народників і модерністів про те, якою має бути українська література, митці спромоглися сягнути своєю творчістю нових вершин, ввести українське мистецтво образного слова в контекст загальноєвропейського розвитку.

Що відчуваєте, юні друзі, перечитуючи ці рядки? Ми, автори, горді здобутками митців слова: їм вдалося поставити велику мету і сягнути її.

А як ви реалізували заплановане? Чи навчилися керувати читацькою діяльністю і читацьким розвитком? Наскільки ви наблизилися до бажаної мети?

Прийшов час провести підсумкову рефлексію.

Читацький самоконтроль

1. Напишіть есе «Я на шляху до життєвого успіху», у якому зосередьтеся на запитаннях: «Чи досягнуті визначені цілі? Який семестр був для успішнішим? Чому? Що сприяло роботі? Що було перешкодою? Який ваш найбільший успіх? Які найбільші труднощі? У чому ви змінилися як читач? А як особистість? Що зрозуміли про себе, світ, своє місце у світі? Ви задоволені результатами своєї роботи? Як плануєте працювати далі?».

Обміняйтеся міркуваннями і враженнями з однокласниками і однокласницями, рідними.

Ваші читацькі проекти

1. Повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» в ілюстраціях Анатолія Базилевича і Лєри Схємки.
2. Запропонуйте однокласникам провести диспут на тему: «Конфлікт між Кайдашами не має вирішення».
3. Проведіть серед друзів і знайомих у соціальних мережах («Українці», Tumblr, Instagram, Facebook, Twitter, Google+ та ін.) опитування щодо актуальності порушених у повісті «Кайдашева сім'я» проблем. Орієнтовні запитання: Ви любите свою сім'ю? Ви конфліктуєте, коли вас не розуміють? Ви завжди розумієте рідних? Якщо ні, то чому? Чи цікавляться батьки вашим життям, інтересами і вподобаннями? А ви не байдужі до життя своєї родини? Чи знаєте ви приклади сучасної «кайдашевої сім'ї»?
4. Підготуйте віртуальну екскурсію до музей письменника/письменниці, творчість яких вивчалася упродовж навчального року. Проведіть її для однокласників/однокласниць або учнів середніх класів. Якими були їхні враження?
5. Проведіть дослідження і підготуйте повідомлення на тему: «Мовно-стилістичне багатство прози (поезії) улюбленого митця /мисткині».
6. Часто життя людини уподібнюється дорозі, яку повинен пройти кожен. «Людина на дорозі життя...» — під таким кутом зору простежте еволюцію творення одного із образів-персонажів роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (на вибір).
7. «Краще ніякої літератури, ніж така»,— сказав одного разу Панас Мирний про сучасну йому літературу. Проведіть дослідження, результатом якого стала б відповідь на питання: «Що могло викликати таку негативну оцінку письменника?».
8. Підготуйте разом з однокласниками міні-виставу чи інсценізацію одного з вивчених творів.
9. Тернистий шлях кохання (за поезією, листами, спогадами М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської та інших митців).
10. Творчість класиків української літератури в музиці композиторів XX–XXI ст.:
11. Образи сонця, вогню, дороги в літературі, живописі і музиці.
12. Створіть мультимедійну презентацію про життєвий та творчий шлях одного з виучуваних письменників/письменниць, взявши за основу один з епіграфів розділу підручника.
13. «Відбір і підшукування красивого і благородного, розкривання благородного і героїчного — це й є мистецтво як таке»,— вважала О. Кобилянська. Підготуйте творчий проект про мистецьке кредо письменниці.
14. Імпресіоністські риси прози М. Коцюбинського та експресіоністські — В. Стефаника: спільне та відмінне у творчості українських модерністів.
15. Імпресіонізм у полотнах В. Винниченка-маляра.
16. Складний шлях до себе у творчості В. Винниченка.
17. Неоромантизм у поезії і драматургії Лесі Українки.
18. М. Вороний — поет-естет та поет-патріот: дві іпостасі однієї творчої особистості
19. Журба і радість у художньому світі поета-модерніста Олександра Олеся.
20. Неоромантизм і символізм Олександра Олеся: загальноєвропейське та національне.

Читацьке дозвілля

1. Перегляньте комікси за мотивами одного з виучуваних творів, наприклад, повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»» ілюстратора Наталі Таробарової. Поділіться враженнями з однокласниками, за бажання створіть власні.
2. Створіть літературний буктрейлер до одного з виучуваних творів. Для цього розробіть сюжет, здійсніть розкадрування епізодів, «начитайте» звукову доріжку, створіть загальний фон проміжних і ключових кадрів. Оцініть проект за самостійно сформульованими критеріями. Ознайомте з ним однокласників, зберіть відгуки. Чи збігаються ваші оцінки? Що ви зміните, якщо будете виконувати такий проект у майбутньому?
1. Подивіться екранізацію чи відвідайте одну з театральних вистав за виучуваними творами. Створіть макет афіші. Напишіть відгук.
2. Підготуйте комп'ютерну презентацію на тему «Пейзаж у літературі, музиці, живописі». Обґрунтуйте свій вибір відповідного твору мистецтва.
3. За творами О. Кобилянської знято художні фільми: «Земля» (1954), «Вовчиха» (1967), «Царівна» (1994) та «Меланхолійний вальс» (1990). Перегляньте фільм «Меланхолійний вальс». Порівняйте розкриття головної теми твору засобами літератури та кіно.
4. Підготуйте запитання до інтелектуальної гри «Експресіонізм (імпресіонізм, символізм) в українському мистецтві». Проведіть таку гру в класі або влаштуйте шкільний турнір для старшокласників і вчителів.
5. У 1968 р. режисером Л. Осикою за мотивами новели створено фільм «Камінний хрест», який увійшов до скарбниці найвизначніших українських кіношедеврів. Перегляньте фільм та підготуйте повідомлення «Екранізація експресіоністичного твору».
6. Перегляньте відеозаписи фільмів, знятих за мотивами драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня»: В. Івченка (1961) та Ю. Іллєнка (1981). Чиє мистецьке бачення ближче до вашого сприйняття та уявлення про твір і його героїв? Знайдіть серед однокласників однодумців, обміняйтеся з ними міркуваннями. Якщо в класі є прихильники іншої екранізації, спробуйте переконати їх у правильності вашого вибору.
7. Доберіть аудіозаписи музичних творів символістів для мелодекламації поезії М. Вороного.
8. Відвідайте інтернет-сайти світових картинних галерей. Зробіть добір репродукцій символістських творів живопису для візуалізації мультимедійного супроводу виразного читання лірики І. Франка (М. Вороного, Олександра Олеся, Лесі Українки).

Література

1. Агеєва В. Українська імпресіоністична проза / Віра Агеєва.— Київ: Віпол, 1994.— 160 с.
2. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов.— Київ: Femina, 1995.— 685с.
3. Жулинський М. Із забуття — в безсмертя (сторінки призабутої спадщини) / Микола Жулинський.— Київ: Дніпро, 1990.— 447 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Фасоля *Анатолій Миколайович,*
Яценко *Таміла Олексіївна,*
Уліщенко *Віолетта Валентинівна,*
Бійчук *Галина Леонідівна,*
Тименко *Валентина Миколаївна*

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

(рівень стандарту)
підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

За редакцією авторів
Верстка — Мирогчик Ю. П., Штефан Ю. В.
Обкладинка — Лук'яненко Л. В.
(Дизайн обкладинки втілення задуму авторів підручника.
Використано кольоровий офорт «Пісні кохання» із серії «Народні джерела».
Автор - Микола Савович Кочубей, Заслужений художник України.)

Підписано до друку 27.07.2018. Формат 70×100 $^{1}/_{16}$
Гарнітура «Шкільна». Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,6. Обл.-вид. Арк.15,13
Наклад 16680 прим.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 481–38–82
e-male: book-xl@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовників,
розповсюджувачів видавничої продукці
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009